Број 5-6-7

Ревена

часопис за књижевност, умјетност и културу
Бања Лука година IV број 5-6-7 2014.

ИЗ САДРЖАЈА

Рајко Кузмановић
Да Кочићево јуче не буде наше сутра
Витомир Поповић
Ко жито са кукољем сије и кукољ жање
Љубомир Зуковић
Гусларске песме о Првом светском рату
Војислав Максимовић
Подређеност свесилном времену
Сретен Петровић
Уметник и уметничка критика
Боривоје Минић
Питање
Вук Крњевић
О пјесништву Боривоја Минића
Милосав Буца Мирковић
Бунтовник са Малог Врачара
Брацо Ковачевић
Култура и контракултура
Слободан Јанковић
Кревет
Ранко Павловић
С погледом на пучину

ISSN 1986-8030

Ревена

Ревена
Часопис за књижевност, умјетност и културу
Бања Лука • година IV • broj 5–6–7 • 2014.

Издавач
Српско културно удружење
Центар за књигу, Бања Лука

Главни и одговорни уредник
Сретен Вујковић

Редакција
Ристо Тубић
Милош Ковачевић
Сретен Вујковић

Уредник у редакцији
Љиљана Кајкут

ISSN
1986–8030

РЕВЕНА / У зениту

Боривоје Минић

ПИТАЊЕ

Одувек сам крио воду у ушима
ратовао са чешљем и пертлама
имао нокте брже од маказа
осмех припитомљеног шакала
одувек сам носио даљине у очима
растао међу псима и травама
кретао за сенкама
у гомили губио дах
одувек сам отирао ноћ с усана
бежао од суза и обала
плашио се дана
ветру тражио крај
али док сам у подножју
плавог зида режао
на хартију су капале речи
нежне и радознале
снажне и веселе
боље и мудрије од мене
знам то можда није много
али дођавола
зар није довољно

ПОСЛЕ СВЕГА

Сећаш се времена
својих грцавих година
када си желео
да промениш свет
гледаш себе нерањивог
са флашом вина из вечери у вече
док спушташ речи
на право место
а оне су ти појеле срце
донеле сумњу
и бескрајно чуђење
али са сваким сутоном
из света који ниси разумео
део тебе је кретао за сунцем
да једном када коначно стигнеш
поново буде црвено и добро
баш као храброст
први гутљај
и младост
биће довољно
после свега другог
свега осталог

МАЛА ПРОДАВНИЦА УЖАСА

Све приче су испричане
мапе исцртане
касно је за Троје и хероје
велике љубави што оду у дим
од заноса остаде кашљуцање
перутање и љуспање
продужена капитулација
а презирао си ослонце
зналачки порубљене и закрпљене
неспособан да мрзиш
ниси умео да волиш

и зато имаш
свој мали пакао
умивај га и чешљај сваког јутра
крвљу фарбај образе
када заплаче пребирај по жилама
звецкај костима
храни речима
биће леп
блистав и страшан
твој пакао
док крупња и расте
ти ћеш се смањивати
зато вежбај
залегни на реку
дечијим песницама лупкај по прозору
дремај у облаку
буди спреман за покрет
када се границе истопе
гласови утишају и изједначе
неће приметити да те нема
да је остао сам

ОПОРАВАК

Десиће се и теби да немаш горива
опкољен у тесним ципелама
противник прљаво удара
борба је изгубљена
када паднеш
остајеш сам
вране ти кљују главицу
мезе џигицу
цере се цере црнчуге
ђавоља дружина
и узалуд ћеш њушити ваздух
чепркати по лишћу
не можеш побећи
зато одустани
лези и преспавај

сутра ће бити боље
иако не знаш где идеш
не смеш да журиш
све док газиш својим ногама
а голубови се склањају у страну
бићеш
на правом путу

ЗАГРЕВАЊЕ

Све чешће устајеш на леву ногу
нигде десне
а и лева
једва да је твоја
једва да си још увек ти
овај незнанац што слеже раменима
скривен иза браде и бркова
у војсци прегалаца већ 13 година
трећину времена без крова и снова
тумач и роб ћудљивих мена
кише ти спирају име
ветар разноси презиме
вашарски лутак зачаран крчањем црева
сатима што полазе и враћају се
без храбрости
зрнца лудости
са лажном браћом у црном колу
губећи последњи
најдражи новчић
и питаш се
шта би радио
да си голотињу заволео
земљу и корење жвакао
да си месечину сркао
од пужева учио
колико би издржао
у меко засвођеним данима
копнећи на млаким
прочељима доколице

можда је
ово почетак
темељ и скела
притка за другачије
нежно и ћудљиво биље
можда је боље када је горе
тежи пут једини
зато стегнеш зубе
олижеш ране и промениш крв
јесењи лист те усправи
грумен пронађе чашу
сутон дотакне дланом
уфлека небом
кажеш ХВАЛА
гомилаш и чекаш
да једном када куцне час
свему даш облик
и пронађеш место
скочићеш лаган
са туце ногу
пар стотина руку
са очима из старих филмова
смешећи се
као да знаш готово све
спреман
да у томе
идеш до краја

SUMMERTIME

Има дана када се улице пуне рупама
када сунце подмукло уједа
а сенка је нестала
када шипарице разносе твоје уморно срце
док узалуд стресаш мрак
безвољан и слаб
најрађе би одустао
упао на стадион
нестао у гомили

има дана који нису скројени по мери
који неће узвратити осмех
зато крени кући
зидовима који те воле и познају
својим књигама
ћебадима и јастуку
и крв ће запевати
мишићи заиграти
у неочекиваном налету радости
бацаћеш се по патосу
вриштећи у кашику
умазаног лица
пружаћеш руке
заборављеном детету
а онда
у слаткој тами
поћи на југ
тамо где је живети лако
где рибе скачу
и памук је висок
где је ћале богат
а мама опако лепа
где ћеш нерањив
под небом боје жеље
раширити крила
на голим
кошчатим раменима

УРАДИ НЕШТО

Памтиш ли дане
животињске лепоте
своје усне
на сваком
набору неба
зашто статираш
у трећеразредном филму
где је само твоја крв стварна
пробуди се

остави све
и крени за птицама
по ново лице
лета и вина
брањеш наранџе
носити лежаљке
пребирати по струнама
милујући топли камен
заборављених градова
или до бајки
на север
да вадиш мреже препуне сребра
правиш накит од леда
куле од дима
исписујући велике
незаборавне романе
и док у мислима пакујеш кофере
одвајајући удице
решен да већ сутра
набавиш гитару
довољно си далеко
да не могу да те дохвате
још дуго
дуго времена

УЧЕНИК

Са првим сунцем враћаш се на зидић
куцкаш га и ослушкујеш
није мало имати полазну тачку
ослонац и прибежиште
ако крене по злу
није мало имати пријатеље
једни те смирују сенкама
други поздрављају лавежом
добро вам је тако
када сте заједно
и док лагано забацујеш главу
пиво постаје злато

а ти сањаш срце свуда под рапавом кором
лекције таме и слатка буђења
сретну младост која се понови
видиш и лутања у чопору
сочне кости и гозбе на ђубришту
лешкарење у трави
без амбиције да се промени свет
бољи су и мудрији од тебе
зато одустани од свега што знаш
врати се у клупу и крени испочетка
да учиш од свега
несебично се нудећи свему
и једног дана
неког од наредних пролећа
озеленећеш сасвим неочекивано
од луде главе до врхова прстију
или ћеш не марећи
опуштено махнути репом
онако зе себе
у инат свима

НЕВИДЉИВИ

Колико пута си пожелео да имаш крила
макар и трећеразредна кокошија
изведеш трик
смањиш се ил нестанеш
боље је лежати на шинама
под каменом преспавати век
запросити у циркусу
брадату девојку
него слушати приче
великих швалера и табатора
стручњака за кључна питања
колико пута је све добро
отишло дођавола
у урлању чопора
после вечерњег фудбала
патосу пијаних делија

бајкама о бољим временима
колико си жудео
за малим
и обичним стварима
које се нуде без оклевања
које су те дизале и крепиле
без престанка
зато када закуцају
или те потраже
над криглом у углу
затећиће остатке
претураће по ђубрету
чепркати у пепелу
опрезно дотичући
топле руне
с неверицом
зурећи у хартију

ГОТИКА

Волиш ствари којима је прошао рок
јеку старе славе
фасаде ољуштеног лица
осрамоћене лавове
и пале анђеле
волиш опустеле дућане
мирис пржене рибе
бараке са ишчезлим огледалима
сталим сатовима
волиш сенке под мостовима
сазвежђа од пивских чепова
нехај велике воде
волиш хук перона
лица које обећавају више
него што могу да дају
нежност репа
око девојачког глежња
волиш страшне приче
црну мачку и гаврана

метлу док чека у углу
да загрлиш вољену
после тристо
четристо година

ЛЕТОВАЊЕ

Сви које знаш су отишли
да чупну несташни увојак лета
позлате салца и ребарца
долију азур
испод трепавица
остајеш сам у станичном бифеу
слушајући објаве полазака
у нежном простору
игре и варке
без падова
изневерених очекивања
сам у опустелом граду
на истом
шугавом послу
можеш да чекаш изненадно наследство
благо под костима
старог подрума
клавир ил смак
или да радиш
оно што знаш
да вратиш веру
даш снагу
одбаченим и заборављеним стварима
да се усправе
да озарене прију
откривајући ону другу
скривену страну
и можда нећеш излечити
неку страшну болест
нити ће се улице сетити твог имена
али ако будеш довољно добар
стисак ће ослабити

пружићеш руку
понудити утеху
поделити терет макар на кратко
а када дуне југо
шкољке ти прекрију језик
кренућеш на пут
сланим кораком даље од свих
да поново будеш креста таласа
потиљак сутона
дивље и слободно пераје
каквог
морског ђавола

ПОКЛОН

Иако је вода из славине бљутава
јара је посустала
крвопије отупеле од локања
лету је крај
и да ли да га згулиш
с мрких удова
утрљаш под кожу
да потраје и презими
потражиш у нехају
речних богова
међу ребрима опустелих сплавова
или пусти
да ствари успоре ход
у дане доколице и дарова
заузми бусију
на пољанчету испред драгстора
оклевајући да ли да кренеш
за првим јесењим листом
или наставиш преко кровова
видећеш гозбу
репатих делија
како се госте жутим костима
остављајући нетакнутим
три месеца смеха и радости

преплануле гипкости
чувајући оно најбоље
за ђачке торбе и ципеле
за прве
невеште кораке
трке
која тек почиње

ОСМИ ДАН

Само пијачари воле понедељке
посебно јутра
кад читав град крмеља и зева
дозиваш их сада
када по ругању у леђима и колену
можеш да пребројиш сваку кошчицу
сваку прођердану годину
да их је било више
да су барем трајали дуже
да помаже абракадабра
да се вратиш на Аду
на топле обронке лета
када се чинило
да се и без крила може полетети
када си скакао у реску воду
невољно израњајући
када си по опустелим стазама
могао залутати у причу
налетети на Ивицу и Марицу
оклеветану вештицу
испијати пиво са прецима
нестрпљивим потомцима
када су сати поново били
спокој камена и раскош огреботине
лагано приближавање
никако жаљење
можда си тако могао трајати
умирен дубином
наслућен крајичком ока

у игри светлости
по моћној крљушти
навикнут на чуда
одласке и доласке
безбројне преласке
чувајући заборављене нежности
можда си тамо морао остати
сада то знаш
док ти кљове звецкају
коцкице леда под кожом котрљају
док чопор гладних живуљки
неуморно у потаји
долази главе
још једној години

***

Милисав Буца Мирковић

БУНТОВНИК СА МАЛОГ ВРАЧАРА

Ретко се налази оно што је право, а још ређе се цени.

Шопенхауер

Данас у овом, нашем, више него неугодном времену, грађански интелектуалци преживљавају како–тако, скоро увек недовољно свесни у хаотичном, и најчешће трагичном сукобљавању и међусобном прожимању субјекта и спољнег света. Социјална хаотика, која се данас указује све јасније у свом правом виду, у својој разголићеној суштини, као усуд класне борбе, намеће тим интелектуалцима извесне тако акутне и тако непредвидљиве проблеме, да преко њих олако могу да пређу само они који су од истине заштићени непробојном кором неизлечиве глупости, или коначне моралне пр-љавштине. Сви остали, па дакле и они који, без обзира да ли се тога стиде или се тиме још поносе, морају да буду обележени као књижевници, песници, сликари… без обзира што садржина њихових интелектуалних преокупација и радова нема директне везе са друштвеним метаморфозама које својим дешавањем могу да претендују на своје учествовање у духовном животу данашњице, осећају да ни по коју цену не могу избећи та горућа питања која им, кроз први и последњи живи делић њихове свести, поставља брутална стварност социјалног хаоса.

Бука и бес
у одјецима
и јесењим

фијуцима
у корацима
све горчим
пољупцима
у покиданим
гласницама
на палицама
по градским
улицама

И наш драги поета Боривоје Минић, на свој, њему својствен начин, узео је учешћа у том савременом крсташком рату против људске глупости, похлепе и покварености. Још средином прошлог века Теодор Адорно је упозоравао да поезија, као уосталом и целокупна модерна уметност, не жели да долази до сазнања о свету тако што би га фотографски пресликавала него жели да својом аутономном конституцијом покаже оно што се сакрива, и прикрива, у самој ње-ној емпирији. Зато, не налазећи ваљане разлоге у садашњости, савремена поезија не жели будућност прихватити као настављање овакве садашњости.

Боривоје Минић, песник је урбане поезије у духу најбољих енглеских песника двадесетог века. Као песник одликује се снажном експресивношћу, социјалним миљеом а својим бескомпромисним ставом подсећа ме на најбоље песнике битничке поезије: Алена Гинзберга и Џека Керуака. У поезији Боривоја Минића можемо наћи нешто што подсећа на Честертонов духовити сарказам.

Нема
трагова гримизних
јутром расутих
миловања врелијих
суза сланијих
ветру сличнијих
ни метка
сребрног
ни ужета
свиленог
да запеваш

Поезија нашег младог поете то је превасходно кратки снажни стих, отворени дијалог са самим собом. Слика се претапа у слику. Основни мотиви Минићеве поезије су људи, њихов свакодневни живот и све што тај живот носи. Снажном експресијом износи своја запажања без улепшавања и непотребне шминке. Његове асоцијације су директне, питања су болна.

Док си змајеве
нагле
у дан
пуштао
с леђа
се прикрао
руке
ти сапео
њушку
под ребра
протурио
љубав пождерао
црн
ко трн
у срцу
запевао

Изразито, али ненападно урбанистички песник Боривоје Минић се не разбацује матафорама као што не подлеже аргоу овог нама суђеног Београда. А опет, као кроз иглене уши провлачи давичовске сребрне нити новоградских видика. Не открива откривено, дозива већ дозвано; свеудиљ опева дан данашњи, дневну маску увијајног Врачара или неочешљаног Дорћола. Није патетичан, али своје стихове гони у мушку меланхолију носећи на себи скерлетну мајицу Томаса Дилена.

Искрена, непатворена поезија у коју се улази као у катакомбе како би то рекао Милан Богдановић.

Треба ми
песма обична
као мокре
чарапе
и промрзли

табани
као гутљај
пива
и брци
од пене
сасвим обична
као твој
долазак
и преплетени
прсти
као лептирица
и пољупци
опекотине
и ожиљци

Вук Крњевић

О ПЈЕСНИШТВУ БОРИВОЈА МИНИЋА

У пјесништву Боривоја Минића треба подразумијевати двије основне фазе које су омеђене двјема обликованим поетским цјелинама. Прва, је објављена у збирци "Црни Тројан", Просвета, 2009, а друга је цјелина у рукопису који је припремљен за штампу а носи назив "Загревање".

Боривоје Минић је од оних пјесника који имају унутарњу потребу да искажу тјескобе оних стања у човјеку када се још увијек бира пут наставка живота без предрасуда али и без смирења .У том трагању пјесник исписује сва она стања која су највећма дилеме како да се унутарњи живот препун недоумица преточи у поетске слике које ће најпотпуније исказати душевне сукобе и тегобе. Исписујући и исказујући те недоумице Минић је слике свакодневног живота преплитао у пјесничку форму језичких исказа стварајући симболе што непосредно исказују неизвјесност даљњег пута. Ти симболи имају, мада изговорени свакодне-вним жаргоном младог човјека нашег доба, понекад и у аргоу улице, тананију декоративност, враћајући се језичким ткивом и у давну прошлост,у кафанске штимунге наших романтичара који су се опијали вином, а Минић ће се опити пивом које ће му омогућивати да се слике трагања спонтано појављују. Пјесник ће када нестане чаролија свакодневнице којој младост даје виталност изрећи опомену да треба изнова почети. Тако ова руковет стихова, у затвореним поетским исказима, говори о томе како живот клизи и нестаје отварају-ћи нове дилеме и просторе неизвјесности.

А "Загревање", обимна руковет стихова, указује на то да је наставак пута пјевање о отрежњењу.

У првом циклусу пјесама, "Цедуље", пронаћи ће читалац ранијег Минићевог пјевања размишљање о пређеном путу и о томе да су бука и бијес опако доведени у питање јер је све оно што је ново стање душевних недоумица претворено у сазнање о опуштености и пристајању на опетовање и да пјесма која је реализована само потврђује оно што се збива без изгледа да се пронађе пут неизвјесности у из-

вјесност . Све су то обичне пјесме, како би рекао пјесник. Тек други циклус пјесама "Загревање" именован као "Раст" покушаће да прокљуви узроке опуштања и препуштања свакодневници и јаловом животу којега он назива малом продавницом ужаса, или одбројавањем, да би у пјесми "Загревање" дошао до стихова да је можда боље када је горе и да је тежи пут једини.

Пјесник тежи томе да свему да облик и да стања довијања замјени сазнањем да зна готово све решен да у томе иде до краја.

Али млади људи с којима пјесник комуницира довешће га до сазнања да трајно осјећање промашености живота и тежње за истинском промјеном нису проблеми младих људи јер они живот живе као да је све нормално и да нема потребе за промјеном. Минић је у тим разговорима дошао и до нове структуре пјесама, до пјесама дугог стиха.

У трећем, најцјеловитијем циклусу збирке "Загревање" именованом као "Тајно оружје" открије се сва дубина пјесникове неизвјесности да живот учини самоодговорним а стихови буду свједочанства самоспознаје да је одлагање заправо линија мањег отпора које јесте самозаваравање. Али ту, за Минића, тек почињу истински проблеми јер отрježњење не значи и проналазак правога пута. Унутарња драма добија трагичне димензије. Поспрдно постаје трагикомично а путеви самоспознаје још су увијек магловити. Међутим силина самоспознаје не значи само ослобађање од илузија већ и тежњу да се расточени зивот пјесников ослободи свих натруха самодовољности. У исповиједној пјесми "Честитка" он ће запитати младог човјека, покуњеног и накључаног ретуширaним фотографијама, гдје му је одиста срце. Констатоваће да се његова чистота троши узалудно и самосажаилијиво.

Ослободјен илузија које имају романтичарски призвук огољени живот отвара питања на која тек треба дати одговоре. Праве и вјероватно жалобне. Нове Минићеве пјесме су свједочанство поетске нарави о томе да ослобађање и јесте почетак драме људске судбине.

Зато се с увјерењем може констатовати да је Боривоје Минић на пјесничком путу који очекује и њега али и његове будуће читаоце.

ЗАГРЕВАЊЕ

Све чешће устајеш на леву ногу
нигде десне
а и лева
једва да је твоја
једва да си још увек ти
овај незнанац што слеже раменима
скривен иза браде и бркова
заглављен на пијаци 14 година
углавном без лове
иоле озбиљнијег посла
бавиш се прогнозом и тумачењем облака
шампион си у вртењу палчева
нетремичном мотрењу врхова
сопствених ципела
и сигурно би боље прошао
да си се голотиње држао
траву и корење жвакао
од пужева учио
или реп подвио
ко многи ушушкан
у гнезду остао
али можда је ово почетак
темељ и скела
притка за другачије
нежно и ћудљиво биље
можда је боље када је горе
тежи пут једини
и зато се довијаш
на знање и стаж
на финту изгураш дан
кад звезда залегне
млатараш рукама глумећи дављење
искористиш пометњу и шмугнеш у таласе
а пех с грејањем решаваш гажењем
штипањем и лакшим самоповређивањем
и док у неком ћумезу санираш озледе
појаве се девојке
донесу лекове

залепе фластере
сутон ти кришом допуни чашу
окрзне дланом и уфлека небом
кажеш ХВАЛА
гомилаш и чекаш
да свему даш облик
и пронађеш место
скочиш лаган са туце ногу
пар стотина руку
са очима из старих филмова
смешећи се као да знаш
готово све
решен да у томе
идеш до краја

ЧЕСТИТКА

Нимало песнички
нимало славно
балансирати на једној нози
у тоалету хотела просветара
непостојеће земље
избегавајући зев огледала
журећи да поскидам прње и поручим пиће
да сперем понижење још једног дана
бедних послова и обешених џепова
размишљајући о свима нама
који нисмо газили у крви до колена
ни јуришали на непријатеља
који смо животарећи у споредним уличицама
укљештени између земље и неба
рата и мира
закаснили да уживамо у звуцима рингишпила
лепоти наслаганих година
за нас је било готово
пре него што је заиста почело
и зато нам је далека мудрост племенитих Грка
патос Cantosa и љупкост лукова
не маримо за трубе и кринове девојачких образа

не дижемо поглед према небу
нити се грлимо са сенками се грчевито држимо за оно
што је од живота преостало
за рите препуне псовки и шкргута
лутања таласањем дуванског ћилима
за обарајућу нежност девојчура
испод пивских бркова
ништа велико нити судбински
јер знамо
да другу прилику немамо
и зато док се 2012–та приближава као пројектил
као њушка воза из мрачног тунела
а локални идиот опкољен барбикама
на старом ТВ–у без тона
вероватно каже сретна нова
ја спуштам главу слушајући ударце чекића
намигујем и не одустајем
а ти млади човече
накљукан ретушираним фотографијама
омамљен ружичастим маглама
реци ми како је
и где је
твоје срце.

Војислав Максимовић

ПОДРЕЂЕНОСТ СВЕСИЛНОМ ВРЕМЕНУ

(Сретен Вујковић: *Бањалучке песме*)

Пред овом обимном поетском књигом Сретена Вујковића (од преко 100 пјесама), најприје ми се јављају помисли на његов карактеристични есеј **Космогонија поезије (Ојезичена флуидност)**, који је он намијенио Календару "Просвјета" за 2008. годину. Оно што у томе есеју нејприје привлачи нијесу само Вујковићеви занимљиви погледи на смисао и особености пјесништва, које можемо да прихватамо или оспоравамо, већ сама чињеница да се један већ профилисан и познат пјесник опредјељује за лично тумачење поезије.

Тај есеј посредно потврђује Вујковићеву потпуну преданост поетском виђењу свијета и човјековог бића, које он - уз непрестани стиховани облик - жели и да искаже у опредмећеном мисаоном ставу. Само детаљна и сложена упоредна анализа Вујковићеве поезије и есејистике, могла би да разјасни колико је он своју поетику уградио у ову најновију збирку, односно колико је био досљедан у конкретној примјени својих схватања пјесништва и колико је постигао властити склад између мисаоности и поетичности.

Увјерен сам да ћемо до позитивног одговора доћи на крају, када се у нама сложе разноврсна сазвучја, која извиру из ритмике Вујковићевих пјесама, и када пажљивим погледом обујмимо сликовитост његових поетских предјела. Они су, што је за пјесника и сасвим неизбјежно, уочени и најприје понесени са завичајног поднебља. И као што се Вујковићев завичај не ограничава Бањалуком, тако ни ове пјесме немају сведену ни уску поруку. Зато и наслов збирке **Бањалучке песме** прихватамо само као знак формалног

географског омеђења а не и као границу Вујковићевих поетских инспирација и једностраних мисаоних порука. Иако у овим пјесмама има и доста домаћег колорита и локалног штимунга, мисаоност, као њихова унутрашња и најдубља ознака, даје им трајну поетску снагу.

Од тих закључних увјерења, ипак се треба усмјерити и на унутрашњу структуру Вујковићеве збирке, на њен циклични распоред. Ако се изузму двије пјесме, које личе на поеме – **Дракулићи** и **Ветар са Козаре**, које су оправдано издвојене, збирку чине замашни циклуси **Бањалучке песме** и **Славуј са Врбаса**, затим сонетни вијенци **Змијањска стаза** и **Зов Петра Кочића**, као и циклуси **Бањалучки уреси** и **Чарно слово**. Њихово инспиративно полазиште и разноврсност испољеих емоција, само су ојачали Вујковићеву мисао и пјесничке ознаке. Оне тако могу и да привуку бројније знатижељнике, које ће ове пјесме да изазову на читање и памћење.

У праћењу дугог низа наслова ових пјесама, јављају се и разне помисли. Оне у нама најприје остају као поетски симболи, а затим их опредмећују познати крајишки топоними. Можда је то пјесник ненамјерно, случајно или спонтано учинио, али не можемо да одстранимо чињеницу да збирка **Бањалучке песме** почиње програмском и снажном пјесмом **Хронослов**, а завршава се оном која носи наслов **Хронос**. Обје изражавају божанску промисао дату човјеку да се непрестано носи и са собом и са временом, које му одређује биће, чињења и судбину.

Пред овом Вујковићевом збирком није могуће свођење на једноставне именитеље, а ни примјењивање само уопштених закључивања. Чини ми се да тек појединачна анализа њених циклуса најбоље показује ширину онога гдје је све овај пјесник налазио инспирацију, али под условом да то анализирање не поремети и поглед на цјеловитост ове збирке. Одступајући од детаљисања и набрајања свих наслова пјесама и уочавања појединости, које међусобно нијесу усклађене, желим да саопштим суштинске утиске које сам добио из цјелине Вујковићевих **Бањалучких песама**. Ипак, да би се свео и на коначне закључке, треба да одвојено третирам све циклусе, а по реду како их је пјесник разврстао, утврђујући у њима засебне, али и заједничке поетске карактеристике.

Досљедан римовању, Вујковић се маорао да носи и са крупним проблемом сваког пјесника: како своју мисао и емоције што боље ускладити са крутом и неумољивом римом? Чинио је то врло успјешно у запаженом дијелу својих пјесама (а најприје мислимо на насловни циклус **Бањалучке песме**). Ту су му се јављале и сасвим уобичајене потешкоће да, у обиљу сродних инспирација, које даје један град, пронађе мјеру, издвоји најснажније утиске и угради их у непрекинути ток свога пјевања.

Изнад физичких обриса тога града, уздижу се бескрајна обзорја, простире се неодгонетнута васељена - одувијек пристутна у пјесничким жељама да се она досегне бар у имагинацији, а да се ипак не открију њене вјечне тајне. Са тих небеских сводова Вујковић не пада у духовно беспуће, у физичко посрнуће, већ уједначава химне небесима и оде граду у коме је потражио свој искон, постигао смирење послије бескрајних недоумица и бесаних ноћи, а у буђењу и зори нашао замјену своме повременом безнађу.

Неке Вуојковићеве пјесме су датиране (2006 – 2008. година) и лоциране (Бањалука, Куљани, Старчевица и Дракулићи). Гледајући, у ноћном смирају, са бањалучких улица, он ће уочити ону спасоносну свемирску стазу, неопходну за пуни распон пјесничке имагинације; откриће "зауми језик", а ту му је и молитва Свевишњем најчешћа и најискренија. Ако бисмо овдје тражили кључну синтагму, онда је то наслов пјесме **Бањалучка драгост**. Завршна пјесма овога циклуса, која има наслов **Бањалуком кад се пева**, пјесников је поклик да завлада

свеопшта радост. Она ће као силовита бујица протећи његовим вољеним градом, да би се онда разлила у бескрај, као прави божански дар свеколиком човоечанству.

На истом извору и са идентичним тоналитетом, као природни продужетак овим пјесмама, испјеван је и циклус **Славуј са Врбаса**. У њему је рима још нагласенија, али и прецизнија и памтљивија. Зато се и чини да оне нијесу испјеване у слиједу иза **Бањалучких песама**, у чему су њихове само формалне, а не и битне разлике. Овдје је Вујковић обновио давну словенску поетско-ритмичну форму - у пјесми **Плетеније словес**, која спада у његове наоснажније пјесме.

Исконски зов природе добива наднаравну снагу и силовито се испољава у дитиранбу пјесме **Воденичар на Врбасу**. Пантеистичка радост из вилинског свијета, са лица раздраганих. бића преноси се на поесникове усне, које изговарају усхићене стихове. Читав овај циклус о Врбасу испунила је неодољива хидрофилија. Зато није изненадјење да су неке пјесме изразито ритмичне, да њихова мелодија одјекује у нашем слуху (пјесма **Ej мостови на Врбасу**, на примјер). Ни у исповиједном тону, Вујковића не напушта зебња, па од ријеке тражи:

Кажи мени мој Врбасу
Какав живот мене расу.

Није Врбас ни рајска, ни митска ријека, али пјесник вјерује у њену исцијелитељску моћ и у њој тражи спасење; она му замјењује свету воду, која ће да вида његове "живе ране". (Тако је и насловљена једна пјесма у циклусу **Славуј са Врбаса**). Иако ипак није изгубио наду у спасоносну снагу завичајне ријеке, Вујковић овај круг пјесама завршава у елегичном увјерењу да нијесу отклоњене ни све опасности, али ни сумње да ће доћи право просвјетљење и ду-шевно смирење, прије него што стигне и неминовни завршетак и његовог пјевања и живљења.

Не може се ни помислити да су поеме **Дракулићи (говор српске жртве**) и **Ветар *Са* Козаре** стављене у посебне дијелове ове Вујковићеве збирке само због топонимских обиљежја. Пјесник је имао дубоку мотивацију да се, у стихованој форми, присјети стравичних српских страдања на простору које је био један од наших најужаснијих стратишта. Пред безумљем, злочинством и погубљењем огромне масе недужних Срба, Вујковић изговара ове молитвене и веома снажне стихове:

Боже благи, бозе мудри
Свуд се коте дракулићи,
жестоко их бичем удри
ако мислиш светом ићи.

У немјерљиву ниску стихова о Козари, Сретен Вујковић је додао и пјесму врло јаког и убрзаног ритма, који зреба да разбуди нашу утишану мисао, која би се – да није оваквог пјесничког подјећања – завршила у тужном забораву.

Тако Вујковићев **Ветар са Козаре** и буди, и упозорава и појачава памћење данашњих потомака на злочине какве раније није забиљежила Свјетска историја.

Неминовно је стављање под исту критичку објекцију два Вујковићева сонетна вијенца – **Змијањска стаза** и **Зов Петра Кочића**. Ипак покушавамо да откријемо зашто је Вујковић тако поступио и у чему су сродности и разлике између ове двије сложене поетске творевине. Изоставићемо теоријско разматрање о функцији сонетног вијенца, као најсложеније лирске форме. Нећемо ни подсјећати на Вујковићеве претходнике у европској, па и у српској поезији, који су се огледали као творци сонетних вијенаца.

Ако не бисмо пажљиво уочили и ритам и сонетску структуру **Змијањске стазе** и ако не бисмо открили њен запретани контекст, онда би нам овај Вујковићев сонетни вијенац био само вјешт спој игре духа и ријечи. Лапидарност стихова подударна је са шкртим исказом, па су мисли тек назначене, скупљене у срж, а змијањски топоними и Кочићеви ликови (Мргуда, Реља, Давид) тек украси овога сонетног вијенца. Они нијесу актери, нити носиоци пјесникових усмјерења, већ само прозирно оправдање наслова овога сонетног вијенца. Римовање и преплет стихова, овдје знатно више изазивају пјесникову интелектуалну игру него што презентују темељну мисаоност.

Након тих ирealних загледања Змијања, изненаде нас друкчије сложени стихови у сонетном вијенцу **Зов Петра Кочића**. Они у нама не изазивају недоумице у тражењу њихове суштинске поруке. Римовање је природније и ефектније, а поетске слике складније и непосредније, више конкретне него апстрактне од оних у претходном сонетном вијенцу. Као у неком безмјерном колоплету, овдје се све додирује, сусреће и сједињује: небески лик Петра Кочића и у етерична бића преобраћени његови ликови, чије симболичне домете представља Мргуда, чувена Кочићева јунакиња.

Уз овај сонетни вијенац Вујковић је придружио и двије пјесме врло сродног подстицаја: **Петар Кочић** и **Петру Кочићу**. Овим је Вујковић избио на чело бројних српских пјесника којима Петар Кочић није престао да буде будилачки подстрек, борилачки узор и носталгични гласник свога уцвиоељеног завичаја.

Не може се рећи да се, у циклусу **Бањалучки уреси**, Сретен Вујковић вратио своме суштинском инспиративном кругу, јер се он, уистину, није из њега ни удаљавао. Примамо га зато као доказ пјесникове неодољиве потребе, а не и као неко накнадно сазнање да треба допунити или продужити онај поетски ток утврђен већ у циклусима **Бањалучке песме** и **Славуј са Врбаса**. Ако тако схватамо могуће Вујковићеве разлоге, онда нам се чини да не треба у пјесмама овога циклуса тражити нешто посебно и ново. Вујковић је у њему само по-тврдио свој пјеснички идентитет и у своју поезију додао још један симпатичан низ пјесама. Према његовом датирању, ово су и најновије Вујковићеве пјесме, јер су неке настале у почетним данима 2008. године.

Наслови и назнаке неких пјесама одређују и неке бањалучке микролокације (Господска улица, Куљани, Старчевица, на примјер), али у пјесниковој уобразиљи они значе много шира сазњања и виђења и оних простора, који су дио големог универзума. У ходу који је испуњен и изазовом и зебњом, и надом и сумњом, и чињењем и покајањем - сви су ти предјели за Вујковића само сањива откровења. У тренуцима луцидности, када разум довољно стиша емоције, он ће, у пјесми **Бањалучка Господска улица**, да саопшти и она неумољива сазнања, која су више озбиљна опомена, него утјеха:

Буди начисто да пламеном свеће
у мрклини света тек се мало зури,
јер шта се у њеном кораку покреће
знаћеш кад се нађеш у олујној Бури.

Пјесник Вујковић не раздваја властити живот од колективитета урбане средине, која значи хаотичну симбиозу масе, ствари и предмета, који су стваралаштво људског ума и руку или су дарови божанске природе. У свему томе се мијеша, а не раздваја сјета и сан, радост и љутња, ум и осјећање. А све су то истинске благодати за поезију. У тим правим поетским круговима, Бањалука је Вујковићев микрокозмос: врело и утока живота, помрчина и свануће, кретање и застајање, олује и затишја, звоњава и мук, сањање и јава, химере и очевидности, земни и астрални простори, поклици и немушти послови, сумња и вјера, љубав и мржња, празнина и раскош.

Готово изненада, након смираја у ономе што види и осјећа, у пјеснику се пробуди неодољиви хедонизам, појачан божанским еликсиром, када се из прозаичне стварности прелази у неутољиво еротско задовољство. Нијесу то чести тренуци у Вујковићевој поезији, па се зато и посебно издваја пјесма **Загледан сновно у дно чаше**, То су моменти славља пуног чулног задовољења и љековитог виталитета. Иза тога, сасвим у логичном слиједу, а у смиреном оптимизму, Вујковић нуди "сновну" **Утешну песму**, да би координате свога уточишта утврдио у пјесмама **Светлост мога пута**, **Твоја куљанска стаза** и **Куљанска песма**. Овај циклус Вујковић затвара снажном рефлексивном пјесмом **Тежиште празнине**.

И у неким другим пјесмама ове збирке, Сретен Вујковић није заборављао своју духовност, преданост вјери својих предака. Хришћански, православни дух исказивао је смирено, како то и тражи искрена побожност. Та непрекинута, а понекад пригушена осјећања ојачала су пред завичаоним храмом (пјесма **У куљанској цркве "Света Петка"**). Све су то били јаки и провјерени инспиративни ослонци да своје вјеровање најдосљедније испољи у циклусу **Чарно слово**, којим се истовремено и завршава ова његова збирка.

То "чарно слово" је Пантократор, Сведржитељ и Спаситељ Исус Христос. Њему су овдје посвећене неколике пјесме, а читав циклус је прожет Христовим духом. У пјесми **Пантократор** Вујковић се смирено, присно и покорно обраћа Сведржитељу:

Ти си зрно хлебно, душа зрелог жита
у пустињи сушној, страшних искушења,
Ти си онај који са свитањем чита
душу оног који мора да се мења.

Са далеких и озарених простора, у природном приближавању властитом бићу и спознању, Вујковић се заустављa на исконским завичајним стаништима, које су оплемениле христолике ријечи (пјесма **Небеска Маријка**). У оквиру циклуса **Чарне очи** уткан је и молитвени низ пјесама **Живот уживо**. У њима су већ наслови показали темељне симболе хришћанског вјеровања **Свети Отац**, **Свети Син**, **Свети Дух**, допуњене и васељенским просторима: **Свети Свет** и **Свети Живот**.

Вујковић се врло опрезно клонуо јеретичких помисли, али ни њега, јер је човјек грешник а не божанство, не напуштају сумње и невјерице, које ни шапатом не жели да отпусти са усана. Негдје у сумрачној позадини човјековог чињења, прикривено се налазе сотонске рушилачке намјере и грешни наговори, али им овдје пјесник не допушта да се распојасе и да опет постану деструктивне (пјесма **Свети Свет**).

Овај циклус није кохерентно изведен, јер је оптерећен преобилним емотивним спознањима са животодајних извора, које нуди православна духовност. Зато се неки дијелови издвајају силином поетског смисла, док се други тешко назиру у њиховој сјени. Ту су се испријечиле неизбјежна преплитања домаћих физичких станишта са етеричним космичким релацијама, које само божснство може да обујми и спозна. Та пјесникова осцилација највише је примјетна у пјесмама: **Немој оно што се мора**, **И ти имаш** и **Због наше сујете**. Ипак, он не допушта себи да изгуби дах и суштински вјерски занос, па опет налази оно провјерено надахнуће у патњи и страдању (пјесма **У манастиру Возућа**), да би своју коначност видио у подређености свесилном времену (пјесма **Хронос**).

Посебсн изазов представља Вујковићева поетска лексика, гдје се јасно уочава његова потреба да, на поузданој српској језичкој основи, ствара нове ријечи за означавање нових појмова. Ако бисмо детаљно избројали и издвојили, онда би оне чиниле мали и занимљив вокабулар. Те његове изведенице или кованице (без пежоративне ознаке) имале су у овим Вујковићевим пјесмама двоструку функцију: да се постигне испрсвно римовање и да се што боље искаже смисао и поруке његових стихова. А у оба случаја је требало "пронаћи" и нове ријечи, које су се темељиле на нашој разумљивој фонетској и морфолошкој основи, Ова Вујковићева лексика може да буде прави изазов за наше данашње језикословце, па им је и препуштамо, без навођења и конкретних примјера.

Након укупног доживљавања Вујковићеве збирке **Бањалучке песме**, опет се сводим на њену паралелу са његовим есејем **Космогонија поезије**, настојећи да одговорим на питање о њиховом прожимању и складу. Несумњиво је да је у овој збирци Вујковић био досљедан властитом увје-

рењу да све око нас и у нама треба одгонетати само на основу поетске спознаје. Несумњиво је да он сматра да што год видимо, изазиван и пјесников глас; што год додирнемо, одјекне тон и стих.

У таквом инспиративном обиљу, Вујковић и као пјесник нема застанка, ни смирења. Снажна и стална поетска врела не дају му предах и он настоји да одговори на тај изазов; да искаже и у стиху очува своју мисао; да спозна обрисе завичајних пејсажа, које види у стварности, а да истовремено ухвати и предјела озарене у машти; да прође кроз широке земне и бескрајне васељенске предјеле; да додирне небројене предмете и да на путевима Господњим сусретне не-прегледне колоне особа, чији се профили помаљају из измаглице давног времена, да би тек у садашњици добили пуни и магични сјај.

Вујковић распознаје прошлост и садашњост, али не прави грубе границе између њих, већ им види спојеве, сједињавања и идентичности, који их чине опредмећеним на једној страни, а на другој – флуидним и чак недокучивим. Као што се то одувијек чинило у поезији, и овдје је наглашена пјесничка вјечна запитаност над укупним човјековим битисањем. Али, како нема краја човјековом постојању, које непрестано пролази кроз мрачне и свијетле тренутке, савлађујући их у могућим границама, тако ни поете нијесу у стању да дају необориве, вјечне одговоре, иако им је Провиђење дало посебну даровитост. У тој немогућности де се постигне апсолутна истина крије се и права драж пјесниковог вјечног трагања и трајања.

Сретен Вујковић је сасвим свјестан и непрекидних људских искушења, патњи и драма, али он непрестано види и просторе на којима се не стишавају снажни, продорни и будилачки пјеснички гласови. Ова његова збирка је усмјерена управо на то да се виђено, доживљено и спознато преточи у поетску визију, у којој реално и нестварно не треба раздвајати. Иако има цикличку подјелу, коју смо већ назначили и показали, **Бањалучке песме** се доживљавају као плод уједначене и неисцрпне инспирације и идентичних пјесникових потреба.

У обилним и бујичастим ријекама узалудно је тражење плићака и стишаних токова, нити је могуће раздвајање бистре и мутне воде. Ако ту слику пренесемо на поезију, онда

долазимо на мисао да у обимним поетским књигама не треба да вршимо парцелисање, већ да их прихватимо као шаролику, мозаичку цјелину и плод истих пјесникових стремљења, потреба и добронамјерних циљева.

У тим релацијама сам читао и примао ову Вујковићеву поетску збирку, осјећајући у њој уједначени тоналитет, али и бујицу стихова. Они су ознака, а и мјера према којима се овај пјесник препознавао и у неким својим претходним збиркама. Ако се у нечему и поновио, то је дошло од Вујковићеве трајне обузетости да још једном своју мисао види и у пјесничком облику. У многим пјесмама ове збирке он је, између мисаоности и поетичности, постигао склад, по коме је већ остао препознатљив као пјесник. Још јаче је утврдио властити поетски простор у коме се и најбоље испољава његова мисаоност преобраћена у пјеснички видокруг. Овим је моја препорука за објављивање ове Вујковићеве збирке недвосмислена, а надам се и довољно утемељена.

Београд,
12. марта 2008. године

Брацо Ковачевић

КУЛТУРА И КОНТРАКУЛТУРА

Увод

Постоје "многе ствари", мање или више несхватљиве и схватљиве, једноставне и компликоване, незанимљиве и занимљиве, неинтересентне и интересантне. Посебно оне о односу између културе и контракултуре, "културне" и контракултурне социјализације.

Контракултура је представљала својеврстан зачетак нових друштвених покрета, оних који се разликују од претходних политичких, партијских, синдикалних и других покрета који су снажно инсистирали и учествовали у неким друштвеним и политичким промјенама. И како је постепено престајало дјеловање, утицај и моћ оних ранијих, *"hot"* покрета, а радничког нарочито, појавили су се с краја 60–тих неки нови, *"cool"* покрети, они који хоће а неће, знају а не знају, могу а не могу, да промијене свијет у којем живе. Такав је управо контракултурни покрет, пун контрадикција и амбивалентности, покрет "револуције" и рестаурације, "револуције" и хепенинга, нонконформизма и конформизма, недовољне озбиљности и претјеране театралности.

Култура

Битна и темељна карактеристика људског бића је – **друштвеност.**[1]

Човјек је биће своје, специфичне, људске заједнице; он је биће које живи у људском друштву које и настаје као резултат друштвене дјелатности људи, свијести, језика и говора, и у крајњој линији, културе у којој живи. Да човјек није само производ биолошког насљеђа већ и **културе**, да бројни ***друштвени фактори*** утичу на развој емоционалног

[1] Потпуније о овоме видјети у: Б. Ковачевић, ***Савремена социологија,*** Бања Лука, 2009; Б. Ковачевић, М. Ромић, ***Елементи социологије културе,*** Бања Лука, "Дефендологија центар за безбједносна, социолошка и криминолошка истраживања", Бања Лука, 2010.

и психичког живота индивидуа, довољно је за илустрацију узети неколико примјера:

- у Индији су пронађене двије дјевојчице за које се сматрало да су одрасле међу вуковима; оно што је за њих било карактеристично је да су имале људски облик, али не и људску свијест управо зато што су одрасле изван људске средине: одрасле су изван људског друштва и зато нису могле развити своје људско биће нити у физичком, а нити у психичком смислу; то заправо значи да анатомска структура и биолошке предиспозиције човјека нису довољне за претварање биолошког бића у људско биће, већ да је за такав прелаз неопходан и социјални утицај, то јесте утицај друштва и његове културе;
- близанке Мери и Мебл – биле су одвојене као бебе, живјеле и развијале се у различитим срединама, Мери на селу радећи и живећи сеоски живот, а Мебл у граду, у отмјеној средини; среле су се након 28 година када се показало да, иако су имале исту физичку конституцију, имале су и читав низ међусобних разлика – Мери је била запуштена, груба а и ниво интелигенције је био нижи, док је Мебл била дотјерана и отмјена, а њен ниво интелигенције висок;
- антрополошко истраживање наводи примјер три племена констатујући да међу тим племенима која живе на блиском локалитету постоје значајне разлике како у погледу начина организације друштвеног живота, тако и у погледу обликовања личности: тако припадници једног племена преферирају особине кооперативности, међусобних саосјећајности, толерантности и одговорности; припадници другог племена особине свадљивости, компетитивности, непријатељства и агресивности, а припадници трећег племена особине и склоности церемонијалности и формалистичком понашању.

Ови наведени примјери јасно показују да култура игра велику улогу у обликовању личности једног друштва. Али то, заправо, с друге стране посматрано, значи да су погрешне представе о томе да је понашање животиња генетски

одређено а понашање човјека научено. Човјек није само биолошко или само друштвено биће. Он је и: **биолошко** и **друштвено** биће, и **биће културе.**

С обзиром да је култура веома значајна у личном и друштвеном животу, јасно је да она има и одређене функције како у односу на своје чланове, тако и у односу на друштво и свијет у којем се једно друштво са својим члановима и културом налази. Навешћемо најзначајније **функције културе**:

- ***мијењања природе*** – друштвено организовани човјек је битно практичко биће, биће рада и биће потреба: радом мијења природу и тако задовољава своје различите потребе; да би задовољио своје непрестано нарастајуће потребе, човјек мора радити и производити;
- ***комуникативну*** – не треба пуно објашњавати да би се схватило да је човјек биће комуникације, односно комуникативно биће, а да је култура незамислива без преношења идеја, знања, вјештина, традиција, осјећања; у заједници са другим људима друштвено организовани човјек комуницира путем средстава као што су: језик, говор, симболи, гестови, мимика; њих је могуће разумјети само у оквиру културе у којој су настали; тако, на примјер, у кинеској култури плажење језика означава чуђење, ширење очију – гњев, гребање ушију и образа – радост, лупање длановима – несрећу и разочарење; у нашој култури плажење језика не означава чуђење, или гребање ушију и образа – радост;
- ***архивирања, чувања и акумулирања:*** акумулација и чување културе темеље се на индивидуалној и друштвеној меморији, архивирању, памћењу и усменој предаји у традиционалним друштвима, а путем писмене предаје у описмењеним и развијеним друштвима;
- ***заштите*** – пружа заштиту својим члановима обликујући материјалне, психолошке и симболичке моделе заштите појединаца и група;
- ***нормативну*** – за опстанак једног друштва, друштвених група и индивидуа, те културе друштва,

неопходно је постојање норми и вриједности којима се регулишу и контролишу облици осјећања, мишљења и понашања особа;

- ***емоционалну*** **–** иако је емоционалност сваке особе њена индивидуална карактеристика и лична реакција на одређена стања у којима се особа може наћи, ипак је њено испољавање одређено и социјалним и културним стандардима, нормама и обичајима: неке културе потичу особе на испољавање интензивних и бурних емоција, док у другим културама посебно значење задобива емоционална смиреност, умјереност и суздржљивост;
- ***катарзе и пројицираног пражњења*** – култура друштва одређује и одваја допуштене од недопуштених те нормалне од ненормалних облика понашања; свака култура настоји да направи границу између различитих облика понашања, али настоји и да због притиска допусти смиривање емоционалних тензија и напетости које настају због друштвених и "културних" притисака на појединце; у том управо катарзичном смислу треба схватити улогу и значај свечаности и свечарских догађања (Нове године, Божића, Крсне славе, зборова, рођендана, свадби, карневала, концерата, спортских сусрета).[2]

Колико год елементи културе и функције културе били значајни и обавезујући за све чланове друштва, ипак сви чланови не придају једнаку важност и значење тим елементима и садржајима културе. Узмимо, на примјер, моногамију као елемент културе који има универзално културно значење у неком друштву у којем ипак постоје бракови који нису моногамијски (већ, рецимо, полигамијски). Или, на примјер, служење војног рока је у многим друштвима универзални елемент културе, али ипак и у таквим друштвима постоје појединци који одбијају служење војног рока те, тако одбацују универзални елемент културе. Наравно, због опстанка, друштво настоји да овакве и сличне девијације и девијантне појаве санкционише присиљавајући девијанте на

[2] Видјети у: ***Енцикопедија политичке културе,*** Београд, "Савремена администрација", 1993.

поштовање универзалних елемената културе. Да би могла управљати понашањем особа, свака култура садржи велики број смјерница које управљају њиховим понашањем у одређеним ситуацијама. Те смјернице су познате под називом – ***норме.*** Норме нису ништа друго до "специфичан водич за акцију", заправо водич који дефинише и одређује прихватљиво понашање. Тако, на примјер, у друштву постоје одређене норме одијевања (мушкараца – мушка одјећа, жена – женска одјећа, одјећа за старије и одјећа за младе). Норме одијевања одређују шта се треба носити у одређеним приликама: вјенчања, свадбе, погреба, и слично. Како се може погријешити и не схватити норма одијевања, послужимо се примјером мисионара који се нашао пред гологрудим Африканкама. Поцрвенивши од стида, поручио је пошиљку грудњака и пожурио да их преда Африканкама. Али, женама које нису размишљале нити су се могле понашати у складу са нормама одијевања које вриједе на Западу, никако није било јасно чему грудњаци служе. На мисионарево изненађење, грудњаке су ставиле на главу завезавши их испод браде. Мислиле су да се њима покрива глава. Да би овај феномен ***културног неспоразума*** био разумљивији, навешћемо још један примјер који се зове – ***индијански даривалац.*** Наиме, када су први бијели досељеници дошли у Америку зачудила их је пракса неких индијанских племена да досељенику, у случајевима хладноће, Индијанци дају топле покриваче. Мислећи да је ријеч о поклону, досељеници су се често увриједили кад би Индијанац дошао по свој прекривач, као што су се и Индијанци узнемиравали када су схватили да досељеници не желе да врате покриваче које су они само посудили, а не поклонили.

Личност је производ културе и без културе личност не може постојати зато што је у њеном животу култура веома значајна јер **одређује:**

- *организацију друштвеног живота;*
- *начин мишљења и понашања;*
- *начин исхране;*
- *естетику,* итд.

Култура одређује ***организација друштвеног живота,*** породичног живота, породичне структуре и односе у њој, брачне односе, и законе, правила поздрављања и удварања,

обичаје слављења рођендана, имендана, Крсне славе и Нове године, сексуалне табуе и сексуалне слободе. Све је то мање–више слично и мање–више различито јер зависи од културе и средине у којој се живи. Тако су, на примјер, обичаји везани за љубав, секс, брак и породицу другачији на Балију и Тахитију од оних код Ескима, Американаца или Срба. Као што је познато, породична структура односа на Балију се темељи на изразитој блискости а брак је полигаман. У Западним земљама је структура породичних односа отуђенија а брак законски одређен као моногамни. Такође, учење емоција љубави и мржње, доброте и зла, као и учење облика понашања у породици, групи вршњака и друштву – одређено је средином и културом у којој се особа налази. У Јапану је точење воде церемонија. У Енглеској је пијење чаја, у нашој култури је пијење кафе, док је у племенским културама Африке и Азије то разговор. Код балканских народа постоји изражена импулсивност и прелаз из једног емоционалног стања у његову супротност. Тако радост уступа мјесто плачу и јадиковкама, чупању косе и бусању у груди, а плач и јадиковке прелазе у смијех и веселье. С друге стране, неке културе спутавају изражавање супротних емоционалних стања и крајности, настојећи да уједине супротности у неку "културну средину" или "средишњи пут" у изражавању емоционалних стања: пуританска култура, кинески *tao,* индијанска *нирвана,* грчки *сопросуне,* европско п*росвјетитељство.* На Балкану није преовладавао такав "средишњи културни тип" изражавања емоција него пут крајности и ескремности: плача и смијеха, човјечности и нечовјечности, части и срамоте, гријеха и добрих дјела.

Култура одређује ***начин мишљења и понашања особа.*** Многи гестови представљају значајан и битан дио комуникације међу културама, тако да се за њих може рећи да се мијењају веома споро и када се мијењају то се обично дешава у времену друштвених и културних преврата и промјена. Код неких народа се одмахују главом у знак одобравања, а клима у знак неслагања. Антички Грци су имали развијену културу и умјетност геста, тако да су климали главом наниже како би изразили слагање, а одмахивали у страну како би показали неслагање. Касније су, под утицајем источњачких култура, промијенили своје кретње. Или, православни Ал-

банци климају главом надоле када желе да кажу и изразе "да", а забацују је уназад када желе да кажу и изразе "не".

Култура одређује и ***начин исхране***. Антрополози су истраживали забрану кориштења говедине и свињетине у Израелу и дошли су до одређених закључака. Одговарајући на питање зашто стари Израелци не користе свињетину, сматра се да разлоге треба тражити у условима живота на Блиском истоку. Узгајање свиња је представљало опасност систему преживљавања становништва. Израелци су се доселили у Палестину негдје 1200 година прије Христа заузевши брдовито и до тада необрађивано подручје. Одмах су шуме на брежуљцима Јудеје и Самарије посјекли и претворили у наводњиве терасе. Тако се природно подручје погодно за свињогојство смањило, а свиње је сада било неопходно додатно хранити житом, што је било веома тешко у условима када га није било довољно ни за људе. А, с друге стране, потреба за вјештачком хладовином, влажношћу и водом повећали су трошкове узгајања свиња. Тако су свиње постале економски скупе и еколошки неисплативе. А, пошто је код људи остала изражена потреба за природним бјеланчевинама и машћу, било је неопходно наћи начин како да им се створи забрана која би обезбиједила колективни опстанак. И она је нађена у вјерском табуу који је забрањивао узгој и кориштење свињског меса. Наравно, овај табу је присутан и у другим срединама, као и у другим религијама.

Па, и феномен ***естетике*** је културно детерминиран. Ако за примјер узмемо женско тијело, компаративна истраживања показују да источне културе не преферирају тип женске љепоте који се односи на шире бокове, веће груди и тањи струк, као особине које представљају симбол женске љепоте у западним културама. Поменимо и примјер женске љепоте који се односи на кинеску провинцију у којој су посебно цијењене дјевојке са малим стопалима, тако да већ од њиховог рођења мајке на различите начине својој женској дјеци онемогућавају и успоравају раст стопала. Или, поменимо афричко племе у којем се појам женске љепоте односи на издужени врат који се уз помоћ алки већ од самог дјетињства обликује. Наведимо и примјер једног племена у којем су "на цијени" изразито дебеле жене.

Наши појмови о организацији индивидуалног и друштвеног живота, о одржавању тијела, хигијени, начину ис-

хране, облачењу и опхођењу у контактима са другима – одређени су утицајем културе у којој живимо. Употреба псећег или мачијег меса у исхрани је у неким културама и друштвима дозвољена и допуштена и то месо представља праву гурманску посластицу, док код припадника других народа и култура, сама помисао на њихову употребу изазива осјећања муке и гађења. Јевреји и муслимани не једу свињетину, а Индијци говедину, док је употреба тог меса у исхрани саставни дио менија многих народа. Култура има велики значај и игра велику улогу у друштву и његовој организацији живота који се односе на: васпитање, породицу, удварање, просидбу и женидбу, кухање и начин исхране, вријеме оброка, табуе у начинима исхране, поздрављање, игре и фолклор, светковине, погребне обреде, рангирање људи и статусну диференцијацију, организацију живота у локалној заједници, вјеровања и религиозне ритуале, празновјерје и магију, гестове, даривања и начине давања поклона, гостољубивост, становање, хигијену, сексуална ограничења и забрану инцеста, правила насљеђивања, жаљење, односе према сродничким групама, стид кад су у питању природне функције, лична имена, његу одојчади, труднички статус, власничка права, приношење жртава над природним силама, обреде иницијације, статусну диференцијацију, контролу времена, освајање и задржавање власти, итд.[3]

Значајна карактеристика људских друштава је – **културна разноврсност**. Облици понашања се могу разликовати од друштва до друштва и од културе до културе, тако да оно што се сматра "нормалним" обликом понашања у једној култури, може се сматрати "ненормалним" обликом понашања у другим културама. Спартанци су убијали женску дјецу, а мушку кад се роде, убацивали у корита са хладном водом: ако остану жива – биће "добри војници", а ако умру – нису се имали за што родити. Па, и у традиционалној кинеској култури су женска дјеца одмах по рођењу била дављена јер се сматрало да су терет за породицу а не њен добитак,

[3] Потпуније о односу између културе и друштва, културним разликама и друштвеним интеракцијама, и свакодневном животу видјети у: Е. Гиденс, ***Социологија,*** Београд, "Економски факултет", 2005; Џ. Х. Тарнер, ***Социологија,*** Нови Сад/Београд, "Медитеран", 2009.

док се данас на Западу убиство дјетета сматра једним од најгнуснијих злочина.

Без обзира на културне разноврсности, ипак у свим културама постоје стандардизовани обрасци понашања или ***норме понашања*** примјерене тим културама и друштвима: не постоји ни једно ***друштво*** које нема неку своју ***културу*** која нема своје ***норме,*** прописе и правила понашања. Изражена кроз правила, прописе и упутства, норме заправо регулишу понашање и дјеловање људи у друштву.

У сваком друштву постоји велик број норми чија је основна функција одржање друштвеног поретка. Као такве норме представљају сегмент механизма друштвене принуде којом се обезбјеђује **социјална контрола**, односно помоћу њих се утврђује однос индивидуа у друштву и спречава девијантно, противдруштвено понашање. Одсуство норми, тј. одсуство или неефикасност механизма друштвене контроле води "аномији", односно институционалном, моралном и вриједносном "распаду друштва". Циљ постојања различитих норми, правила и прописа јесте њихова интериоризација у свијести и понашању људи, чиме се у ствари показује степен њихове социјализованости. Нормативна култура је једно комплексно подручје које обухвата више различитих области друштвеног живота.

Без друштвених норми није могуће постојање друштва. Као одређена правила понашања, друштвене норме принуђавају на одређене облике понашања. Оне постоје као објективна реалност која утиче на свијест и понашање људи. Постоји неколико *врста друштвених норми,* као што су: обичајне, моралне, и правне.

Поред норми, треба поменути и да постоје **културне вриједности** које су заједничке за многе народе или нације, и да оне нису дјело једне нације или народа, већ да су дјело различитих култура и народа, односно ***акултурације.*** Не постоји друштво у којем изостаје одређена хијерархија циљева, идеала и уопште *вриједности* према којима појединци и друштвене групе усмјеравају своја схватања, мишљења, ставове, осјећања и дјеловања. Вриједности се могу одредити као схватање нечег пожељног што утиче на избор прикладних начина, средстава и циљева акције; стандарди, које прихватају особе и групе; елемент мотивације; елемент симболичког система који служи као критеријум или стандард

за избор између оријентационих алтернатива; врста квалитета која се придаје људима, идејама, поступцима, објектима; елемент културе и структуре личности.

Особа у процесу социјализације стиче одређен скуп увјерења о видовима понашања и базичним циљевима које сматра лично и друштвено пожељним. Вриједности су те које одређују и осмишљавају људско понашање; оне представљају квалитет који се придаје особама, њиховим поступцима, творевинама и односима, квалитет који одређује њихову оријентацију у њиховом дјелатном животу у заједници. Систем вриједности је важан зато што вриједности одређују нашу стварност.Вриједности се могу схватити као пожељни колективни идеали; као и поштовани идеали за неко друштво, друштвене групе и појединце. Свако друштво одређује свој вриједносни систем који се односи на: добро и зло, лијепо и ружно, поштено и непоштено, истинито и лажно. И, већ од самог рођења дјеца у процесу примарне социјализације интернализирају вриједности и норме друштва у којем живе. Вриједности ***осмишљавају***, а норме ***обавезују*** на одређено понашање.

Чланом друштва и личношћу особа постаје управо учећи и усвајајући своју културу. Процес којим културу усваја назива се – **социјализацијом**, **подруштвљавањем** или **васпитањем**, и овај поцес се може схватити као процес "претварања" дјетета као биолошке јединке у личност, као друштвену јединку. Социјализација је процес којим особа добива друштвене особине и постаје – ***личност.*** Као процес васпитања и подруштвљавања, процес социјализације је процес индивидуализације и персонализације (процес развијања особина и способности личности, те њеног обликовања и формирања) и усвајања културе (друштвених вриједности, улога и норми). Социјализација је увијек притисак, облик друштвене принуде у оквиру које особа интернализира и инериоризира, односно усваја норме, вриједности и колективне представе и тако постаје личношћу. Колики је значај социјализације у претварању човјекове биолошке јединке у друштвену личност, показују и неки познати примјери.

Почетком 1800. године у јужној Француској се појавило "чудно створење" које је ходало усправно али је више личило на животињу него на човјека. Показало се да је то био дјечак од неких 11–12 година који је умјесто говора пуштао

крикове. Није знао ни за личну хигијену. Полиција га је смјестила у једно сиротиште из којег је бјежао и у којег га је стално враћало. Није желио одјећу и њу је са себе кидао када су га облачили. Није му се знало ни за родитеље. Љекари су га подвргнули испитивању и при том нису утврдили неку већу ненормалност. Оно што је показао јесте недостатак разумијевања значаја неких предмета и облика понашања који произилази из њиховог кориштења. Тако је, на примјер, покушао да кроз огледало дохвати кромпир који је у њему угледао иако се кромпир налазио иза његове главе. Међутим, послије неколико покушаја, успио је да га дохвати руком преко рамена. Пребачен је у Париз гдје се започело са поступком мијењања "од животиње до човјека", али се показало да је успјех био мали. Није био заинтересован за игре или играчке и никада није био у стању да научи више од неколико ријечи. Затим је успио мало да напредује и умро је 1828. године, у доби од око четрдесет година:

Почетком XX вијека нађено је дијете у шуми, поред једног малог мјеста у Француској. Дијете су родитељи оставили да умре, али је оно неким чудом преживјело. Када је пронађено, показало се да више личи на животињу него на људско биће: ходало је четвероношке, живјело је у пребивалишту – рупи у земљи, користило је животињске крике, није знало за блиске односе и није се бринуло ни за шта осим за опстанак.

У Индији је пронађена дјевојчица Кумала, која такође није одрасла у људском друштву и која се понашала као животиња.

Управо, све то показује да бити људско биће подразумијева постојање људских особина које оно учи у процесу социјализације као механ изму усвајања културе.

Али, поред оног што би се назвало "културом друштва" или неком "доминантном" и "објективном културом", антрополози су указали на значај тзв. "**субјективне културе**". Људи нису неки аутомати који подражавају "културу друштва", него је са својом мањом или већом вољом мање или више прихватају, односно прихватају је на свој мање–више сличан начин и дају јој одређени смисао и значење. Иако изгледа да култура постоји као нешто објективно дато, људи јој дају мање или више субјективни, рационални, симболички и ирационални смисао.

Није личност само производ наслијеђа и средине, урођености и културе, генетског и друштвеног фактора, већ и тзв. "*личне историје појединца"*. Насљеђе, средина и "лична историја појединца" су фактори формирања и развитка личности. Културолошка и антрополошка истраживања јасно показују да су особине или црте особина личности одређени и утицајем културе и друштвених односа, као и личном историјом појединаца. Чак је и испољавање емоција условљено *утицајем културе* друштва (нпр. Кинези, а и већина сјеверноамеричких Индијанаца, се суздржавају у испољавању емоција; у западним друштвима се агресивност често манифестује физичким нападом, док се код Ескима она манифестује у облику пјевања подругљивих пјесама; Кинези испољавају гњев и фиксирањем широм отворених очију, изненађење плажењем језика а незадовољство и неслагање ударањем о дланове; звиждање је у Јапану израз учтиве послушности према супериорној личности, негдје је знак одобравања, док је у Европи знак нездовољства према рецимо, говорнику, пљување је негдје израз крајњег презира, док је код племена Масаи оно израз постојања добре воље; мокрење је најчешће израз тешког напада и увреде, док је оно код афричких врачева знак преношења снаге и моћи на другу личност, у знак поштовања према некоме се негдје устаје, а негдје сједа поред оног пред ким се жели указати поштовање, итд.

Култура и социјални фактори у цјелини не утичу само на испољавање емоција и емоционалног понашања, него и на језик, учење и памћење, мишљење и свеопште понашање. Култура, дакле, у најширем смислу битно утиче на обликовање личности. Од њених садржаја (идеја, обичаја, норми, вриједности, институција) зависи процес обликовања личности. Отуда она и има, поред осталих функција (обликовања и мијењања природе, комуникативности међу индивидуама, акумулативности добара и вриједности) и *нормативну функцију*. Поред начина понашања, осјећања и мишљења, личност у свом друштву учи од своје културе што је добро а што зло, што је пожељно а што непожељно и недопуштено, што је лажно а што истинито, што је лијепо а шта ружно. У процесу социјализације се формирају одређене црте у културама и друштвима које се сматрају типичним за све припаднике једног друштва или културе (што, нарав-

но, не значи да се појединци међусобно не разликују по својим индивидуалним особинама). Културна антропологија настоји да утврди разлике између црта које су личне и оних црта које припадају једном друштву и које су карактеристичне за одређено друштво. Поред личних црта, тј. особина карактеристичних за једну личност, постоје и "опште особине заједничке" личности, тј. опште црте карактеристичне за једно друштво. Таква личност, које ја типична за једно друштво, племе, народ или културу, назива се – "**базичном личношћу**".

Карактерне разлике "базичне личности" су условљене друштвеним односима и културним специфичностима. Тако је, на примјер, једно племе код својих припадника развијало осјећај за друштвени положај и углед, такмичарски дух и истицање; друго је развијало агресију, насилништво и милитантност подстичући фрустрацију својих припадника, а треће вриједности као што су пажња и разумијевање у односу према другим људима, те естетски однос према природи. Присјетимо се, на примјер, спартанског милитантног начина васпитања или фашистичког, нацистичког и бољшевичког начина васпитања и обликовања ауторитарних црта личности или, рецимо, хуманистичког идеала прокламованог од стране теоретичара ренесансе и просветитељства, итд.

Па, и поред тога што друштво настоји да својим припадницима наметне доминантни тип "базичне личности", ипак начини понашања унутар једне културе нису апсолутне него *релативне природе*. Супкултурне, контракултурне и друге појаве показују да се поред једне доминантне културе стварају и други модели културе који, у мањој или већој мјери, могу бити у супротности са доминантним културним обрасцима.

Контракултура

Много је друштвених појава које су у историји људског друштва утицале на промјене до тада чврсто утемељених образаца културног и друштвеног живота. Међу њима посебно мјесто у другој половини XX вијека заузима и – **контракултура**.

Под појмом *контракултуре* подразумијева се култура која је коријенито удаљена од главних токова друштва. По својој природи она је представљала реакцију на владајућу културу. Владајућа култура представља начин живота одраслих: то је култура чији је циљ апсолутна социјална контрола и интеграција личности у постојећи поредак. Контракултура је представљала отпор и протест родитељској и доминантној владајућој култури а њен продор у културу је започео музиком која је постала музиком већине, начином одијевања који је постао начином одијевања већине, неформалношћу у говору и понашању и продором тог језика у медије и свакодневни живот. Тако би се могло рећи да је контракултура заправо – *поткултура.*

Иако људи партиципирају у једној доминантној ***култури*** друштва, ипак они у њој не учествују подједнако. Они прихватају и неке друге културне обрасце и тако развијају ***поткултуру.*** Чланови сваког друштва учествују у *доминантној* (владајућој) култури али, истовремено, могу да судјелују и у "посебној" култури, односно у поткултури.

Поткултура (субкултура) обухвата одређени вриједносни систем групе, норме и њен начин живота, "филозофију живота" и схватања поткултурне групе. Доиста, она "није изолована у односу на универзалну и владајућу културу, већ је само релативно заокругљена. У том смислу она се може дефинисати као скуп вриједности, правила, норми и понашања које чланови неке групе усвајају, преферирају, поштују, наглашавају и подстичу њихов развитак."[4]

Дакле, у себе "поткултура" укључује норме, вриједности и културне обрасце, мишљења и понашања неке друштвене групе по којима се она разликује од других друштвених група или чланова друштва. Постоји више поткултурних облика, као што је поткултура средње класе, радничке класе, рок музичара, ликовних умјетника, боема, естраде, итд.

Контракултура је настала у једном бурном историјском времену па се, зато, и поставља питање: што је довело до појаве контракултуре?[5]

---

[4] Д. Коковић, ***Пукотине културе,*** Београд, "Просвета", 1997, стр. 34.

[5] Потпуније о овоме видјети у: Б. Ковачевић, ***Рок музика,*** Бања Лука, "Правни факултет–Центар за публикације", 2000.

Обично се говори да је рат у Вијетнаму довео до контракултуре и до појаве нових религијских покрета. То је став који није апсолутно тачан јер није само рат, већ су и други услови утицали на њихову појаву, као што су и прилике у западним развијеним земљама и свијету, а затим и појаве нових религијских покрета.

Неуспјех дјеловања политичких партија након другог свјетског рата проузроковао је појаву и развој нових друштвених покрета као организованих покушаја и настојања провођења промјена. Наиме, искуства прије Другог свјетског рата, а затим и она након њега показала су да је криза у свијету била још увијек веома напета и прожета страхом и снажним осјећањима људи о неизвјесној будућности. Протест који је створио ***нове друштвене покрете*** створио је и ***контракултуру*** која је такође заузимала одређени критички однос према постојећем.[6] Ови покрети се јављају у (пост)-индустријском друштву борећи се за право на сопствени начин живота и контролу над друштвеном самодјелатношћу, као и рјешавање проблема заштите природног и социјалног окружења те борбе за људска права и слободе. У 60–тим годинама кризе настаје контракултура "као израз политичких идеја, једног начина живота и филозофских поставки препознатљивих најприје по супротстављености начину мишљења велике већине становништва – укратко култури индустријализованог друштва."[7]

Представљајући својеврсну критику капитализма и социјализма, контракултура није имала неке конкретне, прецизне и јасне политичке програме, већ је више спонтано па и театрално настојала да критикује друштвене системе не знајући како да такво стање промијени и направи стварну алтернативу бирократском, технократском и милитантном друштву које је критиковала.

---

[6] "**Друштвени покрет** је колективна, јавна, добровољна и масовна, мање или више спонтана акција људи која израста из незадовољених потреба, изражава одређене сукобе интереса, покреће решавање значајних друштвених питања и стријеми мањим или већим друштвеним промјенама." ***Енциклопедија политичке културе,*** *op. cit.,* стр. 275.

[7] К. Сен–Жан–Полен, ***Контракултура,*** Београд, "CLIO", 1999, стр. 5.

Контракултура је супростављена доминантној култури.[8] ***Доминантна култура,*** односно ***владајућа култура,*** представља начин живота одраслих. То је култура индустријског, технобирократског друштва и његовог "социјалног инжењеринга" који обухвата у себе цијело друштво од економије и политике до образовања и доколице. "Културне вредноте тога друштва су висока продуктивност, ефикасност, етика рада и потрошње, култ науке и, наравно, конформизма. Квантитет а не квалитет људског живљења постаје критериј друштвене вриједности."[9]

Под појмом **контракултуре** "подразумијева се култура која је толико коријенито удаљена од главних токова нашег друштва да многима већ не изгледа као култура него као провала варвара."[10] Контракултура представља начин живота мањег дијела омладине која се супростављала доминантној култури као култури одраслих, по својој суштини она је представљала реакцију на владајућу културу. Контракултура подразумијева постојање одређених социјализацијских вриједносних система, норми и образаца понашања који су представљали израз настојања и покушај изградње одређених институција које би били опозициона алтернатива доминантним културним обрасцима владајуће културе.[11]

---

[8] Култура обухвата "одређени начин живота који изражава извесна значења и вредности не само у уметности и знању већ и у институцијама и обичном понашању. Полазећи од такве дефиниције, анализа културе представља разјашњавање значења и вредности имплицитно или експлицитно садржаних у одређеном начину живота, одређеној култури" (Вилијамс) Цит. према: Д. Хебдиц, ***Поткултура: значење стила,*** Београд, 1980, стр. 18. Алтисер је користио назив ***"идеолошки државни апарати"*** како би истакао да дијелови друштва, као што су: породица, образовање, масовни медији, културне и политичке институције, заједно служе за одржавање ***покорности*** доминантној, владајућој идеологији и владајућој култури, доиста, не у директном преношењу "владајућих идеја".

[9] А. Жван, ***Контракултурни комет,*** у: T. Roszak, ***Kontrakultura,*** Zagreb, "Naprijed", 1978, str. 232.

[10] T. Roszak, *op.cit.,* стр. 41.

[11] Контракултуру бисмо наизглед и дјелимично могли схватити и као ***поткултуру*** с обзиром на постојање себи својственог облачења (одјеће, накита), фризуре, музике, начина живота, језика. Али, ипак, контракултура се разликује од поткултуре с обзиром на своје идеолошке и политичке форме супростављања владајућој култури изражене кроз политичке акције и протесте, манифесте и демонстрације, филозофију и

Зато је одбацивала доминантну културу, крути владајући поглед, неравноправност између полова, малограђански стил живота и захтијевала да се омогући повећање животног стандарда (што се тада сматрало највишом вриједношћу), афирмише потреба за забавом (доколицом, карневалом, позориштем), љетовањем и расипањем енергије, односно за америчким моделом индивидуалне среће и "личне еманципације", да се развије тзв. "нови сензибилитет" и "нова осјећајност" са новим облицима понашања и изгледа људи, новим језиком, новом културом слободног мишљења, спонтаног живљења, сретног и радосног живота чији смисао и циљ није стицање имовине и материјалног богатства. Захтијевали су много тога али, као "младалачки", контракултурни покрет је показао своју ограниченост јер није представљао стабилан покрет, управо зато што је младост ипак "неодређено и пролазно стање које, попут студентских дана, није прикладно за стварање трајног покрета."[12]

Зато је и било много парадирања и бесмислености, што се види и по томе што су, да би своје захтјеве политички и артикулисали, мислили да је неопходно да развију нову тактику, односно методу демонстрације, названу "**sit–in**", а препознатљиву кроз облике окупирања одређених просторија у знак протеста. Контракултурни медији који су имали значајну улогу у њеном ширењу су били литература, новине, алтернативно позориште, "револуционарни фестивали", "револуционарни карневали", "револуционарна игралишта", хепенинзи, а мјеста окупљања младих који су припадали контракултури су рок концерти, хепенинзи и антиратни протести. У ширењу контракултуре свакако треба поменути улогу кафића, радњи и ресторана, концерата, приредби и фестивала, прослава и провода на чијим се прославама играло и пјевало, читала поезија и "озбиљна литература", пропагирао психоделични покрет и *acid tests (пробање дроге).*[13]

књижевност. Такође, контракултура је покушала изградити алтернативне друштвене институције (комуне, задруге, *андрграунд* штампу).

[12] Т. В. Bottomore, ***Социологија као друштвена критика,*** Загреб, "Напријед", 1977, стр. 161.

[13] Својим текстовима о дроги, писац Олдоус Хаксли ће снажно утицати на тадашњу омладину и њен либерални став о халуциногеним супстанцама.

На тим мјестима су мирним путем настојали да поремете "нормални ритам живота" и изразе своје захтјеве. Зато су и сматрали да се на тај спонтани начин руше стереотипност, крутост и шематизам живота и да револуција треба да произађе из усхићења, а не из насиља и да су за такву револуцију управо способни млади а не комунистичке партије и радничка класа. У том критичком односу према капитализму нова је љевица настојала оживјети социјалистичку мисао тако што је заузела радикални критички став према "остареном социјализму" у источноевропским земљама. Иако није имала неке конкретне, прецизне и јасне политичке програме, нова љевица је успјела "преобликовати дневни ред социјализма" тако што му је додала питања о личним односима (посебно полова), културним промјенама и вриједностима материјалног напретка.[14]

Контракултура би се могла објашњавати и Грамшијевим појмом ***хегемоније.*** Власт доминантних класа (којима је, такође, неопходна и хегемонија, културна хегемонија над подређеним класама) контракултура је настојала довести у питање тако што је своју културну хегемонију покушала "препоручити" да буде доминантна култура,

Контракултурна побуна младих против вриједности доминантне "родитељске културе" истакла је захтјеве за већим слободама и правима у друштву. Она је била окренута против цјелокупног тадашњег друштва и његове ***владајуће културе***. Она је "израз одбијања студената и интелектуалаца да и даље врше функцију коју друштво од њих очекује."[15] Контракултура је заговарала концепт *"Великог одбијања"* културе, начина живота одраслих и родитеља, и друштва које се темељи на експлоатацији и манипулацији потреба, вриједности, интереса. Истицала је значај *"новог сензибилитета"* и *чулности,* као и потребу за еманципацијом свијести. Она је, као и Нова љевица, указивала на нови сензибилитет у оквиру којег "друштвене промјене постају индивидуална потреба."[16] Зато је контракултура изазвала *морал-*

---

[14] ***Blackwellova Енциклопедија политичке мисли,*** Загреб, "Деметра", 2003, стр. 442.

[15] K. Sen–Žan–Polen, *op. cit.,* str. 156.

[16] Х. Маркузе, ***Контрареволуција и револт,*** Београд, "Графос", 1979, стр. 61.

ну панику тадашњих "стубова" владајуће културе. Доиста, треба рећи да се у друштвима с времена на вријеме појављује морална паника као стање које се доживљавало и представљало као да постаје опасно за друштвене вриједности и његове интересе. Тада најчешће реагују медији, политичари, "експерти" таквих појава и други "морални чистунци" који настоје да такву појаву критикују, осуде и предложе начине борбе против ње.

Контракултури припадају претежно млади у доби од 17. до 30 година. Раст наталитета након другог свјетског рата направио је *"baby–boom"* који је подмладио америчко становништво које је у 1964. години имало 40% младих са мање од двадесет година. Такође, у периоду од 1960–1970. број студената је порастао са 3,2 на 7,1 милион.

Дакле, контракултура је у себе укључивала велики број младих, а за разлику од ранијих генерација, они су у тим 60–70–тим годинама по први пут имали новац и с њим се окренули потрошњи, задовољству и уживању (хедонизму). "Мајска револуција" из 1968. године била је намагнетисана општом тежњом ка повећању животног стандарда као највише вриједности, ка хедонистичкој забави, љетовању и америчком моделу безусловне индивидуалне "среће" и "личне еманципације".[17]

Контракултурни покрет је био хетероген по свом саставу – обухватао је и у себе укључивао *хипије,* студентску и радничку омладину, дијелове средњих слојева, наркоманску поткултуру, умјетничке ствараоце, музичаре, глумце, студенте, пјеснике и књижевнике, филозофе, боеме. Контракултура представља животни стил отуђене средње класе и универзитетске омладине, и из ње су били искључени они који су заговарали пролетерску револуцију, као и милитантна црначка омладина.

У вриједносном погледу социјални састав контракултуре је одбијао малограђанско друштво и његове културне вриједности, као и норме настојећи да "прескочи" класне разлике уводећи адолесцентност и *младост* као основу обликовања "новог" друштва и његове тинејџерске "културе младих". Уз младост као битну вриједност контракултуре

[17] Жан Мари Доменак, ***Идеја за крај овог века,*** Београд, "Књижевне новине", 1991, стр. 26.

треба поменути и – ***љубав, еротизам*** и ***хедонизам*** којима је контракултура представљала атак на сексуалну хипокризију грађанских друштава. Љубав се доживљавала као облик настојања сламања друштвених норми; није се схватала као избор "једном за свагда", односно као "избор животног сапутника", него као облик и чин личног стваралаштва у оквирима лабилних односа међу партнерима.

Сексуална револуција контракултуре одбацује ***брак*** и ***породицу***. Разлоге треба тражити у одбијању прихватања обавеза а потврди слободе појединца. Контракултура заговара ***ослобађање –*** *појединаца и малих заједница.* Њена парола *цханге иоурселф фирст (промијени прво себе)* – јесте она позната парола која је изражавала тзв." револуционарну" концепцију контракултуре. Контракултура је сваку револуцију, па чак и акцију сматрала сувишном: за њу се ослобађање остварује на нивоу појединца и малих заједница у смислу психолошког удаљавања, издизања изнад технократског друштва и, уопште, изнад друштвеног бивствовања. Слобода, као слобода појединца од друштва, остварује се у контексту **поткултура**: у хипијевским комунама, дрогама, зенбудизму, шаманизму па и мистеријама дрвених хришћана. У том смислу контракултура критикује и одбацује породицу као основну ћелију репресије и социјалне контроле и настоји да сопствени идентитет, самореализацију и спонтанитет изграде у алтернативном облику изградње личности – ***комунитаризму***. Из покрета супростављања "класичним" породицама, појавиле су се ***комуне*** као експерименти алтернативног живота. Као алтрнатива породичним заједницама комуне су управо настале, како кажу њихови заговорници и они који су стварали и живјели у комунама, из осјећања "разочараности ‘обичном’ породицом" и отуђености њене полуобезличене егзистенције.

Али, треба напоменути да је контракултурни протест против институције завршио ***интеграцијом*** у институције естаблишмента. Иако се често помињала ријеч ***"револуција"*** треба напоменути да осим у Маркузеовим дјелима у којима је било ријечи о револуцији као измјени друштвених односа, културе и личности, контракултурно помињање ове ријечи се односило на нешто сасвим друго. Ријеч је о тзв. "три револуције" које битно обиљежавају вријеме контракултуре: психоделична, сексуална, и музичка ("рок револу-

ција"). "Задовољство чула, посебно трагања за аутоеротским осјећањима, имају у том погледу одлучујући значај. Уживалац дроге захтијева све, и то одмах; он живи само у садашњем тренутку и није у стању да размишља о будућности. Слично сексуалној, психоделична револуција омогућава задовољство без икаквог напора и млади људи своју пажњу усмјеравају на сопствено тијело, на рачун активности као што је рад, извор материјалног богаћења које се одбацује јер представља синоним за присилу. Они изнад свега желе да напусте тај традиционални морал чији је циљ задржавање контроле над тијелом. Жеља за непосредним задовољством значи, међутим, и то да не могу да буду стрпљиви и да предано настоје да остваре своје политичке и личне планове."[18]

Био је то – крах револуције, како оне "класичне", тако и ове контракултурне ***"cool" револуције*** јер се револуција "не може извести ако свако гледа своја посла", а "да би дошло до револуције, сви морају имати један, заједнички посао."[19]

Супростављајући се социјалистичком појму револуције, контракултура је настојала да "промијени" **модел револуције**. "Класична" револуција је подразумијевала рат, крв, барикаде и барут; контракултурни модел револуције подразумијевао је скупове по улицама и графите, бесконачне дискусије и утопије о другачијем животу. И сама '68. се показала као равнодушна револуција, револуција без циља, без програма, жртава, политичке физиономије и политичког ангажовања.

Поред младости, односно омладине, развоју контракултуре допринијели су и технички производи индустријализованог потрошачког друштва – аутомобил, телевизор, радио, грамофонске плоче. Тако се контракултура нашла у амбивалентној позицији: с једне стране "велико одбијање", критика индустријализма и потрошачког друштва а, с друге стране, коришћење његових производа. Противријечности контракултуре манифестују се у чињеници да она ***одбацује вриједности технолошког напретка,*** али не и његове производе: лименке пива и "кока–коле", радио, грамофон, пло-

[18] К. Сен–Жан–Полен, *op. cit.,* стр. 141.

[19] М. Харис, ***Краве, свиње, ратови и вештице,*** Нови Сад, "Светови", 1995, стр. 186.

че, телефон и телевизор, синтетичке халуциногене супстанце, итд. Она заговара својеврсни "повратак русоистичкој природи" и, истовремено, се супроставља науци и техници, али се не одриче употребе и кориштења њихових производа.

Амбивалентност контракултуре је видљива и у њеном односу према ***естаблишменту*** који је представљао снажан израз контракултурног критичког односа према њему. Међутим, естаблишмент је посједовао куће музичке продукције и тако контролисао музичку продукцију и сам покрет контракултуре. Један од водећих "револуционара" тог времена, Џери Рубин, је признао да су богати контролисали антивладине демонстрације у којима је био учесник.[20]

Контракултура је ширила свијест, доминантна убјеђења и ***амерички мит*** о *"селф маде ман",* тј. о успјеху особе која почиње "ни од чега". Био је то још један амерички мит, и била је то још једна амбивалентност контракултуре. Међутим, релативан успјех неколицине (рок музичара, књижевника) створио је сасвим погрешан "утисак енергије, ширења и неограниченог успјеха."[21]

Амбивалентност контракултуре видљива је у још једном њеном битном медију, као што је – ***рок музика.*** У културном смислу су на профилисање и развој контракултуре најприје утицали *џез***,** а касније *рок.* "*Музика* се користи и да би се засновао идентитет у смислу разликовања младих од старијих и у обиљежавању извесног места или публике или неког времена као нечег што је за младе."[22]

Рок музика је експлоатисала потребе младих јер их је одвајала од породице и заједнице.[23] Вођа рок–групе *Мотхерс оф Инвентион* Френк Запа (иначе, познат по томе да је био противник дроге и да није допуштао да му у групу уђу корисници психоделичних суспстанци) рекао је да је рок музика била у служби индоктринације.

---

[20] Рубин је то рекао на слиједећи начин: "Ти хипи–капиталисти су имали савезнике унутар револуционарне заједнице: дугокосе, који су дјеловали као посредници између клинаца на улици и бизнис-мена–милионера".

[21] Д. Хебдиџ, *ор. cit.,* стр. 99.

[22] С. Фрит, ***Социологија рока,*** Београд, "IIC I CIDID", 1987, str. 60.

[23] С. Фрит, *ор. cit.,* стр. 248–249.

Када је у питању амбивалентност контракултуре с обзиром на рок музику, јасно је било да је, с једне стране, ова музика имала ***критички став*** према постојећем друштву а, с друге стране, представљала је његову ***одбрану***, односно она је представљала "цијењено оружје владајуће класе" и "облик друштвене контроле" (Паркер).[24]

Иако је у себи имала *критичку* димензију, рок музика је била у функцији ***контроле људи***. "Та врста музике створена је да би се испунио циљ контролисања младих људи, но таква идеја је потпуно непозната родитељима чија дјеца слушају роцк–енд–ролл, па су поруке скривене у стиховима писане посебним језиком који могу разумјети углавном само млади."[25]

Такође, иако је проповиједала ***пацифизам*** и ***мирољубивост,*** на контракултурним рок концертима је долазило и до ***насиља,*** чиме је контракултура показивала још једну своју амбивалентност и противриječност. "Музички ритам и узимање дроге нису једини чиниоци који изазивају насиље на концертима. Кад се одвијају пред великим бројем људи, концерти добијају својства ***психологије масе.*** Чула и осјећаји – чији се значај у контракултури не може потцјењивати – у стању су пренадражености. То позивање на емоције је увијек присутно на масовним скуповима. Зна се да у маси критички дух код појединца уступа мјесто осјећајности...Окруженост огромним бројем људи подстиче емоције, а хистерична маса лако запада у колективно насиље."[26]

На једном концерту 1967. године Џими Хендрикс ломи гитару и појачало, на слиједећем пали гитару, а на наредном пали и америчку заставу. Био је то фитиљ којим се запалио пламен агресивне публике. Након многих концерата сале су опустошене због све израженијих инцидената присутних на рок концертима. Тако се прокламована контракултурна мирољубивост претварала у провалу агресије и насиља.

Рок, односно рок музика, избацује групе под називом *Public Enemy, Slauer, Тотална деструкција, Коначна побје-*

---

[24] С. Фрит, *op. cit.,* стр. 249.

[25] Р. Еперсон, ***Невидљива рука (увод у историју завере)***, Београд, "Плави круг", 1999, стр. 226.

[26] K. Sen–Žan–Polen, *op. cit.,* str. 191.

да, брутално, а корпорација *Gyns in Roses* продаје дебитантски албум *Anetite for Destruction* у 15. милиона примјерака. Још једна потврда амбивалентности контракултуре и њене позиције – између пацифизма и милитантности, ненасиља и насиља.

"Психоделичка револуција" се сводила на силогизам: треба промијенити облик свијести и промијениће се свијет. Прво треба промијенити себе (*change yourself first*). "Особа која тврди да рокенрол музика охрабрује клинце да узимају дрогу, потпуно је у праву. То је дио наше завјере...Дроге су најефикаснији пут до револуције" (Тимоти Лири).[27] Као апологета дроге Тимоти Лири истиче да су ***поп–рок групе*** "пророци" побуњене генерације. Али, за неке је поп–рок музика тешко прихватљива не само у стиховима пјесама, већ и у звуку и извођењу који је "брутално гласан, и/или електронички извјештачен". Она претвара музику и глас у "сировину акустичког инжењеринга."[28]

Многе групе пропагирају употребу дроге. Композиције групе *Битлси,* које шире поруке о употреби дрога, или имају алузију на њу су: *Lusy in the Sky with Diamonds* у наслову представља алузију на – LSD; *Hey Jude* – метадон; *Strawberry Fields* – опијум; *Norwegain Wood* – марихуану. Наравно, треба поменути и композицију *Rain* која, такође, алудира на дрогу.[29]

У 1966. години у композицији *Tomorrow Never Knows* рок група *Битлси* одушевљено користе индијске музичке инструменте и звукове далекоистичне духовне традиције. У 1967. години објављују албум *Sergent Peppers Lonely Hearts Club Band* на чијем омоту су слова у ријечи *"Beatles"* дата у облику индијске конопље и композиција тог албума *Lusy in the Sky with Diamonds* управо у наслову означава ту алузију на *ЛСД.* Брајан Џонс *(Ролинг Стоунс)* умире од дроге 1969; Џими Хендрикс и Џенис Џоплин 1970. Због употребе и посједовања дроге многе су рок "звијезде" хапшене и притваране: чланови групе *Битлси* Џорџ Харисон и Џон Ленон са супругама. Свијет контракултуре је и социјално–патолошки

[27] Cf. R. Eperson, *op. cit.,* str. 226.

[28] T. Roszak, op. cit., str. 213.

[29] О вези између рока и дроге видјети у: К. Сен–Жен–Полен, *op. cit.,* стр. 179–192.

и психопатолошки свијет дроге, агресије и насиља, садизма и мазохизма, проституције.

Закључак

Седамдесете године прошлог стољећа биле су препознатљиве по студентским протестима у Америци и Европи. Из хипи културе су се развијале неке "лијево" оријентисане секте које су заједно са омладином средње класе, студентским протестним покретом, радикалним социјалним радом, акционим групама у локалним заједницама – довеле у периоду од 1967–1970. "врухунца контракултуре" која се, затим, распала на неколико оријентација.[30]

Иконографија контракултуре се ширила преко филозофије, поезије, позоришта, астрологије, алхемије, сатанизма, вјештичарења, митологије несталих народа, древних религија, зен–будизма, шаманизма, мистерија древног хришћанства, дроге, неких вјерских покрета, итд. Контракултура је обиловала хетерогеношћу, амбивалентношћу и контроверзношћу. Била је конгломерат и чудна мјешавина "свега и свачега". У жељи да "учини нешто велико", она је пливала у приземности, површности па, чак, и у вулгарности. Контракултура је била склона "окултном, магијском и егзотичном ритуалу" (Рошак) источних религија, али се показало да је та мода популаризације *зена* била осуђена на пропаст.

Контракултура је покушала да унесе просвјетљење у таму свакодневног живота. Али, послије су многи њени чланови завршили у рату у Вијетнаму, психијатријским болницама, избацивањем са радног мјеста, као и судским прогањањем "револта" неинтегрисаних мањина од стране реорганизованог капитализма, његовог репресивног система и његове "контрареволуције". Контракултурно бјежање од доминантне културе управо је свој крај нашло у – ***доминантној култури.***

[30] Ц. Кларк, и остали, ***Подкултуре, културе и класе,*** у: ***Подкултуре 1,*** Беоаград, "ИС SSO Србије", 1985, стр. 71.

Мињa Штрбац

ХЕНРИ МИЛЕР: ПОТРАГА ЗА ИНТЕЛЕКТУАЛНОМ И ЕСТЕТСКОМ АВАНТУРОМ

Писац гротескне и авантуристичке епопеје о модерном неконформисти, Хенри Милер је спицифичан по свом јединственом стилу, непосредности и чињеници да се његова шокантна проза не може класификовати ни у један правац нити жанр. Милер је модеран због тематике, географске позадине радње као и тока свијести, али његова незаинтересованост за социјалне прилике тридесетих година, те за национални статус га издваја од свих еминентних савременика.

Његова проза је анархична, наглашено индивидуалистичка, ослобађа литературу од табуа и конвенција. Његов књижевни опус је имагинарна хроника неодговорне и несигурне егзистенције. Он раскринкава лицемјерје и друштвене лажи и уштогљеност на подручју фундаменталних реалитета, не само у сексу.[31] Међутим, иако на реалистичан и комичан начин исмијава стандардизацију и нормирање у друштву, Милер никада не осуђује него посматра и прихвата свијет хедонистички. Из мистике живота и човјекове анималности он црпи оптимизам јер се држи постулата да човјек може да спозна и оствари самог себе уколико упозна дуланост реалности, добро и зло, узвишено и ниско, углађено и прљаво.

Његови романи су аутобиографски и изражавају интензивни индивидуализам, љубав према слободи, наклоњеност природним инстинктима, те презир према инхибицији људских нагона.[32] Милерова енергична и лирична проза комбинује раблеовски дијалог и описе пишчевих емоција, расположења и увјерења.

Мејлер поред Милерове јединствености истиче и чињеницу да поједина Милерова увјерења, идеје и непосред-

[31] Шољан, Антун: *100 највећих романа свјетске књижевности*, Загреб, Издавачко–књижарска радна организација "Младост", 1982. стр. 431.

[32] Hart, James D.: *The Concise Oxford Companion to American Literature,* New York, Oxford University Press, 1986. p 265.

ност Американци нису били у стању прихватити. Међутим, он га посматра као силу, вриједност, мудраца изван времена, неподложног класификацијама, књижевним и националним. За Мејлера Милер није личност већ енигма с којом се у вуртуелном смислу непријатно суочити – огар књижевности. [33]

Оно због чега је Милер понекад несварљив је његова непосредност, али и неумјереност. Када је вулгаран он шокира, када је интелектулан он зачуђује, а када је комичан онда је гротескан. Милер не преза ни пред чим и ни од кога. То је његова најбоља особина због које је, иронично, постао *persona non grata* у сопственој земљи. Наиме, Хиклиново правило налагало је да се сва литература опсценог садржаја забрани јер је представљала опасност за наивне карактере подложне неморалном утицају коју извјесна литература пропагира. На листи опсцене књижевности нашли су се Лоренсов роман *Љубавник лејди Четерли* и Милерова *Ракова обратница.* Но, од 1956. године покрет који се борио против цензуре у књижевности је рапидно стицао присталице те су, захваљујући Семјуелу Роту и одлуци Врховног суда 1957. године, реализовали своје примарне циљеве. Међутим, опсценост књижевних садржаја и данас се класификује и детерминише на основу Хиклиновог правила унаточ укидању цензуре у књижевности. [34]

На врхунцу стваралачке снаге Милер је писао интензивнију прозу од Фокнерове, а његово ремек–дјело је можда упечатљивије и од Хемингвејевог. Али чињеница да никад није био сврстан међу америчку списатељску елиту остаје загонетка. Разлог аверзији према Милеру не лежи у његовој очигледној вулгарности и отворености јер оно што се некоћ сматрало опсценом књижевности више не шокира читалачку јавност. Проблем очигледно лежи у Милеровој грубости и крајностима, као и у чињеници да га критичарски миље, с којим је дијелио мишљење, никад није сматрао интелектуалцем. Други разлог подозривог опреза према Милеровој литератури је његов отворени напад на Америку, њену кул-

[33] Norman Mailer, *Genius and Lust*, Grove Press, Inc., New York, 1976, p 10.

[34] Robert Ferguson, *Henry Miller, A Life*, W.W. Norton & Company, New York, 1991, pp 344 – 345.

туру, традицију и историју, коју је бесрамно раскринкао у својој првој трилогији. Менкен је такође испољавао огорченост према отаџбини али Милера, за разлику од Менкена, нису занимале социјалне, политичке нити економске прилике, његова мета су били поједини социјални феномени, менталитет, надменост новонастале расе и наметање табуа.

И сам Милер је признао у више наврата да се више осјећао као Француз него као Американац, иако ни према Французима није осјећао дубоку топлину нити привржености. Милер такође отворено исказује свој антисемитизам и шовинизам који је, иако има симболичну тежину, засметао феминисткињама и борцима за женска права. Али можда је истина скривена у његовој болесној и опсесивној потреби да се саживи са својим дјелом, те да постигне врховни и исконски циљ писца да живи своју књижевност. Код Хемингвеја тај циљ није осуђен јер се његови и Милерови афинитети и карактер у многоме разликују, али Милерови текстови су, иако полу–аутобиографски, помало увредљиви и потпуно ексцентрични за појмове просјечног Американца, а није био схваћен у потпуности чак ни од америчких интелектуалаца који су упркос својој ширини били контролисани богобојажљивошћу.

Милерова боемштина превазилази ону његових савременика. Чак ни Хемингвеј није доживио патос и топли осјећај самоће у страном граду, без будућности, преноћишта и хране. Његова потпуна предаја случају и околностима далеко је искренија од патворене патње и претенциозности. Одлазак у Европу код Милера није изазван послијератним разочарењем. Читајући га, схватамо да његова резигнираност сеже у далеку прошлост, у тренутак када је постао свјестан себе и околине и зато је његова свирепа искреност прихватљивија од оне писаца изгубљене генерације.

Милер је клишетирани примјер пропалог талента, човјека који се затекао у погрешно вријеме на погрешном мјесту. Најамбициознија дјела написао је у периоду мизерног живота у несрећном браку и напорном и бесмисленом послу. Наглим прекидом са монотонијом и одласком у Европу нас подсјећа на импулсивног Шервуда Андерсона. Па опет поједини фрагменти његовог стваралачког рада одају склоности ка надреализму и вјештој филмској монтажи. Он посматра реалност у њеном сировом облику, нагонски и дивље.

У предговору за *Ракову обратницу*, Ане Нин, Милерова дугогодишња пријатељица је написала: *"Ово је књига која би, ако је тако нешто могуће, могла повратити наш апетит за фундаменталне реалитете."*[35] Паунд је био скромнији у коментару: *"Ово је опсцена књига вриједна читања."*[36] А Орвел је можда најјезговитије и најпроницљивије закључио: *"Ово је књига о срећном човјеку."*[37] Примарна значајка *Ракове обратнице* је чињеница да је роман емпиријско истраживање сопствене душе и свијести. Унаточ заблуди читалачке јавности Милер је дијаметрално различит од протагонисте. Док фиктивни Хенри спава у прљавим и јефтиним хотелским собама, угрожава достојанство у замјену за сиромашан оброк и толерише људе сумњивих карактера, нагона и хигијенских навика, стварни Хенри је био особењак, цијенио је мир и тишину, а пријатељи се сјећају да је одржавао своју кућу попут холандске слушкиње како би постигао скоро астетски амбијент. Наведени примјери свједоче о томе да је *Ракова обратница* фикција више него аутобиографија. У свјетлу идеје о покушају проживљавања искуства кроз писање роман нам се чини вреднијим управо због мистике реалитета. Милер је очигледно писао не о ономе што се десило већ о мистериозној тежини догађаја који красе странице књиге и интригирају читаоца. Милер је оптуживан за карикирање појединих ликова али истински поштивалац проналази оправдање у правилу да добар писац зна кад и које детаље треба да изостави о својим јунацима.

Ипак, реалност коју нам Милер нуди у свом првенцу је интензивна, акумулирана и обухватна. Његови јунаци ходају улицама Париза стварнијег од било ког описаног у дјелима његових стросједилаца. Зачуђујуће је како је један странац осликао дух града, али с друге стране можда је баш због осјећаја пролазности драгоцјених година Милер вјеродостојно описао Париз. Његова проза одаје тон епохе и мјеста па и ако протагониста *Ракове обратнице* није постојао, он је аутентични гласноговорник духа епохе.

---

[35] Види Mailer, *op.cit*, p 3. ('Here is a book which, if such a thing is possible, might restore our appetite for the fundamental realities.') мој превод

[36] Види *Ibid.* ('Here is a dirty book worth reading.') мој превод

[37] Види *Ibid*. ('It is the book of a man who is happy.') мој превод

Ракова обратница се, као ни каснија Милерова дјела, не може сврстати у роман у стандардизованом смислу. То је непрекидни монолог, анархични еп о радости живљења. Милер нам приповиједа свој анегдотски и прижељкивани живот од странице до странице описујући свој бесмислени посао коректора у америчком часопису у Паризу, о животу на рубу глади, о прљавим собама и чудним сустанарима, о спавању у парку, драмчењу хране од потпуних незнанаца, банчењу по крчмама на туђи рачун. У његовој луцидној исповијести осликава нам и низ заједљивих портрета Американаца који проживљавају пропале егзистенције попут њега или једноставно уживају повољан курс новца у страној земљи. Милер нам слика туристички, луксузни Париз, али из визуре изопштеника. Анегдоте и згоде које Милер великодушно дијели с нама су запањујуће, не само када је отворени опис сексуалних искустава у питању, већ и због инстинктивног банализовања људске егзистенције и свођења човјека на основне потребе јела, сна и пола. Милерова перспектива је перспектива пролетера и вагабунда. Орвелов опис романа има потпуног смисла кад га посматрамо у свјетлу наведеног што, међутим, не значи да је *Ракова обратница* похвала стварности коју описује, већ да је химна човјеку који и у таквим условима може наћи радост и живјети пуним плућима. *Ракова обратница* је манифест Милеровог константног и објективно неаргументованог оптимизма.

Прва верзија романа била је три пута дужа од коначне и Милер ју је детаљно ревидирао двије године чекајући понуду издавача. Оно што је произашло из његове темељитости је густ и фиктиван приказ авантура главног протагонисте, Хенри Милера, након његовог доласка у Париз, 30. априла 1930. године. Роман нема формални заплет и структуру и ослања се на свједочанства живописне, анархичне и бунтовне личности наратора. Он нам бесрамно признаје сопствене лажи, преваре и шарм којима се користио како би осигурао базичну егзистенцију и каријеру писца у граду свјетлости. У наведеној сесији догађаја наратор долази до откровења да га је осјећај непрестане несигурности учинио срећним умјесто да га обесхрабри.

Неоспорна вриједност *Ракове обратнице* лежи управо у хедонистичком прихватању живота, чак и у његовим најсвирепијим и најодбојнијим околностима. *Ракова обратни-*

ца је уговор који Хенри невољко склапа са животом и одлучује да искористи оно што му је остављено на располагање. Када говоримо о Милеровим узорима за ремек–дјело неизоставна су имена попут Хамсуна, Раблеа, Витмана, Рилкеа и Селина од којих је Милер научио да се логика и хронологија могу изоставити и замијенити увјерљивом атмосфером којом се постиже јединство садржаја.[38]

Ракова обратница је, попут сљедећа два наставка популарне Милерове трилогије, хроника напретка пишчеве личности. Фиктивни догађаји су драматизација процеса који ће се тек десити, а не садашњости коју приповиједа. Форма његове прозе се, с тога, може објаснити уз помоћ два појма – исповијест и анатомија. Наиме, наведени појмови су адекватна замјена за термине роман и аутобиографија коју је вјешто примијенио Нортроп Фрај.[39]

Према мишљењу Вилијама А. Гордона, *Ракова обратница* није производ планираног процеса већ спонтано сагоријевање емоција и искустава које је Милер годинама акумулирао.[40] Милер је креирао протагонисту који је истовремено наратор, а централна је личност цјелокупног Милеровог опуса. Његов главни јунак, иако описује лична искуства и емоције, остаје изолован и слободан унутар сопственог окружења. Он је Милерова еманација коју је препознао још у раном дјетињству. Он је човјек подземља, насилан, безобзиран и мучен. Представљен је као индивидуа која прекида везе са традицијом и културом сопственог окружења и постаје арбитар вриједности и гласник новог поретка. *Ракова обратница* слави нараторову деструктивност и прихвата осамљени живот. Роман открива нараторове интимне сегменте живота које је претходно крио да би се адаптирао на норме корумпираног и искваренога друштва. Инфантилан је и безбрижан јер напушта вриједности сопствене заједнице и одлази у Париз да установи нови, лични систем вриједности. Његови прохтјеви су баналани, а апетит незасит. Први задатак овог свирепог јунака је опстанак и док други, које је

[38] Ferguson, *op.cit*., p 230.

[39] Види Jane A. Nelson, *Form and Image in the Fiction of Henry Miller*, Wayne State University Press, Detroit, 1970, p 15.

[40] William A. Gordon, *The Mind and Art of Henry Miller*, Louisiana State University Press, Kingsport, 1967, p 85.

вјешто унајмио да га издржавају, брину за њега он је смирен и ноншалантан.

Поред иновације јунака–наратора, *Ракова обратница* је значајна и због стила који ће касније постати Милеров заштитни знак. Три елемента нарације су примарна. Први је живот наратора у садашњости, његово физичко бивствовање и дух, други чине анегдоте и необични карактери које Милерова машта генерише, а на трећем мјесту је надреализам помоћу ког наратор интерпретира свијет око себе.[41] Међутим, надреализам није потпуно разрађен у роману. Фрагменти који садрже нараторове фантазије неспретно су интегрисани у цјелину, за разлику од *Јарчеве обратнице* у којој надреалистични пасуси сједињују материјал и тематику. Но, *Ракова обратница* је уникатна јер узбуђује, шокира, свирепа је и груба, али истовремено и свјежа.

Ракова обратница је плод еруптивне маште и вјешто анализира ружне, одбојне и неукусне тренутке живота. Милеров став којим роман одише није мирно прихватање стварности, које ће постићи у наставцима трилогије, већ прихватање себе и борба против утицаја околине која покушава да га ороби. Милер протестује против конвенционалног прилагођавања окружењу, сентиментализма, самозаблуде и тричавих опсесија. Он сугерише искрено суочавање са биолошким поривима егзистенције које третира непосредном и конкретном терминологијом. Милер је своју свирепу искреност сматрао антиумјетничком јер не посједује литерарни сјај и еуфемизме. Његова умјетност је револт против сентименталног концепта Бога и религије, стандардизованих представа о човјеку, судбини, времену и вјечности.

Милерова проза одише демонским и опсесивним ужитком сексуалних искустава, као и предаторским карактеристикама женских ликова. Кингсли Видмер објашњава Милерову опсесију злокобном, фаталном женом не поводом негативног контекста већ, напротив, наводи да је хаос изазван концентрацијом на њену демонску природу примарни квалитет Милерове прозе.[42] Фрагменти *Ракове обратнице*, нарочито када су у питању прва два поглавља, откривају обрисе примарне архетипске слике. Наиме, Милер покушава

[41] *Ibid*, pp 86 – 87.
[42] Види *ibid*, p 19.

да драматизује суочавање главног јунака са архетипном и исконском фигуром језиве мајке, антитезом велике мајке, реликта митологије, древне књижевности, вјере и, најзад, клиничких студија. Сајмон О. Лесер наглашава да Милер не успијева у списатељском занату јер није исказао вјештину прикривања и контролисања својих откровења. Његова фиктивна подсвијест нас из надреалистичног врађа у стварност.[43]

Горгонска природа жене јасно је одражена у лику Моне. Иако у *Јарчевој обратници* њен лик добија јасније обличје, Мона никад неће бити потпун карактер. У *Раковој обратници* она је интегрисана у Милеров мозаик обриса других жена и града. Фузија хорора и интензивне емоције према Мони је утолико страшнија и парадоксалнија јер њен лик, попут Афродитиног, израња из мора испарчаних људи, а пишчев доживљај њеног присуства одише меланхоличним задовољством. Међутим, њена горгонска еманација, Медуза, ускоро долази до изражаја. Монина коса која гмиже је израз живота у подземљу у *Раковој обратници*. Узнемирујући приказ тог живота одговара демонском свијету горгонске фигуре. Милер сликањем демонског свијета у надреалистичној равни указује на искварености стварног, видљивог свијета. Он такође жели да истакне контраст са стерилним свијетом реда и хронологије који, умјесто гмизавцима, врви плодношћу, постањем и животом.

Још неколико фрагмената женских личности се издвајају у *Раковој обратници*, Тања, Ајрин, Лона, а све су манифестација пожудне и смртоносне Афродите. Но, њихов утицај на личност наратора је повремено користан. Тања је синоним деструктивног хаоса који постаје извором нараторове инспирације. Ајрин је типизирана *femme fatale,* а Лона инкарнација страшне прождируће мајке. Милерове женске фигуре су симболи подсвејсног, као што је и сам Париз.[44]

Мушки ликови у *Раковој обратници* не постоје засебно као социјалне улоге већ у симбиози са појмом деструктивног женског лика. Кастрација, распарчавање и сакаћење су мотиви који дефинишу наведени симбиотски однос. Милер је заокупљен повраћањем тјелесних функција у свијет

[43] Види *ibid*, p 22.
[44] Nelson, *op.cit*., p 30.

искуства због чега мушки јунаци и теже јединству искуства. Поред Милерових размишљања о животу *Ракова обратница* анализира неуспјех других да живе слободно и потпуно, да доживе страст. Јунаци *Ракове обратнице* се непромишљено упуштају у сексуалне односе али, с обзиром да не постижу јединство искуства, постају опсједнути испразним сексуалним играријама.

Упечатљива еманација типизираног Милеровог јунака, поред наратора, је Ван Норден. Иако нам се првобитно чини да између наратора и Ван Нордена не постоје јасне разлике, убрзо схватамо да не дијеле горућу опсједнутост сексом. Наратор прихвата оно што му живот пружа, а Ван Норден је у константној потрази за женама. Наратора карактеришу и друге активности, попут свакодневних оброка, шетњи, рада, док је Ван Норден растресен својом сексуалном жељом која га мори, прогања и блокира било какву назнаку човјечности у њему. Ипак, њему недостаје страст и зато је његов лик површан и непотпун. Ван Норден је недовршено остварење. За њега жене не постоје као личности већ као скуп гениталија.

Милеров првобитни задатак је да установи доживљај себе и лични доживљај свијета. Он мора да се оствари , независно од спољњих утицаја да би постигао срећу и добробит у свијету хаоса. Зато Милер не остварује значајне везе са женским фигурама, али се и даље бори да се ослободи сопствене фасцинације и њихове доминације. Испрекидани и конфузни колаж женских фигура служи као извор симбола енергије прије него стварних личности, те је наратор немоћан да оствари људске односе са њима.[45] Реалитет ових фигура је менталан. Није Париз симбол демонског подземља, већ подземни свијет ума с којим је наратор у непрекидној и бјесомучној борби. Алегоријски карактер Милерове машинерије слика позива на интерпретацију. Амблемска природа женских гениталија и симболичан приступ појму жене у Милеровом надреалистичном свијету блиска је исконском архетипу врховне мајке.[46] Милер константно стилизује женске ликове и тиме интензивира исконску представу врховне мајке, али им приписује и гротеску.

[45] Nelson, *op.cit*., p 58.
[46] *Ibid,* p 63.

Милерови погледи на живот се разликују од погледа његових пријатеља. Он се адаптира на хаотични модерни живот али налази сопствени извор снаге. Милер пада на тло да би могао схватити суштинску истину да живи и да је срећан. Тајна живота лежи у спознаји да се живот мора искусити на свим пољима, па и на физичком.

Фузија мисли и поступака је основа и Милерове тематике и технике. Његов приступ наведеном јединству остварен је кроз парадокс конкретног искуства и нестварног, фантастичног свијета који Милер креира унутар романа. Постоје три нивоа свијести који се преплићу у Милеровој прози: садашње искуство, садашња фантазија и прошло искуство и фантазија.[47] Међутим, у *Раковој обратници* су наведене промјене доживљаја времена ријетке у односу на касније дјела. У *Раковој обратници* доживљај времена се мијења од спољњег ка унутрашњем који у комбинацији са фантазијом стиче универзални квалитет и интензитет. Оно што Милера чини јединственим је одабир појмова које генерализује. Најзад Милер увиђа комплексност живота који му је окружење пружило. Да бисмо доживјели срећу треба да не очекујемо од околине. Милер сугерише да прихватити свијет као хаос значи стајати на прагу прихватања.

Јарчева обратница прати и анализира развој пишчеве умјетничке личности кроз биолошке нивое до нарцисоидности. [48] Милер налази симболику у насумичној болести јајника жене једног од његових сарадника. Зато поднаслов књиге и гласи *У јајничком тролејбусу*. Милер је чврсто вјеровао да човјеков индивидуални живот вуче поријекло из тамног хаоса биолошких процеса, те да је логичан први корак у самоспознаји почети од самог процеса. Зато је *Јарчева обратница* заокупљена свијетом у ком нису постојали облик и рођење. Колаж је опет фокусиран на секс као примарни вид људске енергије. Цјелокупња радња одише симболиком рођења.

Сами догађаји су прозаични. Милер је ожењен, има једно дијете и ради за телеграфску компанију. Свјесно је прихватио тај посао који за њега представља најнижу тачку егзистенције. Презире свој посао и своју жену, али најомра-

[47] Gordon, *op.cit*., p 101.
[48] Gordon, *op.cit*., p 110.

женије му је сазнање да се не остварује као особа и страхује да ће вјечно живјети на социјалној маргини, попут бројних пријатеља који су уједно и протагонисти већине његових прича из дјетињства. Мона, коју упознаје у плесној дворани, је начин да побјегне од мизерије духа, иако убрзо схвата да се налази у новој клопци исконског, митолошког свијета секса, патње и смрти. Интензивна емотивна веза коју остварује са Моном га чини срећним, али га њихова међусобна сексуалност спречава да се оствари као умјетник.

Као и у претходном роману Мона се појављује као карика у низу архетипских мотива. Видимо њене обрисе, конфузне слике, она се утапа у призоре, кретања и звукове. Мона је евидентно симбол душе. Према Видмеру Мона, Мара у *Јарчевој обратници*, је контрадикторна, неразвијена и незадовољавајуће реалистична фигура, упркос Милеровим очигледним покушајима да је учини значајном. Он даље наводи да Мона припада књижевној традицији као типизирани лик црне даме или *femme fatale*. Мону још можемо посматрати као пишчеву музу, древну Лилит, вјештицу и богињу секса и моћи.[49]

Међутим, много је прихватљивија теорија да је Милер Мону намјеравао учинити отјелотворењем есенције жене, те је њен лик помало претенциозан јер аутор не успијева у примарној накани. Мона је еманација Милерове истинске љубави, Џун, коју је упознао у плесној дворани 1923. године. Њихова бурна и интензивна седмогодишња веза се окончала Хенријевим одласком у Европу, 1930. године. Милеру је било потребно неколико година да се одважи писати о њој те закључујемо да је *Јарчева обратница* роман који описује његове тешкоће приликом писања о Џун. Она лебди у простору између стварности и фикције гдје је све ван домашаја.

Џун је и више од Милеровог пандана. Трансформисаће га из типичног бруклинског фићфирића у мудрију, подузетнију и суптилније агресивну особу каква је и сама била. Није ни чудо онда што је Мона Милеров излаз из хаотичног и патвореног свијета. Међутим, Милерова љубав према Мони није експлицитно описана, а емоције су испољене искључиво кроз симболику. Најзад он не налази мир у Монином

[49] Види Nelson, *op.cit*., pp 80 – 81.

окрију јер схвата да она ние суштински стварна. Мона је протејско биће чија се обличја константно мијењају. Она је есенција женствености, али је и привид истог. Милер се, иако препознаје њену грабежљиву природу, препушта Мониној вољи која управља њиме попут марионете. Промјене које Милер уочава не тичу се само трансформације карактера, расположења и атмосфере. Монина физичка грађа се такође мијења, а опис спољњих обличја такође упућује на њену предаторску нарав.

Одломци у којима је Мона у *Јарчевој обратници* описана не исказују пишчеву потребу да анализира или чак створи њен карактер. Они одају напор аутора да кроз симболе прикаже суштину и облик подсвјесних недостижних манифестација. Мара није људско биће, а њен спој са негативном женском фигуром је евидентан. Комплексност и нездрава атмосфера Милерове и Марине везе изражена је и симболиком њеног новог имена. Наиме, историјска конотација њеног имена упућује на појам ноћне море и женског демона, Сукубе. Наведени појмови се још доводе у везу са представом негативне женске фигуре. Када се Мара иницијално појави у *Јарчевој обратници* она је инкарнација негативног архетипа да би, како се исповијести аутора нижу, попримила људско обличје. Међутим, њен људски лик је нестабилан и Милер, да би предочио њену недостижну људску природу, опет залази у симболику врховне мајке. Напосљетку, Милер анализира Мону кроз визуру мудрости и искуства, те увиђа недостатак њеног идентитета. Мара је, као отјеловљење душе, само дјелимично одвојена од негативне женске фигуре. Напредак лежи у пишчевом успјеху да стекне независност од фасцинације. Пишчева веза са Маром је алегоријски приказ борбе свјесног и несвјесног која нема коначне резултате јер је опасност која вреба од подсвјесног неизбјежна.

Друга значајна Милерова преокупација у *Јарчевој обратници* је развој његове списатељске личности и талента. Чак је и симболика јајника повезана са Милеровим писањем. Милер је себе доживљавао као дадаисту, оглашавајући правац и тренд који ће свијет тек упознати. Водио се увјерењем да је живот неуништив, те да вријеме као појам не постоји. Постоји само садашњост, оно што доживљавамо сада, у датом тренутку. Милер је, поред специфичног стила,

користио и специфичан језик. Био је мишљења да је стандардни језик прикладан искључиво за описе убиства или силовања. Оно што Милер жели да анализира и истражи је ритам живота који је супротстављен ритму смрти. Ритам америчког живота је према Милеру само облик смрти. Његов задатак је да открије сопствени ритам. А да би пронашао ритам и спознао себе човјек мора да се врати извору живота.

Милер се гнуша знакова смрти на живућим људима и пропагира прихватање живота у свим његовим манифестацијама. Најзад, човјек према Милеру мора дјеловати. Тако и он да би постао умјетник мора почети опонашати умјетника. Оно што је потребно да се наведени процес употпуни је лични и вјеродостојни савјет. За таквим је животом Милер трагао, иако га, упркос бјесомучној борби и горућој стваралачкој енергији, није успио пронаћи.

За Милера су умјетност и стил живота технике спознавања себе, на што упућују његова непрекидна теоретисања о стваралачком процесу. Али Милеров став према умјетности је антитрадиционалан и несталан. Милер ће га напосљетку напустити у корист живота и постизања савршеног људског карактера који спаја негативне особине људске природе са прихватљивим. Такво постигнуће је за Милера остварење стабилности и мира сопствене личности.

Милер себе тражи у бизарним и гротескним симболима испољеним у изопаченим ситуацијама и поступцима који нису увијек пријатни и схватљиви читаоцу. Међутим, Милерову визију себе не можемо олако отписати као мутни надреализам или неспретни натурализам. Он спада у традицију романтичара на шта упућује и његов гностицизам. Искуство буђења из полусна наметнутог од стране отровног свијета је упечатљиво у Милеровим исповијестима. Он инсистира на сазнању да изолација од спољњег свијета дозвољава човјеку да спозна своју интимну личност.

У тражењу унутрашње персоне и спољњој изолацији Милер је сатиричар и полемичар. Његова употреба људи функционише у сврху откривања њихових слабости, а не моралних лапсуса самог аутора. Напосљетку, Милерови јунаци сами себе искориштавају јер их њихове слабости чине рањивима. Овом се техником и методом Милеров садржај приближава анатомији.

Када су у питању његове исповијести Милеров интерес за Тороа и Емерсона долази до изражаја. Симболички језик којим Милер истражује сопствену личност није питак и прихватљив. Његов језик је језик снова јер истражује негативне и деструктивне ефекте подсвјесног, одбацујући стварни живот. Зато је Милер ближи романтичарској гротески, а самим тим и гностицизму. Гностички покушај да се дефинише и истражи отуђена сопствена личност изражена је код Милера сексуалним симболизмом који је опсцен за појмове књижевности двадесетог вијека. Чак је и Христова фигура интегрисана у контекст сексуалног симболизма. Према Јунговој анализи, искуство архетипне унутрашње личности у гностицизму је кружно. Код Милера драматизација сопствене личности поприма управо такве форме.[50] Традиционалне и симболичке представе архетипа женствености су често опсцене, а полни однос Милеру служи као израз везе између свјесног и подсвјесног аспекта његове унутрашње личности. Слике кастрације, сексуалне деградације и демонске опсједнутости сексуалном енергијом су Милерова најупечатљивија и најснажнија средства у опису и анализи унутрашњег свијета и путовања кроз тај свијет.

Међутим, проблем истраживања сопствене личности за писца је садржајне природе. Ако је могуће досегнути унутрашњу географију бића поставља се питање како је описати. Негативне посљедице пишчевих покушаја да опише унутрашњи свијет су, као и у случају описа бројних варијација негативног архетипа женствености, неоспорне. Наиме, личност писца је недосљедна у том смислу. У својој интими наратор исказује апсурдан број еманација, попут свјесне и моралне персоне, преко кловна, Христа, антихриста, до дјетета. Пишчева унутрашња личност се не може сматрати ни фиктивном ни аутобиографском јер је у својој свјесности каткад аналитичан и критичан, а у другим околностима пак симболички сугерише чисту енергију.

Милер је утописта заинтересован не за будућност умјетности већ за будућност људског живота. Умјетност је сублимација која у склопу примарног проблема постаје неопходна. Његова анализа унутрашњих психичких процеса је покушај да открије узвишенији сегмент људског карак-

[50] Nelson, *op.cit.,* p 109.

ра. Његово прихватање супротних појмова је мирење са негативним и позитивним аспектима људске природе. Његове контемплације о друштву су покушај да постулира утопију у којој ће унутрашња личност бити измирена са противрјечностима стварног и прижељкиваног свијета, мана и врлина људског карактера, пронаћи свој пуни израз. Пратећи сопствену утопијску традицију Милер одбија рад као неопходну сублимацију агресивности или негативних елемената човјекове личности, а напосљетку одбија и умјетност. Зрела и потпуна манифестација комплетне човјекове личности је Милеров приоритет и у том контексту треба посматрати његова теоретисања о умјетности и умјетнику.

Утопијска визија свијета код Милера се базира на могућности самоспознаје и саморазвитка. Његова утопија нема особине устаљених визија савршеног свијета из осамнаестог или деветнаестог вијека. У *Црном прољећу* он јасно наводи неприлике и ограничења академске мисли наведених епоха. Милерова утопија припада механизованим утопијама двадесетог вијека. Ипак, и у његовој визији савршеног поретка отуђена унутрашња човјекова персона тежи повратку себи. У Милеровој модерној утопији негативно и позитивно, супротности људске природе, нису условљене његовом културом и традицијом, нити су прописане од стране социјалних институција, већ су напротив измирене и чине функционални дио потпуно развијене индивидуе.

У посљедњем дијелу *Јарчеве обратнице*, *Интерлудиј*, наратор увиђа симболичку природу свог живота док се приближава самоспознаји. У тим тренуцима елементи подсвјесног су дефинисани архетипом женске фигуре и пишчеве унутрашње личности које свијест временом асимилира.

Јарчева обратница је алегорија самоспознаје и раста унутар сопствене свијести. Њу Јорк као симболично гробље је пројекција Милеровог унутрашњег свијета, али је уједно и симбол човјекових негативних нагона који оспоравају унутрашњу личност.

Мушке ликове у *Јарчевој обратници* Милер представља као симболе негативних аспеката унутрашње личности и служе као алегорије у драматизацији процеса интеграције.[51] Милерово подземље је ментални подрум, а не ствар-

[51] Nelson, *op.cit*., p 143.

ност, тако да су гротескни мушки ликови који украшавају његов подземни свијет производи пројицирања и стилизације. Ови негативни јунаци сугеришу архетип сјенке, који је према Јунгу први сегмент архетипа искуства.[52] Нараторови дружбеници су углавном описани са ентузијастичним дивљењем због њихових мана, ружних навика и окрутне сексуалности. Они су стилизоване алегорије. Посједују неколицину особина по којима су препознатљиви, али поред тога су неразвијени карактери. Наратор се повремено понавља у наводима када описује мушке протагонисте управо због недостатка личности а у покушају да их разложи и декорише њихове гротескне контуре. Један од упечатљивих примјера је Мекгрегор, Милеров алтер его, инкарнација аутодеструктивне енергије. Он није релевантан карактер и управо због тога је фокус Милеровог интересовања. Његов приступ животу је јединствен и ограничен. Мекгрегор наводи наратора на незамисливе одлуке и авантуре. Покреће га ирационална енергија, а изазван је свјетовним ужицима. Мекгрегор је жртва своје социјалне улоге јер га страх од суочавања са унутрашњом персоном води ка карактерним ограничењима.

Ирелеватни мушки карактери имају симболичну улогу у процесу трансформације и интеграције нараторове унутрашње личности. Њихова психолошка ирелевантност изражена је, као и у *Раковој обратници*, чињеницом да један другог зову генеричким именом Џо. Милер тиме симболише њихову духовну кастрацију, осакаћеност и обузетост архетипом негативне женске фигуре.

Милерова проза изазива вишеструке емоције, али чињеница је да је прихватљивија ако је посматрамо са наратором, а не наспрам њега. Читати Милер у неадекватном добу или расположењу може донијети заблуду да је његова проза досадна, недорасла или обесхрабрујућа. Једно је сигурно, Милерови романи су ослобађајући јер прште од негативних емоција, недоличног понашања и искварених мисли, што доприноси ентузијастичном револту против правичности, разума и озбиљности.

Милер је својим иновацијама, како у стилу тако и у тематици, стекао насљеднике. Међутим, ријетки су они који су успјели репродуковати његову мјешавину хумора и ис-

[52] *Ibid*.

креености. Милер је само повремено био истински умјетник, као што је то био случај у тридесетим годинама прошлог вијека. Радивши озбиљно и предано произвео је *Јарчеву обратницу*, задовољавајућу комбинацију социјалне критике, личне исповијести и несувислог теоретисања. Милерово највеће достигнуће је његов први роман, *Ракова обратница*, јер је с њим почео градити мост између интелектуалца, са ауторизованом верзијом културе, и обичног човјека, који је набасао на сопствени вид културе.[53]

Једноставним колоквијалним стилом Милер је придобио пажњу широког дијапазона профила и приближио им извјесне апстракције. Милер више не шокира читаоца. Порнографски сегменти његових романа данас имају антикварну вриједност. Најзад, Милер је био оригинална личност. Његово беспомоћно истраживање краљевства људских слабости растеретило је милионе читалаца својевремено. Милер је на неки начин читаочева унутрашња личност, дух који одбацује све наметнуте догме, и протестује против тираније исправног мишљења.

[53] Ferguson*, op.cit.,* p 376.

Сретен Вујковић

У ПОТРАЗИ ЗА ГОВОРНОМ ХАРМОНИЈОМ

(Љубомир Зуковић: *Семе распре проклијало*)

У Зуковићевој књизн прича "Семе распре" стиче сс силан утисак како јс приповједач, уствари, истински творац своје приче коју приповиједа, а тај утисак даље нам говори колико су ове приче животне и колико су далеко од конструкције, која сама по себи, не задире у живот или око живота околиши. Животност Зуковићевих прича је најевидентнија датост, не само по улози приповиједача, већ и по добро изведеној мотивацији, као и лексички богатом језику. Зуковићеви јунаци у овим причама не само да су учесници на животној путањи него су и добри, или скоро савршени, посматрачи онога шта им живот доноси, или шта се све у животу поред њих догађа. У том њиховом учествовању и прецизном посматрању егзистира притајена драматика, како између њих и живота и свијета, тако и у њима самима, некад као јека, а некад као одјек разноврсних догађања и збивања. Што је битно, та драматика не губи своју одређеност, и своју усредсређеност, јер свијест сваког учесника је његова свјесност и на основу тога равна се на раскршћима живота, слиједи путоказ који се слиједити може или мора. Најбољи дио људскости тих ликова је у њима и то чувају да им животна пометња не растури. То им је важно, чувати себе од извањског расула. Они говоре својим гласом и из своје непатворене суштине, јер одбрана од лажног живљења у ваљском свијету је све тежа и све замршенија. Они су досљедни својој унутрашњој суштини и сходно томе посматрају свијст у коме треба да раде оно што им њихова природа намеће а често се са поступцима и манифестацијама ваљског свијета нс слаже. Очигледно је да се њихов унутрашњн свијет урушава под утицајем кошмарног ваљског свијета. Између ових ликова и свијета нема животне дистанце, они свијет у стопу прате а свијет је у њима као ваздух у плућима. Ликови улазе у своје приче, причају их да би кроз откривање себе помогли и онима око себе и живот да погледају равно у очи. Овим учесницима у вртешки живота

почетак је увијек почетак, а крај је увијек крај, јер они тако живе да им почетак није на крају, или крај на почетку, што је одлика виртуелног живљења, а не реалног, оног у којем се стварно кораци нижу један за другим. За све ликове живот се не измишља већ се живот примјећује и сходно примијећеном живи. За њих је свијет материјал који руке живота обликују. Њих не занима теоријски, ни виртуелно, однос између голог и нескривеног живота и њихове голе егзистенције, већ њих занима опипљивост свега тога, она количина опипљивог прожимања која и њих обликује и усмјерава на вјетрометинама неухватљивог живота. И поред тога они не живе живот здраво за готово, јер су превише невоља претурили преко главе да би се олако односили према животу, јер ови ликови колико год говоре о себи, а говоре, и свијету у коме су, још више се представљају животу који их прати, па их из тог угла можемо сматрати креативним и транспарентним. Изгледа да је у свему томе важније представљање од грађења слике о себи која је подложна временској мијени.

Ови ликови упозоравају на ограде које долазе из подручја многобројних предрасуда и архаичних схватања и наслијеђених стереотипа. У таквој обузетости они и даље "вајају" традицијски модел међуљудских односа. Све се то у овим причама може схватити као основа на којој се изграђује аутентично Зуковићево приповједачко плетиво, јер треба ииаћи Зуковићеву способност да уочава исконске вриједности у једноставним призорима у традицији српског живљења и у дневној реалности савременог сналажења. Понашање Зуковићевих јунака указује на чињенице које доноси ново вријеме, али указује на сложен контекст њиховог бивања. Сви ликови посједују једну врсту поноса који им даје аутентичност, али их понекад открива и у таштини. Њихове појаве краси психолошки реализам, јер је најпогоднији као одбрана од свега долазећег, али је погодан и као одскочница у нове и непознате просторе. Тај психолошки реализам је искључиво њихов, поготово кад је утемељен на породичној и племенској традицији (Стана Раичева), јер је вајан у њиховој емпирији, јер они и кад ћуте много говоре, а кад говоре, надвладавају погубност ћутње, јер они по правилу говоре у лично име, па и кад од тога одступају. Стиче се утисак како је људска прича иста у свим временима, али човјекова није, она је прича човјека у причи људства, најдубље сопство у

бивању. Зуковићеви ликови су тако са обе ноге у животу, они су напросто срасли са земљом и животом, уронили у бивање и душом, и духом, и тијелом. Они преносе своје живе ожиљке животу, њихово сјећање на давне невоље не блиједи, а све их то некад оснажи у вјери да им не може бити горе од онога што јесте. Некад их све усплахири, па на моменте губе тло под ногама, као да дубље и исконскије осјећају завјеру живота против њих и њихових назора. Они су свјесни да су нераздвојни дио животног процеса, ма куд и ма како тај процес смјерао, али је та свјесност за њих њихова унутрашња дробилица, а за свијет око њих непремостива сметња у разумијевању. То се види и по томе што они своје емоције не скривају, ма какве да су и труде се да их што адекватније искажу, некад шкрто и круто а некад маниристички. Они, и кад путују, путовање им није само себи циљ. Све је код њих сврховито, од употребе ријечи до конкретног поступка. Без обзира на промјену околности, они се непрекидно труде да их живот не ишчаши, а кад се и то догоди као посљедица које су свјесни, узрок јој траже у властитом чињењу и говорењу, јер живот се не може обмањивати. Њихово искуство као да им непрекидно говори како живот човјека држи на краткој узици. Зато њихове приче имају заједничку нит чак и кад су епизодне. Њима увијек управља онај у чијој је руци један крај узице. Живот њима много више узима, него што даје, много их више ограничава него што их ослобађа. Они као да непрекидно живе у невеселом времену. За њих је живот синкретизам свих облика, врста и подврста. У том синкретизму плачем се пјева, пјесмом се плаче, тугом се смије, смијехом се тугује, и зато никад не знају шта им нови дан доноси и како им то доноси, да ли у чистом или нечистом облику, никад не знају кад ће им се веселье обрнути у тугу, а кад туга у веселье, што је далеко ријеђа појава у њиховом амбивалентном свакодневљу. Њих управо збуњује то што живот трагичну причу презентује комичним и што комичну причу посредује трагичним средствима. Они јасно виде како уклети бивају још уклетији, несрећни бивају још несрећнији, али и смијешни пред животом бивају још смјешнији. Кловновски манири живота мијењају маске у човјековом свакодневљу. Те релације и манифестацијс за њих су постале општа мјеста у плетеници живљења, па су дубоко забринути да и они не постану опште

мјесто у низу свакодневица. У том и таквом поимању ствари они се труде да управљају бар дијелом, себе собом, ако већ не могу управљати цјелином у којој су. Начини како се понашају, и како говоре у датим ситуацијама синкретизују умјетничко и стварно, мада ни њима није посве јасно да се све умјетничко, вјештачко и нестварно обликује по законима вјероватноће, а да се живот и њихов живот формира по законима могућег, али да у простору могућег ствари не произилазе једна из друге, узрочно-посљедични слијед је испретуран и можда се само улогом режисира на позоришној бини може уредити као нормалан слијед збивања. Они су свјесни да живот није логичан, да није сљедствен и консеквентан и зато се не може предвидјети, а и кад би могло, то би им предвиђање још више отежало и искомпликовало живот, а њима је компликације и без тога превише. То је најубједљивији разлог што ликови Зуковићевих прича свим својим моћима и поступцима бјеже у осјећање и понашање у смислености, јер смисао живота за њих је откривена вриједност у њима, јер ко хоће бити јунак у животу мора доживјети трагичан крај. Они живе животом у коме је све подређено мутном и нејасном предвиђању слиједа ствари, а пошто је живот непредвидљив, у њиховом предвиђању увијек недостаје нешто што би им дало за право. Стање свијести средине утиче на стање свијести појединца. У тим односима егзистира православна свијест оних оних ликова који разумију да срећа појединца не зависи од њега већ од других. Други нас чине сретним или несретним. Било како било, они се упорно боре за своју индивидуалност, јер ако срећа зависи од других, онда унутрашње блаженство зависи од њих самих. Традиционални начин живљења и опхођења упориште им је за њихово унутрашње блаженство.

Ликови Зуковићевих проза и када су некоме на нишану, или су на нишану животу самом никоме се не свете. Они мјесто потребе за осветом исказују свој понос и своје људско достојанство. Они говоре и чине тако као да нико нема тапију над истином и над ходом живота и љепотама у том ходу, сем Бога. Они имају невоља јер траже и говоре истину, а човјеково је да непрестано тражи и осмишљава истину. У том тражењу испоње се дјелотворно и њихове мане. Они су поуздани свједоци како у њиховом времену и простору побједници бивају поражени, и како поражени бивају по-

бједници. Увијек су једни сахрањивали људскост, а други је уздизали. Висине до којих се стигне, нису више висине, дубине до којих се пропадне, нису више дубине. И висине и дубине достигнуте њихова су полазишта. Свака достигнута тачка је животно искушење. Живот непрекидно стимулише човјека да оне бесмислено осмишљава, да би се по невидљивим законима тог истог живота све осмишљено поништавало. Њихова је животна филозофија је да човјек треба да ствара не надајући се ничему у своју корист. Живот од човјека очекује и треба том животу радом дати. Зуковићеви ликови своју животну путању осмишљавају више реалијом него сном. На тој путањи јасно се види њихов бол и удес, њихови падови и узлети, њихова молитва и клетва стишане у властитој нутрини. Ови ликови јасно виде кад долази мрак а потом свјетло, а кад ће да их опсједне кривица или осјећај успјеха. Они на својој властитој кожи осјећају рушилачку моћ времена. У тим околностима сваки јс човјек поражени учесник живота, јер ко је смртан, тај нема изгледа да открије Дух истине. Због те немогућности и снивање им је утјеха и прибјежиште.

У наведеним околностима приповједач сваке Зуковићеве приче поставља се према кључним вриједностима живота и вриједностома сопственог постојања. Мада нигдје Зуковићеви приповиједачи, па и тамо гдје се казивач поистовјећује са аутором, изричито не казују, али се осјећа порука, из контекста, да је боље да свијет у пуноћи живота лудује него да у празнини тугује. Тај оптимизам за подлогу има увјерење у емпирији генерација да је живот бескрајна тугованка, јер сваки човјек је притиснут властитом тугом и нико ту тугу не може разумјети сем њега самог. Клатно ових прича и судбина у њима открива разнолике туге и радости, тражећи им разлога за појављивање и онда када за то нема разлога и када се не очекују. Због тога је свјетоназор ових ликова сведен на то да је у животу важније оно што је остало од онога што се губи. Можда због тога у животу обичног човјека је тешко разазнати када животни симболизам прелази у беживотни мистицизам, јер то се све прелама у датом тренутку, као корист других почива на властитој штети и када се властита корист остварује на штети других. То је оно емпиријско стање када се својс заблуде изграђују на туђим истинама, или када се туђе заблуде прихватају као своје исти-

не. У дубинама ових проза градња и разградња живота су условљене, мада се у свакодневици то увијек не примјећује и тешко разлучује. То све показује како прозни разбој Зуковићев тка грађевину од живота, од његове и основе и потке. Оно што је посебно јединствено свим Зуковићевим прозама јесте напор ликова да покажу снагу и ваљаност свога унутрашњег вида, и то је један од разлога да ове прозе нису циклусиране, јер би се тако непотребно преломило све оно што им је темељно заједничко. У том унутрашњем виду је свеукупна концентрација чула, осјећања, знања и искуства. Тај унутрашњи глед помаже да се види и сазна и оно што је у датим околностима несазнатљиво. Тај унутрашњи глед, то "слијепо" око, из дубине нутрине савршено гледа, како је и Његош у "Горском вијенцу" кроз уста сердара Вукоте записао: "Пјесма добро спава у слијепца, поглед смета мисли и језику". Зуковићеви ликови често говоре тако као да су активирали своје унутрашње око. Тим оком они су непрекидно у дослуху са свијетом и животом. Зуковићеви ликови имају реалистички однос према животу, али они досежу и "небо" кроз свој унутрашњи благодетни дар, па сходно амплитуди унутрашњег Клатна прилагођавају свој исказ и израз, поимајући социјалне и друштвене вриједности. То што говоре и како говоре је њихово свједочанство о њима и њиховом времену у слијепости знања и ума проговара видовитост осјећања и доживљаја. Зато ове учеснике живота свијет и не може да обмане и превари, својим стоицизмом они као да пркосе усамљености и очају. Они тако испредају свој глас у славу живота и славу његових вриједности. Код ових ликова, захваљујући њиховој богатој нутрини, "свари имају изглед какав им даде наша душа" (Јован Дучић). Ко разумије, и досеже, крупне успјехе, тај разумије и ситне слабости. То читаоцу казује емпирија свих Зуковићевих ликова. Све што говоре ови ликови, говоре да би нагласили моралне врлине и димензије постојања и тако бране свијет од расула и пропадања. Они се толико одупиру гријеху колико знају, могу и умију, јер је гријех саставни дио постојања. Ако крхко и слабашно биће, какав је човијек, успи- је да се одупре гријеху, показао је своју снагу. То људско биће као да је до краја свјесно да се охолост патњом лијечи. Сходно томе њима је хришћански наук у самој суштини бића да човјек треба бити узор у трпљењу и разумијевању других, јер

од других зависи човјекова срећа. Ови ликови причају своју свакодневицу и то је њихова смислена и садржајна опчињеност животом. Њихова жудња је, уствари, жудња за садржајем њиховог свакодневља, јер живот је тамо гдје су они, све остало је за њих испразно и домен фикције. Њихови непосредни доживљају су ткање њиховог живота, и тиме они овјенчавају своје животне тренутке. Њихово животно искуство своди се на сазнање: каквим год ходио путем, лако није. И зато је њихово осјећање егзистенцијалне тјескобе опипљиво. Њихова филозофија може се свести на то да ако је тијело крхко и рушно, утјешно је вјеровати у непролазност душе. То сазнање је њихов излаз из зачараног животног круга, јер у том кругу Творац нешто даје, нешто узима. Некоме узме моћ стварног вида, али му дадне унутрашње око. Колико Творац (живот) узме а колико дадне, зна само конкретни појединац, и нико више, јер причу и судбину конкретног појединца други могу само да наслућују и невјешто парафразирају. Сви смо ми пред животом слијепи и чекамо да живот у нама прогледа, као да нам говоре емпирије ових Зуковићевих ликова, а те емпирије су широко упориште у потрази за говорном хармонијом.

Зуковићева магична љепота ријечи, казана устима његових ликова и казивача, брани и штити љепоту и праведност живљења у маглама неспоразума човјека са човјеком, човјека са свијетом и друштвом и човјека са самим собом. Та магична љепота причања као да нам сугерише да је срећа што живот и свијет није створен по скученој мјери човјековој, већ по мјери Еденске баште у којој се тјелесна пролазност надомјешта основним осјећањем и доживљајем трајности, јер пролазан човјек гради трајност свијета јер је тај нагон кодиран у његовом творачком бићу.

Бојан Максимовић [54]

ВРАН-ГАВРАНЕ

Вран-гавране
Они су далеко
Даље од рођења
Даље од смрти

Вран-гавране
Само ти је смрт
Под језиком
Безвремениче

Вран-гавране
Шта ако те ноћ заборави
Као кости
Ових велможа силних

Вран-гавране
Коме ћеш проговорити
Песмо наша
Над бесаним пољем

---

[54] Бојан Максимовић је рођен 26. јануара 1981. године у Сарајеву. Школовао се у Сарајеву, Плужинама, Фочи, Палама и Београду. Поезију, прозу и критичке прилоге објављивао је у часописима и листовима: "Политика", "Вечерње новости", "Рашка", "Слава", "Нова Зора", "Књижевне новине", "Књижевна реч", "Видици", "Видело", "Акт" и другим. Заступљен је у зборницима: "Шумадијске метафоре", "Рудничка врела", "Рукописи", "Врата моје приче", као и у Антологији српског пјесништва у Босни и Херцеговини друге половине 20. века "Насукани на лист лирике". Збирке песама: "Врата града" (Ниш, 2004), "Златна јесен" (са В. Пантовићем и Ж. Племићем, Београд, 2005), "Свакодневна певања" (Смедерево, 2005). За рукопис збирке "Врата града" добио је награду "Дејан Манчић". Члан је УКС.

Трагично је преминуо у Београду 23. марта 2013. године.

Сахрањен на гробљу Јошаница код Фоче РС.

Вран-гавране
Памти ту страву
То су нејаки урезивали
У страшни камен.

ТУЖНА ЈЕ ОВА НОЋ

Тужна је ова ноћ
и слутње падају
као јата јужна
са несаницама у јастуке

Птице злогуке
њима је суђено
да им не видимо лица
као потоњима

И веје снег
на таму ову, на куће
стег тишине развиће
у свануће

Тужна је ова ноћ
и страхове спушта
као сидра
у душе наше, у луку своју.

ЗАСТАВЕ ПОРАЖЕНИХ

Нема тог ветра
који ће их подигнути
То су мртва једра брода
смрсканог о јутро
и штапови хромих
Нема тог ветра
који ће их подигнути
О, нишчи, целивајте их.

КЛИНИКЕ

Завејало их вечито белило
из оба света

никo не зна зашто
никo не зна кад

Гошћа тама им се прикрала
из оба света
никo не зна зашто
никo не зна кад.

НЕЧИСТА КРВ

Негде
Ко зна кад
Крв је постала вода

Негде
У глувој ноћи
Краљевићу је пена
Ударила на уста

Негде
Један човек
Лута без земље
Круну и главу носе дојиље.

ОКУПЉАЊЕ СЛЕПИХ

Ни нож
ни хлеб
ни со
Ништа

Сто је празан
и око њега
седе слепи

Ни реч
ни вино
ни пјесан
Ништа

Полако устају
мраку више
нису потребни.

ВЛАСТЕЛИНУ

Краљеви су твоји слабашан пламен
који помињу још само учењаци
Ти си безимен као камен
и заборав те држи у вечитој шаци

Нож спава у грлу твом и шапуће
у ветар тајне твојих корака
И соко твој одлетеће у свануће
Неком другом господару мрака

А сетих те се ја у доколици
жедан си, без маске и без лица
А над плочом твојом зри грожђе

Убраће га случајни пролазници
или позобати јато црних птица
А силан си био, бацао сужње у гвожђе.

КРАЈПУТАШУ

Ко ли те буди
Ко ли те успава
Биље, звериње, људи

Ветроказу векова
Стрелче на мртвој стражи

ОНИ

Нико их видео није
убијали су псе
ломили огледала
тукли грбаве
Био је месец јул
страшно време гризодушја
време маски
и парафинских рукавица
А људи, људи...
затварају очи
и прозоре.

Љубомир Зуковић

АФЕРА ЛИФТ

Није се он по богзна чему особитом разликовао од других, осим, можда, по томе што је много волео власт. Можда волео и није права реч за ту његову особину, могло би се казати страст, него би, вероватније, више одговарала реч ценио, или уважавао. А можда је најближе истини, ако се каже да му је до власти највише било стало, нарочито личне, да је он поседује. Тако, на пример, кад по четврти пут није изабран у општински комитет, у који не знам ни како је први пут доспео, и у њему провео више од петнаест година, па кад би га ко уптао: "Шећо, шта си ти сад?" он је, без двоумљења, одговорао: "Ништа". То што се својевремено домогао дипломе наставника историје њему сад није много значило. Готово да је на то био и заборавио. Е, зато му је то стање без бар мало власти и утицаја било неподношљиво, па је и ногама и рукама копао не би ли се опет негде уденуо, негде где ће моћи осетити сву снагу оне прастаре истине да је јача шака власти, него ока памети.

И ево ти га, устоличи се у градском комитету; тако опет постаде неко и нешта. Искуство које је већ био набрао доста му је помогло у томе да се и на новом месту одржи наредних петнаест година, чак и да напредује до положаја секретара. Најважније је верно и непогрешиво служити партији и старијим друговима, јер они, чим су старији, морају бити и паметнији, а, зна се: партија је најпаметнија, непогрешива и брижна мајка свих, и оних свесних који јој припадају и заклињу јој се у свим приликама на верно служење, као и оних који једнако гунђају, али их она трпи, као, уосталом што и они трпе њу.

Кад би с каквим таквим био у прилици да разговара, да се брани од његових приговора, жалби и захтева, а било их је, у последње време, како је њена строгост попуштала, а трпељивост се увећавала, све више. Шећо би му најчешће говорио: "Шта хоћете ви, дато вам је све, омогућено вам је много више него што заслужујете? Ако вам се крива, идите па тражите ако где има боље. Али, узалуд ћете тражити, нема нигде боље." Неки су и одлазили у жељи да нађу, ако и не боље, оно, макар друкчије од онога на шта су се жалили, мање Шећу, а више једни другима.

Оно што је све, који су Шећа познавали, изненадило и зачудило јесте то којом се он брзином пресалдумио и претрчао из онога што је сматрао узорним и јединственим на свету, вечним и непроменљивим у оно са чим се његова партија, говорио је, једном за увек обрачунала и раскрстила, послала га на историјски отпад. Па нека што се он међу њих умешао и поред толиког заклињања и зарицања да се то никад неће десити, него што се, тако брзо, нашао у првим редовима, чак међу водећим. Стечено искуство му је у свему томе било од незаменљиве помоћи, па би га, онима који су у међувремену стекли његову наклоност, чак и делио.

Није његов случај био усамљена појава, али је некако био уочљивији од осталих и ускоро је многима почео, не само да боде очи, него и да смета. Све му се чешће чује има са радија, са телевизије, чита се у новинама. Појављује се на скуповима. Протури главу где год може да се услика. Само прежа има ли где какав микрофон да му се примакне. Прича и о ономе што га питају и о ономе што га не питају, о чему зна мало, или нимало. Наравно да је то понајвише сметало онима који су, макар потајно, гајили сличне жеље и хтења, али им није бастало да их и остваре, па су сад ем незадовољни, ем љубоморни и нервозни. Пошто ни тавих није мало, могло би се закључити да је Шећо брзо стекао приличан број противника, оних који су га оговарали, па чак и мрзели. Можда и зато, или, највише зато што он није само окренуо леђа својој, тако рећи, до јуче, обожаваној партији, својој заклетви – колико је само пута потегао часну комунистичку реч – него је сад нико није здушније оговарао и мразео од његам и то гласно и на сваком месту, с поводом, али и без њега. Он је, мађутим, умео да чува положај који је на

брзину освојио, чак и да га учврсти. Тако је бар у почетку изгледало.

Зато су се само они који су га мање и одскора познавали зачудили кад се чу да је, у првој влади образованој по новим правилима, именован, ни мање, ни више, него за министра. То је реч која је пуних педесет година била, малтене, заборављена, готово протерана из нашег језика. Сад је заблистала омамљујућим сјајем минулих времена и удаљених простора, о којима се до јуче могло само сањати. Шећу се од ње, напросто завртело у глави. Данима није могао да поверује да га је тако нешто снашло. Почео је друкчије да хода, друкчијим, крупнијим гласом да говори, да се на друкчији начин обраћа људима. Корак му је постао чвршћи, одмеренији, некако неприродно спор и широк. Ходао је стално устурен. Један његов страначки колега, који га није мрзео, али се није ни уздржавао да се на његов рачун јавно нашали и насмеје приметио је да иде раскребечено као да се онередио у гаће, а његова госпођа је казала. "Ама, јок, брате, него се таслаише". "Одакле, жено, издрије ту реч, кумим те Богом?" пита је зачуђено муж. "Реч је", каже она, "затурена и улежала се, али твоме колеги пристаје много боље него реч министар. Па да је само њему, још би се некако и издржало, него вас је, преконоћ, пола постало таквих као он. Само ме занима једно: да ли то ико прати и сабира, па да једнога дана и обелодани. Биће велика штета ако ово промакне проницљивом оку, непоновљиво је".

Многи су тако мислили, али не и све самоуверенији Шећо. Његово самопоуздање просто је бујало. Неки дан зове он телефоном овога истог свога колегу, који, признао ми је, такође из прикрајка вреба неку министарску, или њој сличну функцију. Засад је задовољан оном коју има, али то се брзо промени. Пошто он није био код куће, слушалицу је подигла његова ћеркица, ученица средње школе. "Тата није код куће; шта да му кажем, ко га је тражио?" Шећо се представља пуним именом и презименом и пита девочицу: "Знаш ли ти ко сам ја?" Пошто му она, снебивајући се, одговори да не зна, Шећо је због тога укори и рече да би то морала знати, али да то није само њен пропуст. "Има времена, научићеш", каже и без поздрава спушта слушалицу.

И тако, понекад се учини да неким појавама и њиховим носиоцима краја нема. Сећам се добро да су неки нашег

доживотног председника звали *недодер,* да су се питали: докле ће ово овако; има ли овоме краја? Па сви знамо да има и да је било. Често се то деси изненадa, кад му се мало ко нада. Нећу да кажем *нико,* јер увек има оних који се надају и виде мало даље од већине.

Заказана је прва седница владе и Шећо је од свога партијског шефа добио и посебан задатак, нешто што је требало да будеи као проба његове способности и оданости. Од тога како то буде *одрадио,* тада је управо та реч била у врло честој употреби, зависиће и будући задаци који ће му бити поверавани, а онда, наравно, и његово напредовање на лествици власти, најпре, партијске, а онда и заједничке докле таква буде постојала и деловала *на овим просторима,* како се то, опет, тада, а и дуже времена после, обично говорило. Врло вероватно, да би се избегао назив државе, која се све више климала и којој су, готово сви, радили о глави. Неки су то радили свесно, неки, пак, уверени да је они на тај начин спасавају и учвршћују.

Шећо је, чим је разумео шта се од њега тражи и очекује, по свом обичају, и стеченој навици затражио од свога старешине смернице и докле сме попуштати, "колико имам маневарског простора? Питао је, а остало је његова брига. Гледаће, каже, да се постигне највише што буде могуће, па – и више од тога. Данима он мисли на поверени му задатак. Прави белешке свога говора. Покушава да наслути чиме, и на који, би му се начин могли супротставити претпостављени противници, којих ће обавезно бити. Прошла су она златна времена кад су директиве стизале са једног места, и никоме није било ни на крај памети да им се супротставља. Сад је све прсло по верским и националним шавовима и свако вуче колико год може на своју страну. Очекују се савети и помоћ, понекад и налози и заповести и са стране. Супротстављање и спорење постале су, не само редовна појава, него готово обавеза. У умешности и и домишљатости тога посла стицали су се, али и губили наклоност и поени код својих присталица. Наћи ће се Шећо, то зна поуздано, и у унакрсној ватри, па ће морати да враћа ударце и десно и лево. То је готово сасвим ново искуство коме се мора брзо прилагођавати.

Зна само толико да мора бити и убојит и убедљив. Ту су новинари, телевизија. Сутрадан ће о томе докони, и исто

тако подељени народ, распредати и оцењивати. Мерити снагу и вештину размењених удараца и проглашавати свога победника. Зато се у том обрачуну не смеју правити промашаји, нити употребљавати ћорци. А најгоре би било себи и својима забити аутогол, а и то се, у жару борбе, дешава. Неколико таквих случајева већ је уочено и они се препричавају као вицеви, којима се неки грохотом смеју, а други се снебивају док их невољно слушају. На све се пази; не само шта се каже, него и како се каже. Проносе се гласови да неки већ узимају часове дикције и глуме. Није познато колико се Шећо користио тим услугама, али је често затицан пред огледалом, нарочито тих дана док се припремао за ову своју прву улогу, за коју је веровао да му од тога како ће је одиграти много тога зависи. Пред огледалом је знао остајати сатима изводећи један необичан ритуал. Пућио би усне, кривио уста, час на једну, час надругу страну, намигивао некоме невидљивом, а, у ствари, самоме себи. Чинио је то час једним, час другим оком, мрскао чело и подизао обрве, најпре обе заједно, а потом појединачно: најпре леву, а потом десну. Лице би му час добило израз дубоке замишљености, час неке чудне недоумице и запитаности па онда изненађености, и, најпосле подругљивости и ниподаштавања замишљеног саговорника.

Све га је чешће, у последње време у том положају затицала и његова жена, а кад је слику почео пратити и тон, неколико пута чак и сну, и то прилично гласно и жучно, жена се забринула. Пробудила га је и дозвала. "Шећо, Шећо, Бог с тобом! С ким се то, болан, има неко доба, по сву ноћ инатиш и свађаш"? Разбуђен, он би се тада окренуо на другу страну, два– три пута отхукнуо, као да се ослободио неког великог терета и наставио да спава. Једном је само, причала је касније његова жена, рекао: "Ух, хвала ти што си ме пробудила били су ме сколетали са свакоје стране и наши и њихови. Не зна се који су били гори. И једни и други траже да одступим, да поднесем оставку. Неко је чак, у моје име срочио и написао, па ми је тискају под нос да је ја само потпишем. Кажу они су се договорили и нашли замену. Ух, био сам премро од страха". Тражио је чак да му жена донесе мало шећера и воде да попије и да се поврати.

Најзад је стигла и та субота после подне, када је за 18 часова била заказана седница владе. Шећо је већ целих сат и

по пре њеног почетка био спреман да крене, објашњавајући то потребом да још једном, на миру и уз пуну усредсређеност прође кроз дневни ред, а како би му, евентуално, могли затребати и неки подаци, најбоље је да то уради у своме кабинету. За његовоу је жену то малчице било неочекивано, али јој се објашњење учинило довољно убедљивим и разложним.

Није она њему баш све и до краја веровала, али данас, уз толику његову усредсређеност на седницу и обавезе које му је шеф странке ставио у задатак, сматрала је да не би имало смисла, а није налазила ни посебног разлога, да га сумњичи и да његовом ранијем одласку на седницу тражи неке јаче и убедљивије разлоге од оних које је он навео.

Оставши сама у стану, она се, најпре предала гледању соје омиљене серије, која ју је, на крају и успавала. Пробудила ју је, вероватно шпица којом се најављује вечерњи дневник и она се хитро придигла и понаместила да га пажљиво пропрати и да види свога мужа, први пут на седници владе, на којој му је поверен, очигледно неки врло важан, одговоран, према томе, и тежак задатак. Али нека, не долази се до толиког поверења так тако. Било је за то последњих дана и превише знакова и у његовом понашању, а нарочито у разговорима које је обављао телефоном, најчешће, како је сам волео да каже, *са главним*.

Прилично се изненади кад камера прошета неколико пута, с врха до дна, дугачког стола за којим су седели чланови владе са разасутим папирима испред себе, а њеног Шећа никако да ухвати. Није јој било нимало право, чак се љутила на камеру и снимателја, али се утеши мишљу како је човек, док је вршено снимање, можда, морао да изађе напоље. Можда је на неком специјалном задатку, није он обични члан. Свеједно, није јој било право, па зато одлучи, не само да од њега затражи објашњење, него и да му скрене пажњу на то како треба да се понаша док телевизија снима рад седнице. То ти је, мој Шећо, много важније од онога шта ћеш ти причати кад телевизија оде. Кад они оду, можеш малчице и дремнути, не мораш свачију ни слушати, ни чути, али, док су они ту, имаш да их пратиш и да водиш рачуна о своме изгледу. Ваљда си за све ове године бар то толико требало да научиш.

Из тих мисли тргоше је гласови који су допирали из ходника. Покуша да разабере о чему се ради, али узалуд. Ускоро се гласови појачаше, а чула се и некаква треска, као ударање у прозор и трескање вратима. Одлучи се да изађе на ходник и да пита окупљене све о чему се ради. "Ма, заглавио се човек у лифту има готово два сата. Лупао, звао у помоћ, претио да ће да пуца, а помоћи ниоткуда. Па, има неколико, утишао се само јечи и струже ногама". Осети како је неке жене гледају чудно, некако испитивачки, готово као кривца, или, барем саучесника, па стога упита: "А на коме се спрату заглавио?" Више њих у један глас одговори да се то десило између седамнаестог и осамнаестог спрата. "Па шта ћете ви на деветом спрату ако је човек у невољи готово десет спратова изнад нас!?" чуди се она спремна да се повуче у свој стан.

"Где ти је Шећо?" пита неко из мрака. "Он је на седници владе", одговара спремно са неприкривеним поносом у гласу. "А шта ће вам он, ето вас има доста ако сте од какве ваљде и помоћи? Он сад има пречег посла". Чу како се неко у другом крају подугачког ходника гласно закикота. Ускоро му се придружише још неки, учини јој се, подругљиви гласови окупљеном масом проструја пригушено мрмљање и међусобно подгуркивање. "Бр!" изговори неки прилично гласно и иза тога завлада мук. Завидљивци, помисли она повлачећи се према вратима свога стана.

Није баш сасвим сигурна, али би се готово могла заклети да је неки женски глас изговорио име Бисера. Та је, добро држећа *распуштеница,* како су је све жене из зграде звале, имала стан на двадесетом спрату и Шаћовица је одавно посумњала да је, понекад и њен муж посећује. Није, ни дао Бог, покушава да се одбрани од те изненадне мисли која јој се враћа упорно, залеће се као стршљен. Тек што јој се учинило да је ту издајничку мисао уђуткала и отерала, чује : "Погрешио човек правац", говори у полутами пригушеним гласом нека жена. "Не спушта му се, него му се пење", журно убаци мушки глас, кога преплави општи смех. "То ти кажеш", одбија од себе било какве недоличне помисли онај женски глас. "Ја кажем, а има их који и знају". Сви се насмејаше, али некако кратко, јер ће неко озбиљним гласом: "Народе, ми се овде измотавамо, а већ неко време готово се

ништа не чује, можда је човек и умро. Можда му је позлило".

"Не верујем: нисмо ми те среће", одговара други глас из најудаљенијег ћошка.

"Не знам ни ко је, ни шта је, али се бојим какве стркотине", говори један смирен, готово забринут мушки глас. "Људи, мутна су и опасна ово времена. Чули сте га шта је све причао док није изгубио глас, или је, можда, намерно заћутао и неко зло смишља. Је ли нас оптуживао за диверзију, за саботажу, за атентат чак? Је ли говорио да је наоружан и да ће нас, кад изађе све побити? Видите ли ви да ове службе за спасавање заглављених, како ли је све зову, још нема. Субота, па им се не ради, раскомотили се људи, гледају утакмице. Опет ће тражити кривца међу нама. Ко да их не знате. Ко да се не знамо. Нисмо ни ми ништа бољи од њих. Сви смо ми исто мливо. Па то најбоље знају они који нас разасипају у различите торбе и џакове како би нас лакше могли заметати, мешати и премештати по својој вољи и жељи. Не би они то, наравно, никако могли урадити овако успешно и брзо без наше помоћи. Али, кад поскочише наши лакци, па све један мимо другога, ко ће брже, а ко боље. Код нас ти је одувек било тако: само заврзи, па ће имати ко теглити. Мало кога занима да стане, па да види шта су му заврзли и шта тегли.И ово ти је нека врста самоуправљања, али најгора коју сам ја запамтио. Разлика је само у називима".

Скупило се много света у ходнику, који је врло слабо осветљен, јер је на том спрату још раније неко извадио и однео сијалицу, или је сама од себе прегорела, па нешто светлости допире само са суседних спратова. Утисак је да то свима одговара, јер се слободније оглашавају. Зато неко са спрата изнад, ко је причу претходног говорника чуо само делимично, избаци име вође једне од странака, за коју је рачунао да би и на овом скупу требало да има највише противника, а којој, могуће, припада и човек заглављен у лифту. Уосталом, пребројавања и разврставања међу овим народом бејаху почела одавно, а сасвим нису никад ни престајала. Сад се развезала врећа. "Црко да Бог да!" одазва се једна жена кад чу то њој, очигледно, мрско име, припаљујући, истовремено, укресаном шибицом цигарету, што даде посебну снагу њеној клетви. Као да јој не би право што ју је тако осветљењу већина присутних видела и препознала, па се,

истог трена спусти и седе на степеницу. А она, ваљда у жељи да ублажи и оправда дејство своје клетве додаде: "Од њега ми деца у сну стрецају, пробуде се и расплачу, једва их утешим; стид ме од комшилука". "Образита жена – нема ту шта. Да човек жали што јој се мајка није облизнила", дочекује неко из мрака, готово цео један спрат ниже од особе на чије речи реагује, и наставља. "А оног би њеног човек на рану привио како меди увија и упија уснама кад прича, као кобила кад се избалега. Али не дај, Боже, да га западне. Сити смо ми тог њиховог фитмијања и роспијања.

"Е чујеш ме ти, дојучерашњи друже, а данашњи господине, кад се то ти пре потурчи, а кад пре чалму стече? У једном си омркнуо а у дргоме освануо, али, нека ти буде: ниси сам, а ниси ни први ни последњи. Таква смо ми роба. Бићу искрена: нисам ни ја много друкчија. Само хоћу да ти речем да ни један од ове двојице није мој. Они су моји, а до јуче су били и твоји – сви већ помрли. Они су овакве, око којих се ми данас окупљамо и споримо, држали у везу. Били су због тога код неких омражени и грешни, али, барем мирни, а, богами, и поштовани. Ови су данас криви свакоме, и својима и туђима, и кусом и репатом. Свак има право да им придикује, старуши и правду дели. Да их кори, уцењује и оцењује Ништа им не признају оно што су досад учили и веровали да знају и да умеју; све мора бити испотекар, по њиховоме. Поносићете се оним чега сте се стидели, а стидећете се онога чиме сте се поносили. Не можеш бити са мном, а и даље радити по своме, онако како си научио, личити на себе. Све: гледај амо, слушај амо шта ти се говори. Одређени су вам и рокови за преваспитање и прилагођавање, означене стазе којима се морате кретати. Вас нико ни за ша не пита. Ако вам сутра кажу да је лепо и модерно ходати презутијех ципела, ви ћете их послушати, па макар се сваки час спотицали, посртали и падали. Ако вам кажу да је лепо и модерно писати само левом руком, ви ћете сви преконоћ постати леваци. Па зато, драги мој комшија, да се ти мени не би љутио, ја ћу рећи: цркли да Бог да сви који тако раде и мисле да тако треба радити, а ми им верујемо и за њима идемо.

Нико не зна колико би овај спонтани збор станара још потрајао и чега би се све наслушали да се уза степенице солитера не зачу граја и неко дојави да је, најзад стигла стручна екипа која ће покушати да избави нашег суседа, или, мо-

гуће, нечијег госта, случајног намерника из заглављеног лифта. Поустајаше хитро и они који су одавно били поседали по степеницама, пушили, или глодали кошпице, а неки се снашли, па се служе и пићем. Већина јурну према месту где је лифт стајао заглављен. "Немојте сви, немојте сви!" викали су задихано они који су успели да се пробију напред. Ипак, треба рећи да су предњачиле жене и да су се све некако тискале око Шећовице, рачуњајући, зацело да ће најзанимљивије бити то како ће се она суочити са стварношћу ако, као што се, готово сигурно претпостављало, заточеник у лифту буде њен муж Шећо. Једна повећа група радозналих станара окупила се и испред врата Бисериног стана, из кога је, били су сигурни злосрећни Шећо изашао пре него што ће на најмање очекивани начин бити спречен да учествује на првој, касније ће се показати и јединој седници владе, чији је члан недавно постао. Узбуђење и радозналост код окупљеног света су квасали. Приближавао се тренутак кад ће неки бити разголићени до голе коже, обличени и кажњени.. Нико се није питао колико је ко од њих ту казну и заслужио. Главна жртва је била у клопци и није постојала ни најмања могућност да из ње умакне. Сви су били готово сигурни да је то њихов сусед Шећо, однедавно члан владе. Ма какав члан – министар! Можда неко очекује изненађење? Неће га бити, изненађење ће изостати, јер ово није прича која је смишљана у кабинету, већ казивање о једном стварном догађају.

И није наш новопечени министар ни у најстрашнијем сну могао осмислити да ће му се десити да изостане са прве седнице владе, али, и да јесте, на све је пре могао помислити, него на то што му се десило. Могао је пасти и сломити ногу, или руку, могао га је неко ударити колима. Могао га је сачекати неко иза ћошка и ударити по глави, јер је било доста оних којима се у животу, на овај, или онај начин замерио, а још више оних који га и, без икаквог личног разлога, једноставно нису подносили. Чак им је био мрзак и одвратан. Међу њима су били најбројнији они који се, у тренутку кад је дат знак за опште престројавање, нису најбоље снашли, било зато што су се колебали, двоумили, и из неког другог рзлога заостали, па стога били љути и на себе и на оне који су их у тој јурњави претекли; било зато што их је неко у том општем метежу гурнуо и сподапео, па су изгуби-

ли корак, пали и били чак прегажени, била је то општа јагма.

Сто могућих опасности и препрека је изостало и затајило, а задржала га баш кад је требало да направи тај најважнији искорак у своме животу, најбаналнија и сасвим неочекивана појава, квар у лифту којим је требало да се спусти до излаза своје зграде. О, Боже, зар је и то могуће!? Зашто то да се деси њему, и то баш у овом тренутку? О, вражја справо, ко те измисли! Не, то никако не може бити случајно. То је нечија паклена замисао и ујдурма у намери да се напакости и њему и његовој странци, целоме његовом народу. Дакле, атентат, и то са политичком позадином! Само непријатељ, то јест, онај ко га је смислио и спровео у дело, може то да оспорава.

Они који су први приметили цео случај и који су се, баш на том месту окупили, покушавали су, најпре, да дознају о коме се ради, али су, уз лупу и треску, добили одговор: "Шта вам се тиче ко сам!? Хитно зовите надлежне да ме ослободе, а ви сви у своје станове. Ово је атентат, ово је диверзија. Зовите надлежну службу и разлаз. Ко се год затекне ту, биће или сведок, или оптужен за учешће у атентату са политичком позадином". Иза тога је уследила претња да ће их, ако се не буду разишли, кад га ослободе, све побити. Кад доказ да се не шали и да располаже таквом могућношћу, зачуо се пуцањ, а иза тога ломљење стакла, и нестанак светла у лифту. Прва се повукла и закључала у своме стану Бисера, а за њом и већина оних који једноставно не воле да буду, на било који начин, доведени у везу са каквим догађајем где би се могло захтевати и њихово сведочење, поготову у догађајима мутним и нејасним, па још таквим који се може означити као диверзија и атентат.

Било је, наравно, и таквих код којих је радозналост била јача од свих обзира и страхова. Међу таквима је била и прва Бисерина сусетка која је рекла само толико да је, наравно, нехотице, јер се случајно затекла у ходнику свога стана, чула, али не и видела – "Нисам хтела да вирим", како ова прати некога мушкарца и говори му да сврати после седнице. Чула сам како Каже: "Реци, седница трајала до дубоко у ноћ; ако госпођа не верује, нека провери". Било је то довољно да се искристалише највероватнија претпоставка о томе ко је човек у заглављеном лифту и да се превише не

жури са обавештавањем и позивањем надлежних. Маса се, као по команди, преселила на девети спрат, где се налази и Шефов стан. Што је најгоре, нису много журили ни ти такозвани надлежни за вађење људи из заглављених лифтова и тако се недолични, показаће се касније и врло мучан, чак и по живот опасан положај нашега јунака продужио. Уз све се стекло и неколико околности које су га чиниле не само мучним, понижавајућим, него и чак судбоносним за његов о напредовање у политичкој служби, које је тако стреловито започело, и од кога се њему већ врћело у глави.

Но, ево све се ближи неком, бар привременом разрешењу. Неизвесност достиже врхунац. Надлежни су се, са својим тешким торбама у којима има алата за све могуће послове и случајеве, па и оне најређе и непредвиђене, већ попели до места на коме виси заглављени лифт и у њему човек, који више ничим не даје знак да је жив. Пре него што су надлежни све, осим настојника, растерали, то није било нимало једноставно, јер су се неки поново враћали и с једне и с друге стране, неко је рекао како је чуо да заточеник стење и струже ногом. Други је казао како он ништа није чуо, али је, вели, држећи се за нос, осетио смрад, *ко из хале.*

У жељи да причу о целом догађају, који и не сматрам ни особито занимљивим, а још мање важним, што пре заокружим и завршим, а да, при том ништа не додајем, овде ћу, најпре, навести службену забелешку о целом случају, која је прављена на основу изјаве господина Шећа, који је, истини за вољу, до краја остао при томе да се радило о атентату и диверзији.

На питање како се нашао у лифту између седамнаестог и осамнаестог спрата ако је у њега ушао на деветом, одговорио је да је то зато што је, након што се лифт непредвиђено зауставио, покушавао разним манервима не би ли га како сам покренуо, као што се ради с колима када неће да упале. На питање зашто сумња у то да се ради о атентату и диверзији ако се зна да су овакви случајевии могући и чести, одговорио је да је то посао надлежних служби да испитају и расветле, а не његов, али да он остаје при своме. Нека свако ради свој посао, а он не жели ни у чији туђи да се меша. Кад му је онај који је узимао изјаву рекао да се то од њега и не тражи, али да се рачуна на његову сарадњу, како би надлежни могли од нечега колико–толико поузданог у својој ис-

трази да пођу, а он, ето, одбија да одговори на нека, по њиховом мишљењу, важна питања, он их је, најпре замолио, а онда и изричито забранио да се у цео случај увлаче, и узнемиравају особе које са њим немају никаква везе. Остао је при своме чак и након што му је скренута пажња на то да, ако већ захтева непристрасну истрагу, процену да ли неко има, или нема везе са целим случајем, мора препустити истрази, а своје мишљење о томе мора задржати за себе.

Супруга, која није била расположена за велику причу, нити да штити, нити да оптужује мужа, казала је да она може потврдити само то кад је њен муж напустио стан, а да о другоме не може ништа да каже. Председник кућног савета је изјавио да је о свему обавештен касно, тек након што се вратио са утакмице, а да је од тог тренутка покушавао да предузме све оно што је сматрао неопходним и својом обавезом. Госпођа Бисера је казала да је тачно: "Код мене свраћају и министри, и доктори, и адвокати, и певачи и играчи, али ја нисам обавезна о томе никоме да полажем рачуне. С дотичним случајем немам никакве везе".

Из извештаја лекарске комисије, са којим су новинари и остали присутни такође упознати, додуше делимично, било је видљиво је да је пацијент примљен на интерно одељење, у стању јасно израженог шока и са знацима недавно претрпљеног лакшег инфаркта миокарда. Знатно увећаним нивоом шећера у крви. Пацијент је деловао заплашено и унезверено, на тренутке отсутно. Понашао се према околини изразито сумњичаво и неповерљиво. У почетку чак одбијао сваку сарадњу. Кад се мало прибрао, прво што је пожелео било је да буде смештен у самицу и да му се одмах да неко средство за умирење, које би га и успавало.

Замолио је да га, до даљег, нико не посећује, чак ни чланови његове најуже породице. "Реците им да сам добро, али да ми је потребан мир", казао је. Особље болнице је изашло у сусрет свим његовим жељама, али тек након што је окупан и пресвучен, јер се, услед за њега изузетно неповољних околности, у којима је, неочекивано био принуђен дуже да борави, физичких и душевних патњи које је том приликом трпео био сав унередио и умокрио. То само ради ваше информације, а јавност о томе не мора да зна, казао је један од присутних лекара, с очигледном намером да на то скрене посебну пажњу.

На десној шаци задобио је посекотину од сломљеног прозора на вратима лифта, од случајно, или намерно, што посебна истрага треба да утврди, хица из пиштоља, срећом није било никаквих последица. Други видни трагова дужег боравка пацијента у заглављеном лифту нису примећени. Након пријема у болницу пуних тридесет часова пацијент је, осим са службеним лицима и даље одбијао готово сваки разговор, чега се постепено и селективно ослобађао. После неколико дана почео је редовније да узима храну и да прима посете; најпре чланова породице, а потом и друге. Његов опоравак тече успешно и, рекао бих, предвидљиво, биле су завршне речи које су се на том састанку могле чути из лекарског извештаја. Нека питања, упућена и полицији и лекарима, иза којих је, очигледно стајала нездрава радозналост, остала су, бар на јавном делу конференције за штампу, без одговора.

Даље дешавање са јунаком приче није особито занимљиво, а, након опоравка, кренуло је овим правцем. Догађај у лифту био је повод да се једно време о њему прикупљају и шире приче као о великом женскарошу чему је посебан замах дало његово понашање откада се почео бавити високом политиком. Знало се и пре тога, нарочито међу колегама школе у којој је најдуже радио, да је на женско поклапан и да је у том погледу, како се у мушком друштву говорило, слаткоран, али у последње време то је било прешло сваку меру. Нарочито је волео, причао је један његов колега да проваљује у туђе забране и котаре. Нека је мало и ружнија и старија, само, брате, нека је туђа, говорио је. То му је била душа. А тек што је волео о томе да прича, дуго и нашироко. Почињао би, обично овако: " Је ли, богати, колега, књижиш ли шта?" кад му овај одговори да се он тиме не бави, а он од њега није ни очекивао неки одређени одговор, него је само желео да направи увод за своју причу, наставио би: "Богами, ја књижим. Знаш како је онај говорио: ниједан дан, без нове рецке". И кренула би прича са неочекиваним заплетима и перипетијама, али увек са успешним крајем. То се међу његовим другарима знало, па је била смишљена и досетка како да прича добије убрзање и што пре доспе и до краја. "Те, Шећуне, шта ће бити, еда краја? Хајде ти то збрзи и заврши да ми можемо ићи кући на спавање, а ваља и нама штогод радити, па макар и са својом.".

Ево, најзад, и у овој причи неочекиваног обрта и изненађења. Неочекивано. Не зна се чијом заслугом, а најмање је вероватно – по сопственој одлуци, наш се јунак није вратио на високу функцију, на којој се изненада био обрео, па чак ни међу оне који су га ту довели, него се обрео с дневником у руци међу своје некадашње колеге наставнике у основној школи, која се тада још увек звала братство – јединство. Певушила се једно време у зборници и по ходницима школским *вратио се Шећо,* па је и то престало. Брзо су се слегле и приче, која су, нарочито у почетку, пратила бројна нагађања и домишљања у вези његовог заточења и страдања у лифту. Како је нестајало зависти, нестајало је и пакости којима су се те приче храниле. Једна колегиница је изјавила, и то је некако звучало као закључак свих тих прича и дешавања око Шећа. "Шта вам је, људи, кад ћете почети нечим паметнијим да се бавите и о нечем паметнијем да причате. Човек једно време лебдео, па помислио да је окрилатио. Узлетео врабац на високу омору, па помислио да је соко. Сад се приземљио и отрезнио. Оздравио. Многе би од вас требало тако оставити да неко време висите. Да стрижете ногама и тражите тло на које ћете се ослонити. Мало вас провешати, па вас онда пустити. Помогло би. Њему се то наместило само од себе. Сваки је прави лек горак.

То је што се тиче школе и његових колега са којима је радио, а шта се причало по солитеру у коме је Шећо становао, у коме, ако је жив, станује и данас, мени је остало сасвим непознато. Уосталом брзо су наступили тако крупни и неочекивани догађаји и промене да су се позаборављале и много крупније и значајније личности и догађаји од јунака наше приче, његовом заносу положајем на који је био доспео и како се, пре него што се честито у њему и наместио, отуда суновратио. Случај комедијант је хтео тако да то постане и најзанимљивији део његовог животописа. Оно по чему ће се, бар једно време, памтити и помињати. Међу бројним случајевима, којима се извесно време забављала докона светина, па онда, као и све друго, убрзо заборављана, овај је назван *афером лифт.* Један од његових најљућих противника у скупштини упорно је попнављао да су то они који страдају због дизала.

Слободан Јанковић

НАША ЛАЂА

Јесен је у налету брисала трагове љета, ничим не одајући да ће и сама бити побијеђена долазећим добом. Грање је бојило своје, увијек сладуњавим вјетровима миловане, разбарушене косе. Само вода, од памтивијека задивљујуће, смарагдне боје, тихо пролази као да облак успављује. Тече Дунав поред људи, крај дрвећа , уз скуте набреклих њива, врти се у полусну, као подивљао пастув.

Поред тога Дунава, у лијепо јесење пријеподне, на дрвеној клупи дријема старац. Сунце му усне облизује и зглобове милује. Лазар је име старцу. Вјетар му новине преврће, а он се труди да наизуст научи једну омању забиљешку илустровану фотографијом на којој једва препознаје себе. "Човјек и клупа", писало је у новинама. Овај старац, загледан у воду, сам је направио дрвену клупу и деценијама, сваког дана сједи на њој. Дунав му вид одржава, ријека душу одмара, ум освјежава, а снагу надокнађује. Ех, кад би свако за своју старост направио по једну дрвену клупу... уздахом чланак закључује новинар. Лазар не зна кад је новинар начинио нејасан снимак и од кога је чуо то о клупи. Трзао се из дријемежа, читао поново и од свега у сјећањима су му се задржале двије ријечи: дрвена клупа.

– Хм – би све што се одвали од њега, из његове суве душе и крхкога тијела.Новине као да се препадоше па слетјеше с кољена на мирисаву земљу.

– Боље је и ово него ништа – сјача наједном, као да му ријека ули своју снагу. – Већ ме пресрећу говорећи да ће да направе репортажу, да сниме мој долазак, сједење, одлазак, ријеку...

Лазар се подиже и рашири руке као да сунчеве зраке разгони унаоколо и први пут сагледава нешто ново у води. Лагано иде обали, корак му скраћао. И сунце га прикива мировању. Ријека снажна, примиче се његовој сјени. Сунце издашно, старац немоћан. Изува ципеле и чарапе, задиже панталоне и гази ријеком. Хладна вода га прену и зачуди: Шта ми би? Толико пута сам овамо долазио, загледао и воду и

утробу јој у којој скрива остатке наше лађе, али по води нисам газио ни у сред љета. Онда се предао и вода му је лизала проширене вене по смеђураној кожи. Сударили су се сила воде испред њега и моћ нагона у њему. Старац није био свјестан да ли се креће или стоји у води.Уосталом, то му је било свеједно. Мисли нагло израњају из воде, незаустављиво надиру однекуд из давне прошлости.

Ово је та лађа. Наша лађа. Стопила се с муљем и пијеском. Времену пркоси још само дио њен, остало је нестало: потргано, извађено и наложено, бачено или однесено. Због овог гроба њеног правио сам ону дрвену клупу на коју све спорије долазим и све теже од ње одлазим. И погледавам, за сваки случај – може да буде посљедње. И тако, све док неки други новинар, опет у лету, површно и необавијештено не напише: "Клупа је ту, шта је са старцем? Је ли му поглед преселио у воду па сад гледа одоздо?"

Мајка рече, била је киша и дувао је вјетар. Требало је с оне стране овамо. Ријека се наљутила. Породићу се у лађи ако не пријеђемо онамо! викала је мајка. Неће ти бити први пут, одговарао је отац, само да сада буде син. Биће дијете, одговарала је она и ја сам заплакао. На лађи смо касније славили рођендане, возили се у доконо вријеме. Живјесмо с лађом и од ње. Шкрипало је дрво, снага се трошила и надолазила, а лађа је једнако, уходаним путем, радосно пловила, раширивши невидљива крила.

Била је најљепша и највећа, правила се важном. И ми на њој. Ноћу смо је обилазили, дању с њом друговали. У лоша времена склањали и штитили, а зими чак одвлачили далеко, под кров и куцкали по њеним дрвеним ребрима чије се боје мијењаше, као вјетрови, сваке године. А била нам је срећна: Преврне се, нико се не утопи, заноћи с нама у ријеци, нико се не нахлади; нико на њој не умрије нити погину у рату. А сама је рањавана, решетана и потапана. И овај дио ријеке, ово мјесто, прозваше аласи " Код лађе".

Кад се отац разбоље, питасмо га за посљедњу жељу. Каза: Да ме, дјецо, још једном провозате нашом лађом по Дунаву. Тамо сам, дјецо, гледао воду, тамо сам упијао сунце и радовао се и љубио, тамо волио и – живио. Возали смо га, био је цијели сљедећи дан здрав. То смрт није одложило, али се захваљивао и задовољан, чини се и срећан, отишао од нас и од лађе.

И кад се мајка смртно разбољела, питамо је шта би још жељела, иако смо знали шта ће да изусти. И њу смо возали цијели љетни дан, од првог помаљања сунца до његовог смираја, када је заморено пожељело мир. Јаукала је све док је нисмо смјестили у нашу лађу, а онда је причала као да није била болесна. "Извидасте ми ране, дјецо, ријека је мелем за људску душу". А лађа, е, бјеше то једна и једина лађа на овом дијелу ријеке. Или, што би мој покојни отац рекао: Све су лађе – лађе, а наша је најлађа. И остали покојници су му повлађивали.

Мајка је тог дана јела као никад од кад се разбољела и показивала нам мјеста: Овдје је лађа била погођена у рату, овдје се била потопила. А овдје смо је скривали, онамо су се војске укрцавале а овамо искрцавале. Овдје си рођен ти, а тамо брат ти и сестра. Кад се дан примотао крају, зажели још само један круг и онда да окрећемо према кући. Е, тај круг! Најтежи круг, посљедње пловљење једног живота, једне велике мајчине љубави и њене лађе. Чини ми се, посљедња радост наше куће.

Сунце се повукло, ријека је потонула у сивило, а мајка је рекла: "Крај! Крај, дјецо драга, прави крај. Да вас још једном пољубим у нашој лађи гдје сам вас из утробе своје први пут угледала, на нашем Дунаву. И не плачите, смрт смо учинили лијепом..."

Лазар је нагло задрхтао. Од хладне воде или ледених присјећања? Можда је и сунце одгурнуо сувише далеко од себе? Учини му се да би и он желио једну вожњу ријеком, у нашој лађи. Помисли: Дошао је крај. Због, Дунаве! Дружите се с ријеком и обилазите нашу лађу.

Вода се нешто узбурка. Једна птица огромних крила ниско прелети изнад његове главе. Друга слети на клупу. Он је поново у мислима на лађи. С дјевојком која се смије и пита: "Чија је ово лађа?" Наша, одговара он и она га стеже снажно. Лађа види рађање љубави и клизи сама, тихо, лагано као сијенка, површином воде. Иде куд је његове мисли воде. Увијек се чини да је срећа кратко трајала. А били су отпловили неколико километара низводно. Почели смо нашу љубав на лађи, казује истинској љубави, и нека се на лађи крунише. Тамо ћеш ми дијете родити. Не једно, одговара она док јој рука дрхти у његовој, родићу ти троје, четворо, а ако желиш и више. Немој превише, жао ми те.

Поново се мајка умијеша пошто неко викну гласно из шумарка. Видите, дјецо, на овој нашој лађи су се многи родили. Инжењер Марко, шумар Васкрсије, ветеринар Мишо, позоришна глумица Гордана, директор бродарства у пензији Грга и многи други. Немам времена да их све побројим, касно сам започела причу која дуго траје. Кад нека жена не би могла да се растане с дјететом, кад је претходни порођај имала тежак, долазила би и питала нас: Могу ли да се породим у вашој лађи? Онда би лађа освитала пуна милошта, окићена, а мајка би говорила како се на лађи бол и не осјећа, вода га испије. Таква је била наша лађа...

Онда ми се сестра три пута породила у лађи. Једна дјевојчица јој се зове Лађана. И двије снахе су по једно дијете родиле на лађи. Само се моја Олга није ту породила. Није ни на другом мјесту. Шчепа је ружна смрт с тек зачетим дјететом. Умрла она, потону њена лађа с њом. Утопише ми се надања, осташе неутрошена радовања. Потонуше све наше лађе: нестаде брата и сестре, разиђоше се њихова дјеца. Све лађе нам нестадоше у облацима воденим, пошто рано одпловише посљедњи круг.

Мостови опкорачише ријеку. Нестаде случајних путника. Жене се сада порађају у болницама, кажу лако. Војске се смирише срећом. Остаде само назив мјеста. "Код лађе". А лађа није ни слупана ни уништена. Није ни продана; Обољела је, неизљечиво обољела. Мајстори јој не знадоше душу зауставити, а долазили су одасвут и свакакви. Купих јој нов конопац и чврсто је увезах– Онда сам је пазио и мазио. Тјешио новим премазима и глађењима.

Туга је незаустављиво изједала душу наше лађе с оне стране гдје лијекови љубави и пажње не допираше. Трзала би се у почетку снажно и често, а онда све рјеђе и све слабије. Видјело се, вријеме јој мријети. Хтио сам да је питам жели ли још нешто од мене, али ме инфаркт усмјерио у болницу. Тако се мојој сакатој десној нози, замраченом лијевом оку и одбијеним прстима лијеве руке, придружаио хладни, увезен из туђине, можда извађен из неког тамошњег мртваца, пејс – мејкер. Батерија ми поче да управља срцем, па се крећем полако, гледам дуго у једну тачку и споро мислим. Спопала ме заборавност. Не знам кад нестаде наша лађа, ни кад сам направио дрвену клупу поред ријеке.

Имам још једну жељу: Да се још једном провозам нашом лађом по лијепом, сањивом Дунаву...Али...

Јесен је са собом донијела своје жеље и навике. Прво за испуњење, друго за обиљежје. Тијело мокро и хладно. Изнесено на обалу гдје су се окупљали људи. Постављено на клупу и вода капље с њега. Сунце се заклонило такним облачићем. Жао и њему. На клупи се циједило мокро тијело. Неко је полугласно рекао:

– Треба јавити полицији...

Дунав је ћутао, мада никада није био много говорљив. Осим кад је пјевао у заносу заљубљености и у вријеме порађања младих мајки.Лађе обилазе посљедње кругове пред заслужени починак.

Птице увијек једнако пјевају. Оне се не возе у лађама, оне одозго уживају да их гледају и прате. Беспослене птице и облаке гурају изнад дрвене клупе. Испод њих већ плове неке друге лађе и заустављају се обавезно код мјеста "Наша лађа".

А једног дана, да се не повјерује, забрундаше багери и камиони, разгаламише се радници у прљавим плавим комбинезонима. Ударише темеље лијепом мотелу баш тамо гдје је безбрижно снивала дрвена клупа. Ако тај мотел прозову, као што снивамо, "Наша лађа" биће крцат нашим љубавима; У прочељу умањене величине наша лађа, код камина мајка припрема нејљепша јела каква само мајке знају да праве за драгу дјецу, за столом отац чита новине, а на другом крају дрвена клупа на којој сједи старац.

КРЕВЕТ

Из овог кревета, којег сунце купа као мајка новорођенче, покојног Видоја посљедњи пут су изнијели прије десетак година. Однијели га у старачки дом онако непокретног и онесвијешћеног. Шлагирало га напречац. Легао навече, здрав и весео, прије тога попио неколико ракија с кумом Тривуном и договорили се да сутрадан наставе. Јест, јадац! Ујутро, глава тешка, пуца, а лијева рука и нога непомичне. Тијело се залијепило за кревет као пропаст уз несрећника.

Да опросте његов гроб и живи што слушају, оплакала сам од њега више него што сам се с њим насмијала. Тукао ме, није дао да једем, није ноћу дозвољавао у кућу. Комшије најбоље знају, чак су ме и сажаљевале. А ви знате кад наш народ почиње да сажаљева; тек онда кад вам очи побијеле, а кожа се увошти. Прије, јок! У пола зиме, снијег до појаса, натјера ме босу по воду на точак. У чаши сам му морала доносити гутљај воде и кад није био жедан. Ноге приањају за ледену кору, а он се кеси, пијан. Такав је био мој Видоје, онај што је лежао на оној, лијевој страни овога кревета који сада продајем. Заправо, таква је била једна страна мога Видоја, што је лежао на лијевој страни заједничког кревета. Имао је он и своју другу страну – ону мушку, заштитничку, пркосну. Само, о тој другој страни мога покојног Видоја сада најрадије не бих мислила, јер мора да продам овај кревет, а страх ме некакав прогони, све ми се чини да, када бих га вратила кући, он би проговорио и постидио ме. Ви га видите празног, а он је пун, крцат и драг, и мрзак, и одважан, и јадан. Кревет је овај све што ми је остало од Видоја и од живота. Лажем, имам још једну кокош, али, ево, три недјеље не носи јаја; везала сам је, насађивала, хранила, шопала, али све узалуд. Кад продам кревет, заклаћу и кокош.

– Пошто кревет, госпођо?

– Двије стотине. Добар кревет, очуван.

– Чуј, очуван кревет, а гопођа се олињала у њему! А је ли употребљаван, молићу лијепо? – наставља докоњак подругљиво.

Употребљаван, употребљаван, и те како. Били смо млади и једри, срећни и задовољни. Нисмо имали много, а нисмо ни знали да човјеку треба више од оног што смо имали. Купили

смо га једног лијепог септембарског поподнева од газде Гаврана, на вересију. Људи су долазили да га виде, опипају, а понеко, богами, и испружи се по њему. Ни Гавран није могао да од своје шкртости откине толику пару, па га ни у својој газдинској кући није задржао. Покојник, земља да му је лака и опраштам му све будалаштине и несташлуке, вели: ако немамо нову кућу и велико богатство, нека имамо лијеп кревет, овај кревет. И кад би ме ко сада питао када сам била најсрећнија у животу, ја бих рекла: онда када сам била у овом кревету. Душе ми, не лажем! Не продала га ако лажем. Роди нам се једно дијете, а Видоје као да не воли дјецу. Вели, пусти то, смета нам; нисмо сами, а пролази нам вријеме. Дијете умрије, Видоје одмах направи друго. Не бој се, каже, док је мишића на мени и снаге у мени, биће и дјеце. Кану и друго, син Војин. Слабашан, знала сам да неће дуго. Видоју као, свеједно. Нисам те, каже, ни начео. И ја се убиједих у то. Не прође дуго, ја се опет подметнух. А било је и мене, нисам ни ја одувијек била овако смежурана и олињала као страшило. Кад бих се опружила, ево, овако, преко овог кревета, све је на мени пуцало! Груди као двије будимке, бедра једра и цакле се као у какве одњеговане госпође.

– Хеј, госпођо, јеси ли ти дошла да продајеш тај кревет или да се ваљаш по њему?

– Што се тебе тиче, кревет је мој и имам право...

– Кревет може да буде и мој, ево три стоје за њега...

Кревет је светиња, нарочито ако је из младих дана, из рода и порода, из времена љубави, среће, курвања, одмора. Једном мој Видоје оде негдје и дуго га не би, па сам туговала и плакала. Баш на овом кревету. Млада, а сама; раскопчана и раздрљена, врућа као жеравица. Ни писма ни ријечи од њега. Око мене стока, подаље људи; стоку милујем, на људе мислим. Свакоме мушкарцу се међу ногама нешто наједрало! Правим се да ми је свеједно, кад их сретнем а навече као да се свађам с њима. Зашто ме Илија не зграби у оном пласту сијена, зашто Миле не рече да ће да дође ноћас, зашто је Петар само на ријечима мушко?

– Пошто кревет, госпођо? Продајеш ли га?

– Двјеста динара, добар кревет, исправан.

Ако га продам, купићу брашна и литру уља, можда и двије. Вечерас ћу лећи на слами прекривеној поњавом. Спавати свакако не могу. Само ће ме морити мисао да сам први пут

потпуно сама од када су покојног Видоја однијели у старачки дом гдје ни двије ноћи није саставио. Без кревета, другара из прошлих дана, чувара тајни, свједока сласти. Без разговорника.Тужна и јадна, сама на свијету јебеном.

Ако га не продам, хоћу ли и вечерас слатко да заспим на њему? Нисам знала колико вриједи док се с њим нисам почела растајати. Заборави се, старост, шта ћеш.

– Пошто кревет, госпођо, продајете ли га?

– Можда, синко. Никад се не зна.

Сунце снажније зажари и његов рески поглед удара право у кревет и бабу на њему. Наврло да је пробуди из милог сна присјећања. Радознало жели да чује продаје ли кревет, а бабин сан јачи од сунчеве радозналости.

Далибор Гаћеша[55]

ЦРНА ДЕВОЈКА СА ОБАЛЕ ВРБАСА У КАЛУЂЕРОВОЈ МАШТИ

Можда је то била моја изненадна жеља, хтео сам да се истакнем у варљивом светлу, дајући се са пожудом свог горког величања поред Бога. Препуштен његовој вољи, издајем га у превареним мислима. Боже, заборављам ли то бело и меко лице, тај њежан, умилан и укошен поглед црне девојке са обале Врбаса? Зове ме...знам да ме зове...Ја не постојим у том имагинарном свету, а тај свет не постоји у реалном свету кога ја живим, ограничен и ускраћен телесних осећања и покушаја крочења ка неограниченој слободи своје свести. Побраћу по његовој пољани све плодове грешних мисли и тражити после откупну цену Божје милости.

У постављењу гласовног наречја незаслужене ми и безазлено окићене истине, тражио сам одушак смирености које дугујем машти, а машта се опраштала у мени, дајући ми преосталу брижну живост, драгу и бржу покретљивост у телу. Господине зашто ...господине она није утвара моје маште, она је живо биће, биће које сам истински заволио...Не буди према мени неправедан, и груб у суровој непажњи, пожели ми ново искуство, не познајем љубав, нека то буде искушење новог живота. Био сам и остао према теби искрен поверитељ и верни слуга по закону твојег света. У тој младој жени са Врбаса видео сам свој живот и спознао какав је био пре, а какав она живи и како се још чврсто држи под својим младим годинама. Увек жива, увек спокојна, нека буде вечна природа, над свима нама, зарад Бога...

Нека Бањалуку јутрос огреје сунце, а мојим рањивим мислима, нека мелем вечне тишине прекрије грешне ране.

Изашао сам из катедрале, после јутарње молитве, да обиђем овај предиван, чаробни град данас. Да сваку његову улицу обиграм по неколико пута из задовољства и кренем да издужим поносно кораке и ступим на господски плочник,

[55] Далибор Гаћеша (11.12.1979–28.09.2009).
За живота објавио два романа: "Прстен истине" и "Недоумице".

господске улице, пре одласка назад. Гледам како ми се смењују и измичу пред очима неосвојива, свакојака и шаролика здања, нова и стара, никад их доста по изласку из њене вечне путање. Одлучим да се вратим, окренем се према њој и погледам је целу, мистериозно извијену и гладну њених грађевина и уметних уобличења које су је чврсто и страсно опасале до плавила белих облака. Вратим се у првобитни положај и погледам пред собом на пола пута у беле банове дворе, како ме са осмесима призивају ради мени нечег непознатог и битног, а њима јасног, позивајући себи да се одлучим на која ћу пре ући на врата. Не, нећу, наставићу даље, идем са својим путем. Идем са тугом из Бањалуке, али носим са собом ту зачарану тајну лепоте у љубави која ми остаје трајно сакривена у сенци таме у мојим мислима, коју приписујем сваком скривеном, осенчаном углу овог града. Знам да нећу далеко, али ми се тако чини док се удаљавам из ње.

Заврших јуче са каптолом, црквеним збором бањолучке бискупије и самотно без икаквог разлога призва се себи и рече савету свештеника, који ме помно на округлом столу благо у неповерењу једних и поверењу, моје неистицане мисли, оштро и потврдно посматраше, пратећи сваку моју брзу, безглаву реч.

Осудите ме, жао ми је што морам подценити душу емоционалном задовољству мојег тела, заузврат божјој вољи и природној моћи. У овом случају можда је обратно али не може бити другачије. Једино могу да стојим међу ове две силе човековог закона.

- Због чега ме одбацујете, ако вас ја не морам одбацити.
- Ниси у позицији да тако општиш.
- Свештеник сам једанаест година, а сада пред вама немам никаквих права.
- О правима ће црквени суд говорити и одлучивати по канону како је написан!
- Ја вас молим, разрешите ме...

Није то жеља која се одриче брзо, нити је воља која у нама рађа нову, одређену и неодољиву чврсту надасве над свима, мотивисану снагу. Жеља за којим срце бесни и дивља, и у тој врелини бије ратове осећања са помиреном душом која не признаје таква одушевљења. У тешкој је и муч-

ној равнодушности ... Већ недељу дана има, како ме остарели сан у дању обиграва, како ми вешто и ведро у глави спотиче мисли, у замкама предусретљивих моћних зала које не желе да ми нипошто и низашто донесу јасан одговор, да ме на кратко обузму посетиоци осећања, саветодавни даривателји мисаоних чула. Барем одговором, у оним кратким визуелним сликама које се дуже у мојој глави попут серијала непробуђене савести, која с опрезом жали за стварношћу. Недостаје ми, не опраштам тако лако греховима, док ми сан не простре пут чија ћу врата једног дана откључати. Хоћу ли је и сутра видети. Сањам је сваку ноћ и сваку ту ноћ покушавам да јој откријем лице, лице мистериозне црне девојке, лепе девојке са Врбаса.

Пробудим се у сред ноћи, отворим прозор да убијем око себе врелу топлину, осврнем се око себе и видим цео свој живот у једном трену. Тешко ми је схватити где сам, ходам по цео дан и размишљам у тој самотној соби, у истрајној празнини белих и чистих зидова, зурим у уштиркане завесе на уским прозорима, покривајући чистину окна укрштаном, челичном решетком, исплетеном, у пљоснатим, широким шипкама. Унутра раскриљени стари кревет од пуне храстовине, столица и стол од жуте јеловине. На зиду ми пред очима преплане увек омањи крст са Кристовим овешаним и патњивим, препариранim, телом човечуљка. Не личи ми на сина Светог Оца, већ на људску маскоту којој се сви моле и присвајају је себи у жељама које непобитно остварује и лагодно од ње траже опрост, не признавши грехе. У тој мени неприродној и непризнатој недокучивој величини, понекад ми изазива оптерећење несносним боловима у глави. Покрећу необјашњив и тешко одвојив страх у незаустављивим поривима мисли које се тешко одвајају од мене и размењују се са сном, сваки мој сан буди растанак са реалношћу, коју толико тешко прихватам на слободи дана. Зар је толико мали и безначајан временски период у тридесет година које ми тако брзо прелетеше као галебови недостижно море. Стално ми чим легнем, осетим пријатно лан јастука под лицем, заостала топлина почне да ми се обавија око тела, а ја да се опуштам, мислећи где ћу да настаним тело и душу у раздобљу потребног одмора. Непожељна топлина угодно ми раздражује и крати хаотично покушај сна. Повија се подамном и почне гнусно да ме гуши, тегобно у прекидима емо-

ционалних дешавања која се одвајају од стварни и поново се укрштају са нестварним без икаквог реда и значаја и краја који је увек на помолу верних погледа. Затвори ми крајнике горким, задахом који ће до јутра тврдо окорити грчном машћу у устима. Дави ме таласима плавичасте парештине, која ми се у маху светлосног бунила предсказује пред очима. Запљускује ме њена мокра оставштина, одвратно почну да ме пеку очи и да цури несносна и нежељена телесна текућина низ образе, слева ми се на нос и меку браду, упијајући је без престанка. Покушавам помаћи руке, али узалуд крчим растојање у густим мислима, које посејаше мождану гору зеленилом свакојаких сазнања, спонтаним редоследом, које човек сам у незнању сеје плодом сневчевине. Плод кога ће трава прерасти и опсести коров набујалих и недозрелих мука и заштитити од периодичних стања, који склоно прихватају ове данас, а можда и сутра временске непогоде.

Крчим растојање безвредним речима које сваку вече, испресецам искуствима и од лаке муке почнем тражити већу неправду коју не заслужујем. Градим растојање, чији кораци не желе проћи таквим незавршеним и на пречац брзим путем, обећавајући ми сигурно улагање, кога не признајем, одобравајући у одсутности ту безличну градњу, претапајући је бездушно у игру покајања. За нечим што опет не постоји, тешко ми је да објасним резултате, ако ми сама воља не даје право и не говори ништа, оно, што ме се не тиче, а не желим је прекинути, осећајући да остајем дужан себи, права на заслужену добит, добит ревносне победе и губитка кажњавајући себе.

Немоћне руке, предано се повлаче под телом, скривају одличје од равнодушног ума, од благе нарави, која јој задаје снажан и неугодан дамар, подстиче брзе откуцаје срца, убрзава дисање, подлажући под својим одбијањима; да се понизно разоткрије, прибегавајући у ћошак свом телу, под њим, своме поводиоцу, тражи чекајући разлог. Зна да га не мора дати, јер зависе сви од свију, једни од других и свако свакоме нежељено природом припада. Тако и цело тело повезује се са умом, а ум покреће цело тело, наизменично по реду и по одабраној жељи.

Пред сванућем, отишао сам тешком вољом на мени ваљано и договорено место, сакупивши истрајно сву телесну снагу, одлучно се одбацих од својих уверења, повучем себе

одлучно од њих. Раздвојили смо се, мислећи стално на сигурност од које ништа не очекујем, никакву заузврат помоћ, осим смирења које дугујем себи, ако га могу прихватити у потпуном расејању, разрушеног света кога сада у болу обилазим и жалим, а не знам зашто, због чега и за кога сам морао градити. Тако би ме држала у уверавањима и тражила од мене чврсто опредељење целог живота, на шта не могу бити спреман вратити јој у овим тренуцима и на дуже време не могу бити сигуран да ћу моћи вратити поуздање, прихватајући у себи сада нову особу.

Хоће ли ме чекати или је то само варка која ми продубљује болна осећања, гладног истине, водиће ме до нежељене замке, до краја који ми једино преостаје, низашто, и са ничим важним отићи ћу са овог свијета.

Волио би знати што лежи у том човеку, душа или нешто место ње? Да ли уопште постоји човек са таквим именом.

Зашто се морам сада прекалити, ако нисам могао раније, није исто сада и време пре овог које несигурно настаје, и несигурно ће да постоји за мене. Заборавићу на све, све једно ми је! У мени је све истопљено, све почиње да се празни, чврсто још догорева, ретко се пролева и цеди се кроз непобитна сећања која су ми те вечери остала као нагомилани остатак: стврднута маса коју ћу да разврстам по реду, полог кога ћу положити онима којима дугујем.... Ником ништа не дугујем, осим себи, објашњење кога ћу до краја живота повлачити за собом. Неко ме је пратио и пријавио тог дана безначајно цркви. Позвао ме је бискуп у катедри, и тражио објашњење, а ја не знам зашто сам у том обузетом безумљу мисли потврдио његове искрене сумње. Опростио ми је, и тако подређен, остао сам тврдо сигуран у његову заштиту. У временском пролазу од неколико дана добио сам од бискупа после благог упозорења његовог викара, ненадано на његову неочекивану вест, налажући ми право и потребу о хитности покретања црквеног каптола. Моје питање о неизведеном случају зрело је искључења, у чему је заједништво расподелило мишљења у подршци мог трајног искључења из збора свештенства и помиловања мог останка. Признао сам им да не могу више остати у самостану и катедри, те ћу се у скорије време разрешити свештеничке дужности.

- Нисам крив, осудите ме и оделите ме од Бога, не тражим да ми да ми дате опрост!?
- Грешник си! Тражићемо од Господина прво познање о твом греху, кога искрено нама казујеш и признајеш да си га починио.
- Починио јесам, али признање нећете добити...Грех не може бити овакав, ако га сами не припишемо.
- Твоја жеља је нечиста мисао, а твоја мисао је твоја непотпуна тврдња, коју ми у овом тренутку, и сада сваку твоју несигурну реч поричемо.

Скинуо сам са себе црну одору, коју носим већ непуних дванаест година, отишао на Кастел и поново сам срео на обали Врбаса ону исту, витку и црну лепу девојку. Стајала је опет на истом месту, на каменом зиду, изнад мирне и кристилизоване реке, на светлости слабих и истрајних сунчевих зрака, помешаних у благим таласима непоправљиве воде у предвечерју. Мистериозно се сакрила, под гранама се извијугала, просецајући своје тело у њиховим падајућим сенкама дуге и осамљене високе врбе, осликане на каменом плочишту. Запала ми је за око. Отуђим се од врбаске капије кастела, удаљим се од ње, па се поново у недоумици вратим код улаза. Не желим да одмах осети мој неочекивани поглед. Пред очима ми крене прелазити њена дуга и мека црна коса и плаве очи, усејало на сунцу њено блештаво лице, у светлости, попут светице, попут блажене Девице. Њена дуга и валовита коса, дражесно ми милује лице и прекрива ми у мутном црнилу поглед. Црне очи ме незнатно и драго посматрају, у покретима уских и влажних усана теку суве и топле речи, грижно ми спотичу мисли и плахорно у пари мокре обузето главу. Надао сам се њој, надао сам се да ће ми прићи ближе, да ћемо се срести и да ће то изгледати ненадано и случајно. Стао сам на капији и чекао. Чекао сам дуго. На мосту Патре пред вече указало се доста шетача, далека сенка сузила се дубоко под њим, нестајући. Осећао сам умор, погнуо сам главу да покушам да га заборавим и смирим га на неко време. А опет се нагло тргнем из очаја, погледам према врби како чучи, а под њом нема никога. Преда мном се изненада појави црна жена у пролазу са малим црним дечаком, бледог попуњеног лица и невиног погледа, кога је водила она за руку. Погледаше ме обоје, сусретоше нам се погледи у троје, ревносни и равноправни у ревносној ве-

личини. Наставише они својим путем, и удаљише се према мосту. Дечак се према мени окрену и одобри ми се још једном са умилним осмехом. Вративши му са истим незрелим и добронамерним осмехом, и не знам зашто, попут њега петогодишњака у потпуном незнању. То није она, можда је она заиста била моја утвара и машта? Можда сам оног дана, видевши у сваком лицу непронађену лепоту и у витким телима лепих бањалучанки, неодољиву љупкост, попут ритма заносне арије, коју сам видно осетио у зраку. У неодољивој машти, створио сам ликовну приказу, црне девојке са обале Врбаса, предочену себи и ником више, никада у поверењу. Питам себе да ли сам погрешио...Боже, кајем се, али опет ледим у забораву њено бело и меко лице, тај нежан, умилан и укошен поглед, који ме зове и заварава у својој игри. Предан путем на две стране здањима белих двора, стојим у ускоj улици на топлом сунцу који ме огрејава кроз крошње дивљих кестенова и нестаје за плавим облацима, извлачећи ме из похотних мисли; угледавши пода мном хладне и заигране реалне сенке алеје излисталог дрвећа на сивој ужеглој и усејаној цести.

Жељко Кувач

ТАМНОВАЊЕ

Негде у Босни, у тешко ратно доба, Станојко Симовић, правник, нашао се на "погрешној страни борбене линије". Ухапшен је и спроведен у тамницу

Пробудили су га чувари који су донијели храну. Оброк се састојао од једне кришке хљеба и нечега што је требало да представља чорбу. Обрадовао се кад је међу њима видио Ибру, портира из његове фирме. Поздравио га је, али умјесто одговора добио је жесток шамар. Ударац је био толико јак да је Станојка оборио назад, на душек. Није имао коме да се жали. Нико га није бранио, па схвати да је ово свакодневна појава у овој просторији. Разгледао је око себе и примијетио да сви затвореници имају на лицу ожиљке и ране. Ништа му друго није преостало него да ћути и чека шта ће се даље десити. Имао је неки чудан осјећај: није размишљао ни о породици, ни о рату, ни о својој тренутној ситуацији. Он, који је мјесецима сједио сам, размишљао и правио "анализе" – сада не размишља ни о чему. Као да га се ништа не тиче.

Сутрадан је размијенио неколико ријечи са човјеком који је лежао са његове десне стране. Пет минута након тога није могао да се сјети о чему су разговарали. Послије другог оброка најзад је мало укључио мозак. Кад је остао без посла плашио се да се не претвори у биљку. Сада није имао разлога за ову бојазан. Није се претворио у биљку, него у животињу која је затворена у кавез. У овој просторији су вршили нужду. Господари су им повремено убацивали храну. Они су животиње у зоолошком врту. Не, у зоолошком врту животиње добијају више хране а мање батина. И људски гласови које је повремено чуо личили су му на рику.

Послије се мало прибрао. Треба да размишља о лијепим стварима. Настојао је да замисли игру својих синова у дворишту његовог пријатеља, у Србији. Није успио, јер у сјећање није могао да дозове њихове ликове. Прошло је доста времена од када су отишли. Јасно је видио само Мирине

очи – како га посматрају. И ово размишљање постало му је мучење. Да би прекинуо то несносно стање, попио је мало воде. И њено кориштење није било хигијенско. Сви су пили из једне пластичне флаше. Вода није успјела да окрене Станојкове мисли на другу страну. И даље је осјећао на себи Мирине очи. Та два ока, која је неизмјерно волио, сада су му представљала мору.

Сјетио се да је Мира на растанку рекла Азри да јој чува мужа. Можда га сад Мира пита да ли је било шта између њега и њене пријатељице? Сјетио се предивног женског тијела које је видио оне вечери. Ако овдје у затвору хоће да размишља о лијепим стварима, нека се сјети комшинице. Само тако може да поправи расположење. Јасно је видио сваки дјелић њеног тијела. Уживао је гледајући ову слику. Да је знао да ће допасти тамнице, игру са Азром не би прекинуо. Водити љубав са онаквом женом најљепши је могући човјеков крај. Послије тога, зар је важно шта ће да се деси? Покајао се, јер је схватио да је само прије три дана направио грешку. Али – он се држао моралних принципа. Какав морал? Какви бакрачи? Зар је морално ово што ни крив ни дужан лежи у тамничком кавезу?

Нашао је утјеху. Кад год зажели нешто лијепо, може да се сјећа Азре. Да је с њом ишао до краја, сада би се, вјероватно, тога стидио. Било би га срамота што је дозволио да га побиједе животињски нагони.

Након три дана, одвели су га на разговор код инспектора. Обрадовао се кад је видио да је то његов колега – правник. Био је двије године млађи, па му је Станојко, пошто су били из истог града, помогао да спреми неке испите.

"Ово је крај мука и неспоразума" – помислио је. Када је затвореник Симовић, у пратњи два чувара, ушао у канцеларију, инспектор се насмијешио и пружио му руку. Колега–правник му је уручио оптужницу. Прочитао је и схватио да нема чега да се плаши. Помињале су се неке опште ствари, као што су удруживање ради рушења државе, сарадња са терористима и слично. Ништа конкретно. Изненадио га је исљедник кад је рекао:

– Колега, најбоље је за тебе да све признаш.

– Шта да признам? Овдје нема ништа против мене.

– Пази, ја те пријатељски савјетујем. Имамо ми доказе за све. Размисли.

Послије увода инспектор је напустио просторију под изговором да иде донијети "освјежење" за обојицу. Станојко се обрадовао: напокон ће моћи да попије неко пиће. Радовало га је овакво наизглед пријатељско понашање колеге, али није било како је он замишљао. Чим је исљедник изашао, двојица чувара су упала и почели бјесомучно да га ударају тражећи да призна кривицу. Станојко би све признао само кад би знао шта. Зато је ћутао. Није ни јаукао. Овакво његово стоичко подношење мука још више је разљутило батинаше. Престали су да га пребијају тек кад се стропоштао на под. Подигли су га на столицу. Као да је све то посматрао из близине, инспектор се појавио баш у том моменту. Ушао је, понудио колегу соком и понашао као да се ништа није десило, иако су трагови удараца били видљиви на затвореников тијелу. Када су попили сок, упитао је Станојка да ли је размислио, а на одговор да нема шта да призна, рекао је да ће поново разговарати кад о свему боље размисли. Био је у јадном стању кад су га вратили у затворску ћелију.

Не зна колико је времена прошло када је дошао дан који је он назвао срећним. Посјетиле су га његова стрина и комшиница Азра. Срећу му је кварио стражар који је к'о кандило висио изнад њихових глава док су разговарали. Колико се обрадовао Азри, толико га је забринуо долазак стрине. Размишљао је зашто је дошла она, а не стриц. Плашио се да нису и њега ухапсили. Објасниле су му да је у овој ситуацији кретање безбједније за жене него за мушкарце. Одахнуо је. Рекле су му да су и раније долазиле, али да им стражари нису дозволили да га виде. Примјетио је да су га обје са сажаљевањем гледале. Он је непрестано посматрао Азру, која је сједила на супротној страни стола. Радо би је сада загрлио и пољубио. Једину препреку представљао му је стражар. Била је пристојно обучена, али он ју је "видио" обнажену.

Најзад се мало прибрао и повезао причу коју је од њих двије чуо. Азра је од комшија сазнала да је приведен. Кад му је стриц донио храну, изненадио се што га није затекао у стану. Имао је кључ, али ипак је покуцао на врата преко пута. Азра му је отворила и објаснила шта се са Станојком у међувремену догодило. Хтјела да и она иде у посјету Станојку. Схватио је да при њиховом првом доласку није био дан за посјете, па су их стражари због тога вратили. Хтио је

да пита комшиницу да ли њен муж може нешто за њега да учини, али она га је предухитрила с одговором: "Покушавао је и својски се трудио, али није успио. Долазио је и овдје, у касарну, међутим, никакве користи од његовог труда није било, јер су му рекли да је оптужница тешка."

Пола сата брзо је прошло, па их стражар опомену да је посјета завршена. На растанку му оставише храну и обећаше да ће поново доћи. Био је задовољан. Не зна шта га је више обрадовало, сазнање да постоји неко у овоме граду ко о њему мисли, или храна коју је добио. Ово што су му данас донијеле моћи ће да једе неколико дана. Сада је имао неки циљ. Сањао је сљедећу посјету. Поново је имао "разговор" са оним инспектором који га је частио соком. И батинама.

Једна од наредних посјета била је сасвим друкчија од претходних. Између Азре и стрине примијети човјека у униформи. Тек кад се приближио столу, препознао је Азриног мужа. И нашао се у неприлици. Како да гледа његову жену кад је он ту.

Није се радовао овој посјети, али након ње је усљедио бољитак. Премјестили су га у собу гдје су била само два затвореника. Имао је свој кревет, а нужду су вршили у тоалету. Нису престали да га туку, али било је то много рјеђе. Иако батинање није било често, то не значи да су ударци били слабији. Најљући су били кад су, према инспекторовим ријечима, "пронашли доказ за његову кривицу". Суочили су га са човјеком који му је донио поруку од Мире. Једва да га је и познавао. И он је био сав у модрицама. Није могао да призна нешто што није учинио, него само да му је овај човјек јавио да су му жена и дјеца, који су отпутовали у Србију, добро и здраво. Овога пута, изнервирани исљедник није частио колегу соком, него шамаром прије него је напустио просторију. То је био само "аперитив". Неколико "тура" батина потом попио је од чувара. При овом чашћавању сломили су му ногу.

Једног дана довели су његовог стрица на разговор са инспектором. Измислили су причу, у неким дијеловима и истиниту, да је стриц сваки други дан долазио код Станојка, што је тачно, а од њега односио поруке терористима, што је доиста измишљотина. На срећу, стрица су задржали само један дан, нису га тукли, а пред њим нису тукли ни Станојка. Преживио је шок кад је у затвору видио стрица и више га је

то забољело него било који ударац током свих дотадашњих дана тамновања.

Након шест мјесеца Станојковог заточеништва, у затвор–касарну су дошли представници Међународног Црвеног крста. За сужња Симовића ово је значило крај рата, који није знао да је од овог момента евидентиран и да се управа затвора убудуће према њему мора хуманије понашати.

***

Станојко Симовић у собици која има мале прозоре, од намештаја само кревете и понеки лимени ормарић и... закључана врата. Затворска ћелија, схватио је, није била његов највећи проблем, него – он сам. Проблем му толико нису били ни они људи што су га тукли, ни ови из инспекције који му нуде пресељење у другу државу, најмања ова двојица заточеника с њим у соби, него је његова највећа невоља – Станојко Симовић лично. Да је то онај Станојко од пре пола године, помисли, ни тренутка се не би двоумио. Првом приликом потрчао би у загрљај својим синовима и супрузи. Сада то више није онај брижни отац и супруг, није то онај правник у највећој фирми у граду, није то ни онај Стан који је у војсци стекао пријатеља за цели живот. Сада је то само затвореник који не зна како да каже да је злостављан, мада су на њему видљиви трагови тортуре. Сада је то затвореник који не зна да ли жели да напусти овај затвор, овај град, ову државу. Сада је то само притвореник који живи једино од сећања. Док је био у стању да нормално размишља, закључио је да живи живот животиње. Закључак је исправан, али он као да није имао потребу да било шта мења. Било му је свеједно када су га тукли, јер више ни бол није осећао. Са двојицом људи који су у последње време с њим били у притворској ћелији размењивао је реченице, а да није знао о чему разговарају. Није могао да запамти ни имена људи са којима заједно проводи двадесет и четири сата дневно.

Азра је једино светло у тунелу његовог живота. Могао би цели сат да је посматра, али га је било стид, па је скривао погледе. Заљубио се у Азру као неки дечак. После сваке њене посете имао је свежу слику лепотице о којој ће размишљати до следећег доласка. Од када је преселио у другу ће-

лију, са бољим условима за живот, на синове и супругу је потпуно заборавио.

Једнога дана десило се нешто неуобичајено. Није то било ништа посебно, али од када је Станојко у затвору ово се догодило први пут. И човек који је изгубио везу са стварношћу приметио је то. Није обична ствар када затвореници добију оброк који, осим воде и кромпира, садржи и неке друге састојке. Многи сужњи нису могли да поверују да се у њиховом јелу налази и парченце меса.

Није се све завршило са појачаним оброком. После дужег времена дозволили су им да се окупају. И као круна свега, имали су позив да посете лекара који ће им пружити неопходну здравствену помоћ. Станојко није имао намеру да користи ову услугу, али га је стражар, онај портир из његове фирме, привео у затворску амбуланту.

Није се могло објаснити зашто су стражари и управа затвора постали предусретљивији према затвореницима. Станојков собни колега је приметио:

– Није добро. Кад су овако фини према нама, сигурно нам нешто гадно спремају.

Правник је тек сада уочио, иако три месеца борави у истој просторији са овим човеком, да он има бркове. То се уклапа у ону причу да је Станојко само гледао у ове људе а није их примећивао, разговарао је с њима а није ни знао о чему. Можда су му она вода у купаоници или лекар разбистрили очи и ум?

Убрзо је стигао одговор на такво понашање управе затвора. Од једне до друге собе је ишао инспектор, Станојков колега, и објашњавао да у посету долазе представници Црвеног крста. Иследник им је објаснио да нема чега да се плаше, да им слободно могу све рећи. Последња његова реченица дала је можда објашњење шта то све могу да кажу. Рекао је:

– Памет у главу!

Станојко је почео да размишља. Не, није му се вратила свест. Његово размишљање свело се на маштање. И даље је сматрао да нема никаквог разлога да напушта град. Поштено ће одслужити оно за шта га оптужују, а онда ће се вратити Азри. Мислио је само о њеном лепом телу. Био је уверен да је погрешио што је прекинуо љубавну игру. Ако и прих-

вати понуду хуманитараца, никада неће имати шансу да исправи грешку са Азром.

У његовим сањарењима одједном се нашла још једна, чини се непремостива препрека: њен муж. Овога човека није могао да мрзи, дугује му и захвалност, али он је сада препрека да оствари љубав са женом коју воли. Смислио је нешто што је ван здраве памети: да запроси Азру. Она ће да тражи развод од свог мужа. Онда ће припадати само Станојку.

Правник би требало да зна да ни мушкарац не може да има два брака истовремено, али Станојко у томе није видео никакву препреку. На своју супругу потпуно је заборавио. На крају је одлучио да о свему разговара са Азром приликом њене следеће посете.

Станојко је остао сам са Азром. Једно време са уживањем је гледао у њу. Она му се само осмехивала. Радо би је пољубио, али није смео. Успео је само срамежљиво да јој дотакне руку. Азра је била храбрија, па му је, иако су их посматрали, узвратила стиском. Посматрачи би то могли да протумаче као подршку комшији, али он је знао да је ово израз љубави. Када је њихово додиривање изазвало пажњу стражара, Станојко је повукао руку, а Азра, претпостављајући зашто је он то учинио, гласно га је упитала:

– Како си, комшија?

– Сада је добро. Осјећам се све боље и боље.

Када је стражар окренуо главу на другу страну, Станојко се поново загледао у лепо Азрино лице и почео је дуго спреману причу. Њен додир му је рекао да га она воли и да ће радо пристати да заједно живе.

– Нуде ми одлазак у другу земљу, коју год да изаберем.

Ова реченица је обрадовала Станојкову саговорницу, али за њега је њен одговор био неочекиван. Желио је чути нешто друго.

– Одлично! То ти је прилика да се вратиш жени и дјеци и спасиш се ових мука.

Како да протумачи њен осмех? Можда је то учинила зато што ће му бити испуњена жеља да посети породицу? Можда је то рекла и само због пристојности, а стварно жали што ће он отићи? Да би проверио шта је стварно мислила, повукао је храбар потез. Изјавио јој је љубав:

– Али, ја желим да будем само с тобом! Од када сам овдје, само о теби размишљам! Не могу сада да одем и да те заувијек изгубим!

Азра је схватила у каквој се Станојко ситуацији налази. Она је једина жена коју вића последњих шест месеци, а узимајући у обзир шта се међу њима раније дешавало, разумљиво је да се у њу заљубио. Није хтела да га тотално дотуче, па му је само додирнула руку и упутила му још један осмех. Прихватио је то као знак да и она исто жели, али, оно што је Азра рекла после значило је пропаст:

– Сада није прилика за то! Мораш да прихватиш ову шансу, а своју игру можемо да завршимо у неким бољим временима!

После ових ријечи, израз његовог лица нагло му се промијенио.. Намрштио се, поцрвенео, а и глас је изгубио. Азра је наставила да прича, али је он више није слушао. Заувек је изгубио велику љубав. Не зна да ли ће му бити дозвољено да о њој и даље машта.

Посета од које је много очекивао завршила се по њега поразно. На крају се са њом једва и поздравио. У тамничку собу вратио се разочаран, сломљен. Није знао шта да ради. Да оде супрузи коју више не познаје и коју више не воли? Да ли да остане и умре у затвору, или да и даље животари очекујући Азрину следећу посету? Чинила му се страшна и сама помисао да му после овог догађаја она више неће ни долазити.

Два дана је о свему томе непрестано размишљао и на крају донео одлуку. Ако оде, "у бољим временима ће се наћи и наставити тамо где су стали". Тако му је рекла. Помирио се с тим да и даље мора да чека. И управо тада му најавише ванредну посету. Није могао ни да претпостави ко би то могао да буде. Без сумње, помислио је, то није неко ко би могао да га обрадује.

Ипак, на вратима се појавила особа коју је највише желео да види. Азра. Значи, није љута на њега. Само, овога пута забрину га ненадано присуство њеног мужа. Ипак, човек кога се стално прибојавао и увек му приписивао нешто лоше, а што овај никада није учинио, поново му је помогао.

Комшија је први пришао и пружио му руку. Изненађење је тек следило. Азра је пољубила Станојка. Иако је пољубац био пријатељски, Станојко га је другачије доживео. Ис-

товремено га је и обрадовало и забринуло. Лепо је кад те љуби млада жена до које ти је и те како стало, али непријатност може да изазове присуство њеног мужа.

Неколико тренутака је размишљао је о могућим разлозима ове заједничке посете, али прави није докучио. Није га изненадило ни то када је Азрин муж замолио стражара да заједно напусте просторију. Када је потом остао сам са Азром, тек тада није знао како да се понаша. Пожелео је да скочи на њу и да је дивљачки изљуби, али прибојао се да га можда посматрају људи који су управо изашли, да није, можда, замка. Неодлучан, чекао је шта ће Азра учинити. На његово разочарење, уместо да се примакне ближе њему, она се повукла на други крај стола. Овако удаљена започела је говор који је више личио на унапред припремљено предавање. Станојко је попут школарца само слушао. Имао је примедби на њене речи, али све је оћутао.

– Вјероватно се сада питаш зашто смо ми дошли? Човјече, налазиш се у очајном стању. Одавно то желим да ти кажем, али нисам успјела да сакупим довољно снаге да ти у очи кажем истину о свему. Није важан твој физички изглед, него начин твог размишљања о ситуацији у којој се налазиш. Извини, пријатељ си ми и морам управо ово да ти кажем. Понашаш се к'о дијете. Добио си малу шансу да се спасиш, да поново будеш са својом породицом, а ти ми изјављујеш љубав. Не кривим те због тога, јасна ми је твоја ситуација. Волим и ја тебе и поновићу ти све то што сам ти рекла и раније. Али видиш да за то сада није вријеме. Ако би ти то нешто значило, и сад бих се могла скинути и овдје с тобом водити љубав, али то ти ништа не би помогло. Напротив, само бисмо направили још већу грешку. Једнога дана, буде ли среће и мира, ја ћу своју жељу с тобом да испуним, наставићемо тамо гдје смо стали оно вече у твом стану. Сада на све то заборави и размишљај само о свом животу! Пружену шансу мораш одмах да искористиш. Треба да одеш својој дивној жени и дјеци. Њима си најпотребнији и њима највише припадаш! Такође, ја припадам оном човјеку који је за мене спреман да учини све. Треба и ово да знаш. Чим сам му рекла да ти се пружа несвакидашња прилика да се ишчупаш из затвора, али и да си у тешкој психичкој ситуацији, одмах је предложио да те посјетимо и да те по сваку цијену убиједимо да идеш. Наравно, ништа му о нама ни-

сам говорила. Толико, само да не помислиш како он због тога хоће да те макне одавде. Сав његов труд је искључиво одраз искрене жеље да помогне човјеку, пријатељу и комшији.

Станојко је био љут на Азру. Она је њему нудила љубав, а када јој је он коначно и узвратио, казује му да је његов једини спас да оде далеко од ње. Да ли због срџбе, или због тога што није знао шта да каже, ништа јој није одговорио и она је наставила:

– Човјече, пробуди се! Мораш да почнеш да размишљаш! Молим те због тебе, због твоје жене, због твоје дјеце! Због нас! Такав какав си сада, ником више ниси од користи. Прихвати понуду Међународног Црвеног крста, опорави се и постани онај наш стари Станојко!

После ових речи Азри су очи засузиле. Била је узбуђена и молила је Станојка да оберучке узме оно што му нуде, али он у тим тренуцима никако није могао да схвати шта значи све то што му она и заповеднички и молећиво говори. Имао је утисак да жели да он оде што даље од ње. Станојко, овако изнурен и измучен, не може да представља мушкарца каквог би она хтела. Сада јој је циљ да га се реши и тако поништи оно што је раније рекла. Упитао је:

– Извини, можеш ли да ми објасниш шта је предмет твоје молбе?

– Поново те молим да се пробудиш. Овдје те свакодневно муче, изнурују, па иако немају никаквог разлога да те и даље држе у затвору, неће ти дозволити да изађеш. Када би те сада пустили, признали би своју грешку. Уколико не прихватиш ово што ти странци нуде, дуго ћеш још овдје да останеш и ко зна како ће се све то окончати. Иди својој жени и дјеци! Сјети се! Док те нису ухапсили и довели у овај казамат, то ти је била једина жеља. Сјети се! Твоји најмилији те чекају. Њима си најпотребнији.

– Значи, ти ме више не волиш?

– Не! Напротив! То управо значи то да те много, много волим! Желим да се спасиш! Молим те да се уразумиш!

Да је могао да размишља, разумео би ове речи своје пријатељице, али он је био у стању магновења. Без осећаја реалности. Уопште није схватао ситуацију у којој се налази. Био је то човек са суженом свести. Није био у могућности да одреди шта је битно, а шта не. Понашао се као основац који се тек заљубио у неку девојчицу и сад је за њега Азри-

на љубав најважнија на свету. Најважније му је да каже да ли га још воли. Као да није рат, као да он није у затвору, као да нема породицу. Да ли су стравичне батине које је добијао у затвору утицале да буде такав? Или је разлог овоме то што је шест месеци издвојен од спољног света, без жене, без нежности и топлине?

У једном тренутку Станојко поново схвати да је с таквим размишљањима постао животиња. Све време посматра њено тело и само о њему машта, а испред њега се налази стварна жена. Ово га мало растрезни и врати га у стварност. Као да му се на тренутак врати свест, мирно рече:

– Ако ти то желиш, ја ћу и да одем одавде.

Мислећи да га је напокон уразумила, Азра устаде, приђе му и пољуби га у образ. Станојко је то схватио као поновно исказивање љубави, али не оне пријатељске, што је она желела, него као љубав жене према мушкарцу. У оваквим ситуацијама мушкарац не сме да буде дрвенаст као што је био Станојко у тренуцима дружења са Азром. С таквом мишљу, он подиже руку и спусти је Азри на колено. Додир са телом о коме сања пробуди у њему мушкарца. Кроз кичму му прође слатка језа.

Док је још уживао у том стању, Азра се прену и пође према вратима. Без речи. Помисли да је овим покретом наљутио своју пријатељицу: испао је глуп, она то није очекивала. Да је није повредио, вероватно би рекла да не треба то да чини, или би му дозволила да мало дуже ужива у додиру. Размишљао је како себе да казни због овакве непромишљености. Одлучи да главом снажно лупи о сто. Забацио је горњи део тела назад, али га весео глас са врата спречи у таквој намери. Азра је радосно позвала мужа да им се придружи. Чуо је кад му рече да је успела, да је прихвати шансу за излазак.

***

Грумен земље, померен приликом орања, или на неки други начин, никада не може да се врати на пређашње место. Ова мисао непрестано је била у глави Станојка Симовића. Сваке године, или сваке друге, приликом следећег орања, онај комад земље одлази све даље и даље од места на коме се некад налазио.

Да, и он се осећао као да је онај комадић земље кога непрестано померају. Напустио је родно село, а сада и свој стан. Зна да је веома мала могућност да се врати у град из кога одлази. Ако је приликом прве селидбе нешто и одлучивао, сада на свој живот није имао никаквог утицаја. Премештају га са једног места на друго, све како други хоће, а њега о томе нико ништа и не пита. Да је могао да се врати у оно време када је исправно сагледавао ствари, схватио би да није у праву. Нису га ништа питали када су почињали рат и када су га одвели у затвор, а сад кад су хтели да га преселе у другу земљу – тражили су његово мишљење. Захваљујући томе, бар је почео да размишља. Али, како? Могао је да размишља о ономе грумену земље, а није могао да процени неке далеко важније ствари. Сматрао је да је за њега одлазак из затвора лоша ствар, јер то значи и одлазак из града, а напуштање града исто је што и изгубити Азру.

Зна само да су им рекли да су стигли у Црну Гору и да ће ту остати неколико дана. Кад не користи интелектуалне способности, човек онда делује поразно. Иако факултетски образован човек, Станојко Симовић у тим тренуцима није показивао желео да дозна шта је то што му се стварно дешава. Посматра људе око себе, чује их да говоре, али не разуме шта причају. Био је у својим мислима. За њега је и смештај у Црној Гори био затвор, иако је свима било видљиво да им овде није ограничено кретање, нити су се могли видети људи у униформама. Станојка ни то није занимало. Није знао ни где се налази, ни зашто је ту, ни када ће да иде даље...

После доручка речено му је да га неко тражи. Није могао да се сети који је дан, али некако је био уверен да то није дан за посете затвореницима. Ко би то могао да буде? Сигурно није Азра, помисли. Није ни стрина. Онај човек који га је стално позивао, биће да је то неки курир, одвео га је у једну просторију где је затекао старијег човека, неку жену и још једног мушкарца. Ово двоје посљедњих били су му однекуд познати. Није могао да се сети одакле их зна, али осети да су му симпатични. Жена је била црна, нижа од Азре и лепа, али не онолико колико његова плава лепотица.

Насмешила му се. Не зна зашто, али и он је, без иједне речи, на осмех одговорио осмехом. То је охрабрило црнку, која му се баци у загрљај и поче да га љуби. То му је пријало, јер ниједна га жена, након оне вечери кад је у свом стану

био са Азром, није тако љубила. Помисли зашто да јој на исти начин не узвратити. Ваљда неће бити кажњен због тога? Почео је да љуби жену. Није само он уживао у пољупцима, него и она. Уопште то није скривала. Не зна колико би се још љубили да их није прекинуо онај млађи мушкарац који му се чинио "однекуд познат". Отргао га је из жениног загрљаја и братски га, топло загрли и пољуби. Ословљавао га са "Стан". Боже, помисли, ко ме је то некад тим именом звао? Зашто да "разбија главу" размишљајући ко су ово двоје, јер његов живот нема више смисла. Оно што је сањао, то сада није могуће. Километрима је далеко од Азре, од свог стана, од града у коме и даље жели да живи.

– Станојко, можете овде разговарати са супругом и пријатељем – рекао је онај старији човек.

– Ми бисмо радије да прошетамо – одлучно рече жена.

Одобрење је било упућено Станојку, а одговорила је жена за коју кажу да му је супруга. Није желео да размишља, а требало је. Недостатак занимања за било шта што се око њега дешава могло је да га доведе у велику неприлику. Да се онако страсно није изљубио са супругом, морао би да даје многа објашњења за своје поступке, а тешко да би било ко прихватио стварни разлог зашто је није препознао. У затвору је злостављан, али не толико да би потпуно изгубио памћење. Једноставно, није желео да сећа било чега што се десило пре оног што му се догодило са Азром.

Пољубио је и супругу која му је пала у загрљај не зато што је нешто осећао према њој, него због тога што је после дужег времена имао прилику да дотакне женско тело.

Дуго, дуго потом, Станојко је видао ране. Бројне су биле његове повреде и на телу и на души. Коначно, поновао је постао човек који мисли и чује шта му други говоре. Велику помоћ је добио од супруге Мире. А од ког би другог?

Током дужег времена успела је да га најпре психички врати у живот, али физички је и даље био у веома тешком стању. Упорна жена, са ситним телом и великим срцем, сместила га је у болницу. Лечили су га од многобројних повреда. Али, извесно је, правник Станојко Симовић, ни крив, ни дужан, босански заточеник, никада више неће бити оно што је био.

(*Одломак из романа "Ником (б)рат"*)

Ранко Павловић

С ПОГЛЕДОМ НА ПУЧИНУ

Сједили су погледа расплинутог по пучини, упијајући у зјенице руменкасте искре с модре намрешкане површине. Сунце је, слутили су само јер га нису могли видјети са терасе, већ једним крајичком тонуло иза брда, сличног рушевинама огромне тврђаве, обраслог травом, шипражјем и понеким усамљеним стаблом.

Нису се држали за руке, јер то не би приличило њиховим годинама, нарочито на мјесту којим сваког часа може неко да наиђе; само су се овлашно додиривали раменима, осјећајући како топлина прелази из једног у друго, као кад мајка врелим длановима жели да загрије увенца свог дјетета с којим је, праћена сјеверцем, не умотавајући га у шал, кренула да прошета стазом поред снијегом прекривене језерске обале.

– Осјећаш ли дашак свјежине са океана?

Његово питање зграбио је кључуном галеб у лету и прогутао га, заједно са својим криком. Тренутак касније и галеб, и његов крик и питање претворили су се у сићушну сивкасту лоптицу на плавкастосивој подлози.

– Обично ме недјељом прије подне мајка водила у шетње крај језера. У свако годишње доба.

Грана палме, пропете до другог спрата, махнула је немарно и открила мајчин зажарен поглед.

Далека тачка на пучини уобличавала се у брод. Прије него што уплови у луку, која се не види с терасе јер је хотел смјештен у тихој ували, стопиће се тамно плаветнило мора и плишана модрина неба.

– Зими се по ивицама језера хватао танак лед и мајка ми је увијек говорила да му се не смијем ни приближити, камоли га дотаћи ногом. Јер, шта би, забога, могло да се догоди када бих несмотрено закорачила? И на саму помисао на такву могућност, стресала се и повлачила крајеве џемпера на груди, ако га је имала на себи, да се згрије и одагна дрхтавицу.

Палмина грана још једном се помјерила, тек толико да у њедра крошње у којој је била највећа, прими шапатом изговорене реченице.

Конобари су склапали сунцобране у хотелској башти и погледима с терасе понудила се искричава глаткост мермерних столова, окружених тамносивим платненим столицама.

Посљедњи купачи скупљали су одјећу и пешкире, стресали с њих пијесак, и лијено с плаже кретали према хотелу.

– Када су ме мајка и отац једном водили у Ницу, догађало се увече да ми се сладолед истопи у рукама а да га ниједном не лизнем, загледан у огромно сунце које је гутао океан док је оно својом крвљу руменило водену површину.

Ријечи су нестале у клопарању воза и, заједно с тим једноличним штектањем, успињале се уз шумовите планинске падине с обје стране пруге. Дјечак се заситио гледања у предњу страну корица очевог дипломатског пасоша са занимљивим грбом при врху и тутнуо га у испружену мајчину руку, да би тренутак касније нестао у њеној малој дамској ташни на кољенима.

– У јесен и прољеће на језеро су слијетале у великим јатима непознате ми птице и остајале ту тек толико да предахну на дугим путовањима и да изазову бијес риболоваца који данима послије њиховог одласка нису долазили на обалу са штаповима и удицама, јер су знали да је риба нестала у незаситим кљуновима.

– Шта ће бити, питао сам оца – отискивао је испрекидане ријечи преко металне ограде терасе, као што се из уста истискују коштице киселе вишње – шта ће бити ако нека океанска неман прогута сунце, па се ујутро не појави?

Неко се насмијао доље испред улаза у хотел. Није ли то био пригушен, за нијансу измијењен очев смијех, нимало подругљив, него благо опомињући?

– А да сиђемо на плажу, ухватимо се за руке и потрчимо по влажном пијеску?

Одговор, ако је однекуд и дошао, зграбио је шум палминих грана. Одједном је схватио да су га у школи сасвим погрешно учили да се биљке хране соковима из земље и сунчевом свјетлошћу; оне се, или бар само палме, хране питањима која уграбе и прогутају можда и прије него што их могу чути они којима су упућена.

– Ја бих развезала косу и пустила је се да вијори за мном.

Затворила је очи и видјела двоје у сутонској измаглици како трче док се иза њихових ногу роје сребрнасте капљице језерског плићака.

– Мајка не гледа, могли бисмо и мало дубље загазити у море.

Таласић топлине из његовог десног пређе у њено лијево раме и поче да се расплињује грудима.

– Онда ме је отац ставио на леђа, рекао ми да га чврсто обухватим око врата, и запливали смо у таласе. Како су то били високи таласи и како су пријетили да ти пресијеку дах!

Брод се био толико приближио да се у плавичастој полутами могло разазнати да је туристички, с три или четири палубе. Да је, којим случајем, могао да искорачи из воде и закорачи у увалу, они би горе на хотелској тераси моги да осјете мирисе даљина које је са собом вјероватно донио.

– А кад се уморимо од трчања, могли бисмо сјести у плићак и чекати да се мјесец појави иза брда.

Не доби одговор. Или га је палма прихватила граном и помиловала њиме мајчино лице скривено у крошњи, слично кори разбијеног кокосовог ораха.

– Често сам наговарала маму да останемо на језеру док мјесец не буђне у воду. Онда сам је узалудно молила да ме пусти да се с њим купам. Вјеровала сам да на дну има шкољки пуних крупних бисера и да се могу препознати само кад их освјетљаваш снопом мјесечине. Знаш, мени је мјесец увијек личио на очеву батеријску лампу коју је обавезно носио кад смо ишли на излете.

Да ли се јато птица, одједном искрсло на јужној страни, спустило на језеро и прекрило њене ријечи?

– Мајка је грдила оца што са мном на леђима плива тако далеко од обале. Потопиће нас велики таласи, страховала је. Или није примјећивала, или није хтјела да види његове снаже, преплануле мишице које се ничега нису плашиле. Биће ипак да их није гледала, желећи подсвјесно да их не обухватају задивљеним погледима ни друге младе даме на плажи. Много их је, говорила је, дошло само не би ли доживјеле какву успутну авантуру.

На сусједну терасу изишао је неки старац и дуго се мучио да из слабашних груди искашље можда и оно што је тамо одавно пресахло.

Пригушена свјетла брода на пучини губила су се иза лијеве стране увале која је у својој шумовитој утроби крила мали хотел с великим терасама с којих се пружао поглед на бескрај пучине.

– И онда, кад нам досади да лежимо у плићаку, могли бисмо устати, опет се ухватити за руке, и трчати, трчати, трчати... Могу дуго да трчим. Некад сам мислила да би човјек који сједини жељу и вољу у моћан чвор могао да трчи површином језера, па кад га претрчи да се, не застајкујући, трком вине ка мјесецу.

Из палмине крошње сијевну мајчин строг поглед. Боже, колико је у њему ватре; могао би запалити сасушене крајеве лишћа!

– Знам – рече покајнички. – Знам да не смијем дуго остати у мокром костиму. Да не добијем упалу бешике.

Пријуби мало јаче своје уз његово раме.

– Спустиће се ноћ и моћи ћемо скинути костиме, па, као уређеници на далеком, још неоткривеном острву, трчати потпуно голи. Не чини ли ти се то практичним и привлачним?

Стид убрза колање крви и осјети како јој цијело тијело обузима блага врућица.

– Када је отац, послије рата, ухапшен зато што је био у служби пропале краљевине, и од тада му се изгубио сваки траг, мајка је рекла да ће Ница убудуће бити само наш сан. Мада сам тада већ био дјечак, отрчао сам у другу собу кад сам то чуо и умало нисам заплакао, плашећи се да би океан коначно могао прогутати залазеће сунце, ако ја не будем у Ници да га погледом сачувам од водене немани.

– А ја сам и у зрелим дјевојачким годинама прижељкивала да мјесец зарони на дно језера и да пронађе оне бисерне шкољке, макар ја и не била тада с њим.

Старац на сусједној тераси загрцнуо се у кашљу и вртлогу прођерданих година, а часак касније све је утихнуло и препустило се тајанственом шапату озвјезданог неба.

Дуго су ћутали, ушушкани у своје мисли.

Онда се у тишину усјекла оштрица бола:

– Хајде, голупчићи моји, разлаз!

Леденица се проби између њихових рамена, паде и у ситним комадићима расу се по керамичким плочицама терасе.

Медицинска сестра, изгледом сличнија стражарки пред пензијом у женском затвору, стајала је пред њима, руку ослоњених о бедра.

– Свако у своју собу!

Њен глас није трпио приговор.

– Морате схватити да ово није тераса хотела "Белведере" с погледом на пучину, изграђеног у скровитој ували негдје на обалама Атлантика.

Она десном, а он лијевом руком, напипаше дршке штапова на наслонима столица исплетених од прућа у које су били заваљени, и почеше полако да устају.

– Шта кажеш? – старац окренут према сестри, кроз стегнуто грло, искашља питање на какво се обично не очекује одговор.

– Зашто не укључиш слушни апарат када га већ имаш затакнутог за то клемпаво ухо?! – одбруси медицинска сестра.

– Каже – потруди се старица, већ ослоњена о штап, да јој продоран глас буде што блажи – каже да је ово тераса старачког дома с погледом на град пун смога.

Стиснуше дршке штапова нежно, као да једно друго хватају за руке, и, замишљајући линије које је исцртала сестрина наредба, кренуше по њима као стазама посутом истученим стаклом, свако у своју собу.

Сретен Петровић

УМЕТНИК И УМЕТНИЧКА КРИТИКА

"Моћ уметности у доба кризе", назив је првог дела ваше књиге. У свеопштој кризи у којој живимо какав је утицај уметничких дела?

Искуство историје уметности нам говори да уметност никада није била кадра да реши неко од актуелних питања свога доба. Њен је основни циљ: посвећење човеку, дакле, окренутост изазовима будућности. Нема никакве сумње, у уметности се седиментира време у којем она настаје. Али, да би постала знаком универзалне људске шифре, она то чини иманентним јој надилажењем постојећег, актом преобраћања тренутка у којем је, у свеопште и надвременско. Велика дела прошлости пронела су славу својих епоха чињеницом што њихову естетску вредност ниједно касније доба није оповргло.

Да ли се као прилог овоме што сте рекли може узети Шелингов став који сте навели у књизи: "Уметнику ...не може нико наређивати нити прописивати пут којим му ваља ићи. Док га треба жалити кад мора да се бори са својим временом, дотле заслужује презир кад му служи".

Како ствари видим, овај став је и даље на снази. Њиме се радикално оспорава сваки покушај да се уметнику наметну одређене стилске оријентације, садржаји и теме који су, како најчешће бива, по мери владајућих елита. Повест уметности не памти ни уметничка дела, још мање уметнике који су се здушно упињали да реше неко до ургентних питања своје епохе. Естетска имагинација стоји подаље од налога којим би да се уметност преобрази у средство промовисања дневног интереса.

Изражавате дубоку резерву према савременој критици која се "уротила против свега истински уметничког и продуктивног". У ком смислу?

За савремену естетику, не мање историју уметности и уметничку критику, више је него поучно искуство XX века. Тада су се на духовној сцени, поред продуктивних концепата, нашле и поетике са антиуметничком мотивацијом. Да не буде неспоразума. Тај век, доба авангарде, уметности модерне, подарио је светској култури изванредна постигнућа. Но, овде је реч о нечем другом. О идеологији, о прагматичком смислу оних поетика модерне, које су, заслепљене ауром новаторства по сваку цену, игнорисале све друге манифестација естетског, блокиравши простор за другојачији стваралачки изазов. Радило се о бруталном обрачуну са целокупним вишевековним уметничким наслеђем.

По вашем мишљењу најпоразније је што и савремени критичари (књижевни, музички, ликовни...) прате и форсирају само модерне трендове и то намећу као једино меродавно...

Видите, са крахом идеологије "модерне", односно њених екстремних захтева, што је посредством критике водило негацији целокупне традиционалне уметности, средином XX века на културну сцену се почела гурати нова идеологија, сада у формату "пост–модерне" моде. Самокритички признавши поразне учинке агресивних поетика авангардизма – а на курсу духа модерне, нови идеолози, у племенитој намери, настојали су сада теоријски помирити сензибилитет модерне са духом уметности ранијих епоха.

И шта се догодило?

Сагласно томе концепту очекивало се, најпре у уметничкој критици, да ће завладати толерантан однос спрам различитости, праву на егзистенцију свих оријентација у уметности, посебно оних које су се естетски потврдиле у културној историји. Учинци савремене уметничке критике – само привидно на курсу нове постмодерне филозофије – припомогли су урушавању темеља саме уметности. Неочекивано, не само брисању традиционалне, већ и искуства властите модерне епохе.

У чему је њихов "грех"?

Критичари уметности данас, најчешће помодно, форсирају тзв. велики "експеримент" са неизвесним исходом, који промиче светском сценом. Колико сам кадар да проблем видим из естетичкога угла, он је неизвестан стога што у битноме нема додира са светом *истински естетскога*. Промовишући га помодно под слоганом нових "стваралачких поетика", увиђам како критичарима недостаје хоризонт. Тачније, самокритичко сагледавање смисла властитога посла, односно теоријске могућности докле уопште сеже критичко уметнички говор о уметности. Посебно је овде реч о питању да ли у уметности уопште важи принцип "напретка", тј. да свака чак и пука иновација у стилу, безусловно значи напредак, у смислу естетског, дакле, вредносног поништавања претходнога, у повести уметности, већ освојенога поља естетскога.

Под видом напредних естетских орјентација уметницима се, истичете намећу нови звучни "изми", од "инсталација" и "перформанса" до "флуксуса". Шта је циљ такве уметничке критике?

О једној терминолошкој збрци. Да ли је све што се на сцени приказује у модусу "чулног", а сходно изворно грчком термину "естезијског", самим тим и *Естетско*, као уметничко постигнуће? Разуме се да не значи. Тек када *чулну појавност* озари завидни хоризонт будућности, утелови се духовно у и кроз телесно–чулни склоп, можемо се надати остварењу трајности у естетској форми. Тек је такво твораштво предмет филозофије уметности и естетике. Новотарије које сте поменули јесу у домену *естезијског,* то је пука демонстрација *чулности*, без битнога елемента *естетске* форме какву познаје култура. Свакако, ја овде не оспоравам ову радионицу маштовитога играња. Па ипак, та "оригинална" и олака поигравања чији је циљ пука екстравагантност у домену догађања, која каткад достижу и ниво највишега акта узбуњивања, изазивања шока, још није и релевантна препорука за улазак њихов у имагинарни музеј уметности. А управо ту новост, као какав престижни естетски учинак, данас промовише "уметничка" критика.

Тврдите, дакле, да се због протежирања несувислих

иновација данас убија уметничка креативност талената којима се не пружа шанса да ступе на јавну сцену...

И не само то. Због поразнога учинка такве критике, а и утицаја њеног на културну политику, дакле, индиректно и на министарство културе, ионако скромна средства за подстицаје уметничкога стваралаштва, нерационално се троше на овде оцртани експеримент са готово никаквим изгледима на трајност.

Ваша замерка је и што се у страну гура све што има арому "прошлога"...

Све се то одиграва због оних "догађања" која се једнократно збивају и нестају, и од којих – осим оних, снобовски жељних промоција на јавној сцени – естетски култивисана елита реско окреће главу. И не само то. Том се чињеницом радикално доводи у питање и она последња инстанца уметности у ликовном свету – добро позната штафелајска слика. О томе је недавно с правом указивао доајен модернога сликарства код нас и у свету, Миодраг Б. Протић. Против сам истрајавања модерних критичара на дискреционом праву да сопствени избор, протежирање једнога стила, оријентације, учине предлошком званичне културне политике. Од тога је само корак до избора пожељних, ако хоћете државних уметника, и сагласно томе, стилова, најзад, увођења академизма. Критици нашој не само да недостају јасни критерији, већ и преко потребна естетичко–критичка самоконтрола властитога подухвата.

Како објашњавате чињеницу да о времену у коме живимо нема значајних уметничких дела иако се повод и инспирације могу наћи на сваком кораку?

Мислим да их има, но, без могућности да ступе на јавну сцену. Данак глобализму, чија идеологија беспоштедно своди таленат и лични идентитет ствараоца на безлично свеопште, неумитни је пут у комерцијализацију система духовних вредности

Не чини вам се да се друштво (наравно не само наше) све више утапа у површност, кич и јефтине сензације? Изговор је, по правилу, да то "народ хоће"?

Иако сам против сурогата у сфери уметности, данас

ми такво размишљање изгледа чак позитивним. Наиме, социолошка је чињеница да у свету и код нас постоји део публике естетски скромнога укуса, а тако је одувек било. После свега, рекао бих самокритички, чини ми се да и није толики грех правити творевине под фирмом кича, уколико се из тога, еволутивно, може добацити и до нечега вреднијег. Но, јадно и трагикомично је када се велики таленат упреже да створи нешто што ће задовољити онога "Малога духом са великим Џепом", у којем се формату, код нас бар, експонира данас монденски човек – "сноб".

Разговор водио
Драган Богутовић

Сретен Петровић

О АУТОНОМИЈИ УМЕТНОСТИ

"Службени гласник", у библиотеци "Наука" (Филозофија), објавио је обимну, комплексну студију Сретена Петровића "За аутономију уметности" (Естетичка преиспитивања). Сретен Петровић (1940), докторирао је 1971. године с тезом о Шелинговој естетици и филозофији. Професор је на Филолошком факултету у Београду од 1969. године. Један је од оснивача "Етно–кулуролошке радионице" у Сврљигу и главни и одговорни уредник часописа "Етно–културолошки зборник". Аутор је књига: "Естетика и идеологија", "Уметност и симболичке форме", "Метафизика и психологија слике", "Боја и савремено српско сликарство", "Деконструкција слике", "Митологија раскршћа", "Српска митологија", у пет томова, "На раскршћу путева"...

Египатске пирамиде, Микеланђелов "Страшни суд", Дантеова "Божанствена комедија", Бетовенова "Девета симфонија", нека су од врхунских дела. Како се препознаје генијалност једног уметника?

Одувек сам у естетици заговарао *вредносно ослобођен* приступ уметности. То како сада одредити њену вредност, лепоту, генијалност творца, једно је од најтежих питања у естетици. Ја сам, коначно, разумео да се естетска вредност дела може одредити, унеколико парадоксално, наиме да се: естетско потврђује истрајавањем уметничког дела у времену. Тако би се лепота једне творевине мерила успехом њене издржљивости у повесном.

На основу којих критеријума Хајдегер, рецимо, зна да Рилке "заостаје" за Хелдерлином?

Легитимно је право филозофа који има потребу да у свој мисаони систем уклопи и уметност, да одабере она уметничких дела која би да усклади са претпоставкама своје полазне тезе. Свакако, вредност једне филозофије не мери се степеном промашаја датога филозофа у примени својих принципа на уметност. Рискантне филозофске оцене и тумачења појединих уметничких дела од стране мислилаца високога ранга, а ту

спада и Хајдегер, често могу бити последица ограничености укуса датога филозофа, а то онда покреће и питање његове естетичке компетенције у процењивању.

У чину стварања важно је дело, уметник је нешто споредно, само пријемна антена?

Данас, у цивилизацијски оскудном времену када идеологија глобализма прети да потре сваки траг *субјективитета* – темељног *личног* својства које се у досадашњој повести на егземпларан начин показивало у *уметности, језику* и *миту*, све више добија на значају радикално инсистирање на *субјекту–метнику*. Разуме се, без занемаривања учинка његовог дела – чију вредност време треба тек да потврди. Данас смо пред опасношћу радикалнога губитка *националнога језика* – у име *глобалног*, који привидно технолошки, постаје доминантан језик нације која доминира, који врши колонизацијску функцију у планетарној надређености над слабијима. Све је у питању! И заводљива митска прича а и уметност. Естетска форма, према Хегеловој прогностичкој идеји престала је да буде пожељна форма, већ се – данас изричито – доживљава као реметилачки фактор спрам само привидно анационалног Светског глобализма.

Модерна уметност разара естетику лепог, сматрајући лепо привидом.

Ако "естетика лепог" рачуна са досадашњим уметничким постигнућем које је ушло у фонд трајних вредности човека – од античке, класичне уметности до модерне, а овде су и *кубизма* и *концептуализам* – онда "естетика ружног" симболизује све оно што је томе *антитечко,* којом се оглашавају звона у предвечерје опела уметности.

Куда нас води залагање за естетику ружног? Често се говори о крају историје, крају уметности, крају естетике. Може ли естетика да уништи уметност, да постане важнија од саме уметности?

У *Политици* је, недавно а поводом ликовне уметности, Миодраг Б. Протић, са истанчаним сензибилитетом једнако за "класично" и "традиционално" као и за "модерно" и "концептуално", крајње резигнирано, но не мање критички, оценио да то што се данас "збива" на нашој уметничкој сцени представља "крај штафелајске слике". Ја бих додао и крај *уметности као такве*! За тај "пустош" одговорни су помодни колико и

снобовски и елитистички острашћени промотери "естетике ружног". Из тога изнедрене "квази–уметничке" творевине, урушавају се у тренутку своје *инсталације* и *промоције*. Њима се самозадовољно баве "критичко–уметнички" ексцентрици уживајући у херметизму новоговора поводом езотеричких иновација. На тим је основама изникао сурогат естетскога – с оне стране свега што су естетика и историја уметности до сада промовисале као "лепо".

Каква ће бити улога мита и религије у уметности 21. века?

Нисам једини који процењује да ће у пуноме погону успон *цивилизације* обележити 21. век, док ће *култура* којом су одисале вредности досадашње духовности бити у узмаку. Сасвим грубо, *цивилизација* и *култура* се односе као *глобално – партикуларно*. Партикуларно просијава из аутентичних форми – *уметности, плуралитета језика* и *мита,* док се *цивилизацијски процес*, прагматички ослоњен на *науку*, потчињава *Техници*. Кроз форме *културе* чува се дух *народа* и *личност,* а и све оно што припада корпусу колективног осећања – индивидуални сензибилитет, чулност и укус, идентитет *посебности*. У формама *цивилизације* – у науци и техници на челу са обесмишљеном политиком у служби *капитала*, промовишу се безличност и празна општост, које немилосрдно газе пред собом све што пркоси Општем, поглавито, националну културу и њену уметност, њен језик који по слову појма никако не могу бити анационални.

Код нас је настао сигнализам, чији је утемељивач Мирољуб Тодоровић. Уметник, први пут, није једини стваралац, већ то може да буде и машина?

Покрет сигнализма, на чијем је челу М. Тодоровић, сличан многим оријентација у досадашњој историји уметности, мотивисан је потребом за новим "методолошким" могућностима у границама јединственог уметничког процеса; ни мање ни више од тога. Деривације које компјутер "испоручује", на унапред му задатог програма, не умањују улогу ствараоца, песника који остаје алфа и омега целовите процедуре из које израста уметност речи. Новост је та, што овим поступком песник ентропијски напреже речи до њене семантичке издржљивости чиме се проширује поље значења.

Између сигналистичког поступка и рада на слици у техници колажа, условно свакако, нема битнијих разлика. Све док стил и садржај, тема и метод остају средство субјективног стваралачког напора, не постоји бојазан на линији стваралачког посустајања. Машина није стваралац. Она само пружа песнику комбинације на задату тему. Коју ће алтернативу овај прихватити, ако ће је озбиљно узети у обзир, зависи од избора песника, који влада материјом као год и пејзажист опсервирајући исечак из природе.

Појављују се и нове уметничке форме: фотографија, видео запис, филм... Каква је њихова судбина?

Рекао бих, на исти начин. Сматрајући у естетици онтологију стваралачког чина битним, но, не и, безусловно, готово дело без творца, сматрам да и иза уметничке фотографије пре свега стоји субјект који бира, врши селекцију призора из властитога видокруга из којега му се опажено приказује у игри светла и сенке. Субјект, стваралац има примордијалну улогу.

У којој мери се савремена критика бави естетским у уметничком делу, успева ли да раздвоји праву од лажне уметности?

Критика, прихвативши за себе невреднујућу позицију, највише би допринела стваралаштву – када га не би ометала! Стваралаштву понајвише користи када би се критика усредсредила на то да маркира очите промашаје, снобизам и квази елитизам у "стварању", када би жигосала све оно што кочи слободне и спонтане токове у производњи дела. Данас се ретко ко од уредника у медијима, у новинама усуђује да критички проговори о томе шта се дешава на сцени, на нашим изложбеним презентацијама. Да ли је то што овим просторима промиче – а на линији инсталација "шока" – уопште уметност! Некада смо резолутно били против ангажоване, идеолошки интендиране уметности, *социјалистичког реализма*! Данас већ никоме од оних некада "храбрих" критичара – посвећеника слободи стваралаштва, не пада на ум да укаже како су данас у уметности, више но икада, на делу управо "идеологија" и "политика".

Разговор водио
Зоран Радисављевић

Бранимир Куљанин

БЛАГОДАТНО-САБОРНИ ДУХ РУСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ КУЛТУРЕ

Сажетак: Истраживањем руске православне културе – језика и књижевности, црквене уметности, музике, у њеном подтексту се открива дубоко православно-хришћанско наслеђе. У њему кључну улогу има благодатно-саборни дух. Особеност руског начина живота је у „његовом происхођењу из чистог хришћанства"[56], Русији је потребан повратак животворном духу, којим живи њена Црква. Читав лични и друштвени живот, исконски руски карактер је прожет (о)сећањем везе временитог и вечног, човечанског и Божанског. Православна просвећеност тежи унутрашњој, духовној целовитости у којој је суштаствено узрастање у огњу моралне настројености.

Кључне речи: култура, православље, благодат, закон, саборност.

Вера и знање

Током последњих векова противречност вере и ума, простог народа и такозваног „образованог" позападњаченог слоја друштва је онемогућавала слободан развој руског православног начина живота. Вера је стварни догађај унутрашњег живота, поглед срца према Богу. Она је свест о односу живе Божанске личности према личности човека, коју он стиче у тренутку пуне духовне целовитости, јединства свог сложеног бића. Хришћански дух од времена апостолā тежи тој целовитости као услову разумевања више, Божанске истине. Унутрашња саборност, сабраност духа – срца, воље и ума, је опстала као највиша тежња у православном човеку и

[56] Ivan Kirejevski, Odgovor A.S. Homjakovu, u: *Filosofski spisi*, ALEF, Gradac, 2003, str. 37

након одвајања Запада, који је покушао да из логике изведе етику. Логичко мишљење је само једна од сазнајних способности човека. Својим наравима и обичајима руски човек је тежио светости, у којој је прва светост истине и правде. Свест о свеопштој повезаности и јединству, саборности свемира упућује на мисао о свемоћи и премудрости Творца, а наша осећања и ум на лични однос према живој стварности. Унутрашњи морални живот тако постаје живот света. Свети оци су до истине дошли из непосредног унутрашњег искуства. Они су више осећали и веровали него што су мислили и знали. Вечна, божанска истина, којом су просвећени вишим зрењем, им је била важнија од оне задобијене варљивим мишљењем човека и народа у времену.

Да ли је и како могућ препород, обнова хришћанске просвећености, у којој је суштинска „свест о живој личности Божанства и о Њеним живим односима према личности човека?"[57] Богословље је вежба у сабирању духа у то више јединство вере, према којој сваки човек треба да усмери читав свој живот да би имао смисао, који му даје више откривење. Веру чини љубав према вишем моралном поретку, она је „жива потреба искупљења"[58]. Хришћанин зна да се, као и у његовој души, у свету боре светлост и тама, тежња ка складу и целовитости бића и неслога и разједињеност, слобода воље човека која гради личност и покорност страстима, самопожртвовање и себичност, слободно искупљење и природно насиље. Он је свестан да својим животом учествује у заједничком делу Цркве и читавог људског рода, чији је део. Само тако, у саборном јединству, заједно са њима се спасава. Свака лична духовна победа покреће силе читавог света. Изградња једне личности, људи прожети силом вере својим духом надахњује многе душе. Благодат истине греје душу; посебно су драгоцени списи светих отаца, учитеља Цркве и древних писаца, од којих је најумнији Исак Сирин[59].

---

[57] Ivan Kirejevski,*Filosofski spisi*, стр. 82

[58] Исто, стр. 84

[59] Иван Андреевич Есаулов, *Категория соборности в русской литературе*,

http://russian-literature.com/sites/default/files/pdf/kategorija-sobornosti-v-russkoj-literature_0.pdf, интернет верзија, преузето 21. јули 2014.

Однос према културном наслеђу није „прихватање 'живе традиције', пошто у традицији нећемо наћи ништа по себи живо већ се оживљујући односимо према њој”[60].

Уметник-варвар тромим кистом
Слику генија црни, ено,
И цртеж свој незаконити
Преко ње црта бесмислено.

Ал боје туђе с годинама
С љуском трошном спадају с ње;
И дело генија пред нама
Сја од лепоте негдашње.

И заблуде се тако смичу
Са душе моје, пуне рана,
И сновне слике у њој ничу
Првобитних, чистих дана.

(Пушкин, *Препород*)[61]

Историјско памћење и жива вера народа у свету Православну Цркву су основе духовног препорода. Савремени свет неће наћи одговоре на питања срца и ума у једностраном западном начелу просвећености. У савременом постсекуларном свету ново, животворно мишљење треба да усагласи веру и ум. Православна аксиологија треба да има средишње место и у оцени постојећих и пројектовању могућих и пожељних модела друштвеног и политичког живота византијско-словенске цивилизације[62], које би она могла понудити целом свету. Западни тип културе, у ком је „мишљење одвојено од тежње срца”[63] је у дубокој кризи управо ради свог материјалистичког карактера. Свођење духовног живота на његову материјалну основу и порицање вечних вред-

[60] Milan Damnjanović, *Istorija kulture sa principima izlaganja i tumačenja*, Gradina, Niš, 1977, стр. 117

[61] Александар Пушкин, Препород, у: *Антологија руске поезије* XVII-XX век, књига прва, (избор Александар Петров), Просвета, Београд, 1977., стр. 113

[62] Бранимир Куљанин, Је ли могућа саборна демократија, у: *Саборност и демократија*, зборник радова (уредник: исти), Удружење Српско-руски мост, Бања Лука, 2013, стр. 368-609, овде 368

[63] Ivan Kirejevski, *Filosofski spisi*, стр. 88

ности је у основи те кризе. Након Другог светског рата постхришћанска култура прераста у постхришћанску цивилизацију. Неминовно је било да други типови култура временом дођу у сукоб с материјалистичком цивилизацијом. То је очекивало и совјетски поредак, будући да је он био постројен на основама западног просветитељског рационализма. Насупрот гледишту, смештеном у самом корену духовне кризе, да је „'образовање', особито 'научно образовање' неспојиво с вером"[64], јер, тобоже, све се дешава по законима природе, који ће временом бити откривени, да је суштина културе у напретку просвећености с којим вера исчезава, треба схватити да је вера не само вера у Бога, већ оно што је за људе „главно и суштинско у животу"[65], за шта живе, чему теже. Вера је вера у највише вредности, човек и друштво не могу постојати без ње. Неопходно је јединство вере и ума, морала и образованости; у противном, свет се претвара у живо блато. Данашњи 'либерали' и дојучерашњи владари људских судбина, комунисти, су били сагласни у томе да вери и цркви није место у просвећеном друштву[66].

Словенски културно-историјски тип

Аксиологију руске културе, засновану на православној вери, први је покушао да опише Данилевски у *Русији и Европи*. Он разликује *степене* од *типова* развитка у настојању да правилно разуме историју. Главно је одређивање културно-историјских типова, као својеврсних самосталних подручја верског и обичајног, друштвеног, политичког и културног – „историјског развитка"[67], а подела на стари, средњи и нови век је унутрашња за германско-романски или европски, као и сваки други тип. Границе Европе као културно-историјске јединице су границе романско-германског

[64] Иван Иљин, *Пут духовне обнове*, ЛОГОС АНТ, Београд, 1998., стр. 7

[65] Исто, стр. 7

[66] Комунисти су у међувремену изменили свој став према вери, слобода савести је начело деловања данашње Комунистичке партије Руске Федерације, у којој су трећина чланова верници.

[67] Николај Данилевски, Русија и Европа, Службени лист СРЈ – Досије, Београд, 1994, стр. 102

света. Словени су засебна целина. Уз *језик*, био то један или више сродних, који даје могућност саобраћања људи, и *политичку самосталност*, која омогућава слободно сазревање културе, услов појаве самосталног културно-историјског типа је *вера*, као духовна потка обичајā и начина живота. Духовна делатност политички самосталних народа у науци и уметности, као и у практичном остваривању друштвених идеала слободе и правде, личног и друштвеног благостања је јединствена и непоновљива. У историји цивилизације народā једног типа можемо разликовати *етничко*, *политичко* и *духовно раздобље*. Од етнички несвесног стања, преко стварања политичке заједнице народи се уздижу у ствараоце духовне историје, што одговара старом, средњем и новом веку њиховог развоја. Етничко раздобље, у ком се постављају основе посебности, је време настајања језика, које траје хиљадама година. Посебно душевно устројство осећањā, воље и ума је основа језичких и логичких разлика појединих народа. Различит душевни склоп народâ даје могућности развоја, усавршавања у различитим правцима. Грчки свет је до савршенства развио идеју лепоте, европска цивилизација науку о природи и њену техничку примену, семитски народи су досегли највише врхове верске мисли, а Рим је развио грађанско право. Док су западњаци под општечовечанским подразумевали европску цивилизацију и културу, словенофили су тежили да првенствено на основама православне хришћанске вере и историје словенског света реше задатак стварања светске заједнице. Међутим, народ и цивилизација су по садржају богатији и виши од општег, увек натопљени својим посебним духом. У томе је њихово богатство. Достојевски је светски, али он је и руски писац, и, коначно, он је Достојевски – један и једини у њима. Он пише о светски значајним питањима, али је његов приступ руски, и лични. Словени „могу и морају створити своју самобитну цивилизацију”[68] и културу, у томе је историјски смисао њиховог заједничког живота у руској држави и заједници народâ које је од германског и турског, католичко-протестантског и муслиманског јарма ослободила и окупља Русија (током историје то су били Руска империја и Совјетски Савез, заједно с њим и Варшавски савез, а данас је то Евроазијски савез).

[68] Исто, стр. 128

Католицизам је стран народном духу Пољака и Чеха, он им је силом наметнут. Зачетници свесловенског покрета нашег времена су Чеси, они су припремили Први словенски конгрес 1948. године. Словенима, мирним земљорадничким народима, је блиско православље – хришћанска благост и доброта. Као и католицизам и његови световни облици – буржоаски дух и социјализам су гушили богато обдарени словенски културни тип у његовом слободном развоју. Идеја словенства треба да буде највиша после Бога и цркве, укључујући Пољаке, уверен је Данилевски. Политички сасмостална словенска заједница ће бити основа за богат културни живот светског значаја. Задатак словенског културног типа је свестран развој наука и уметности, целокупног друштвеног живота на православној вери у највише вредности – истину, правду и лепоту.

Руско западњаштво или европејство је резултат прихватања европске цивилизације као општечовечанске, односно свечовечанске. Данилевски се пита какав ће бити карактер и садржај друштвеног и духовног живота будуће словенске цивилизације. У најширем смислу речи постоје четири класе културне делатности: *религиозна, културна, политичка и друштвено-економска*. Културу чине наука, уметност, техника и индустрија. Прве културе су биле 'припремне' (Египат, Кина, Вавилон, Индија, Иран). Анализа је била слаба, а религиозна мистика основ друштвеног уређења, посебно у Египту и Индији. Начело цивилизације религија постаје тек код Јевреја. Хеленски тип је културни, првенствено уметнички. Политика је карактеристика римског културно-историјског типа. Јеврејски, грчки и римски културно-историјски тип су *једноставни типови,* јер су развили само по једну страну културне делатности. По томе се они разликују од првих, аутохтоних култура, али и оних које настају после њих. Европски или германско-романски тип је развио више страна културе. Уништење ропства, садржано у клици у хришћанству, и свестран развој научне, уметничке и индустријске културе су одлике европског културног типа. Насилност европског карактера и наслеђе властољубивог римског државног поретка су довели до искривљавања хришћанског схватања цркве, произвели су „религиозно-по-

литички деспотизам католицизма"[69]. Црквени и феудални, као и деспотизам сколастике су се током историје Европе преобразили у анархизам протестантства (лични ауторитет у вери), материјализма и политичко-социјалну анархију садржану у противречности између *политичке демократије и економског феудализма*. Главни допринос европске цивилизације светској култури је у политици и култури у ужем смислу. Европски народи су створили националне државе са слободним грађанима. У науци, техници и индустрији резултати европске културе су јединствени. Европски културни тип је *политичко-културни*. У средишту европске културе су наука и индустрија.

Каква је будућност словенске цивилизације? Основ духовног живота Русије и словенских народа је *вера – православље*, које их чини изабраним народима, заједно са јеврејским и грчким. Вера је одлика словенског културног типа. Политички смисао руског народа потврђује већ хиљаду година стара руска држава. Западни Словени су, раздвојени упадом Мађара, подлегли непријатељском немачко-католичком притиску и навали Турака. Када створе своје државе словенски народи ће њихову самосталност и словенски дух моћи сачувати само ослоњени на Русију, у савезу са њом, уверен је Данилевски. Оцењујући друштвено-економско уређење Русије као добро (сеоски посед и општинско власништво земље), насупрот европском беземљаштву, он очекује да ће словенски тип успоставити праведне односе не само у моралном и политичком, већ и у привредном животу. Заостајање Словена за Европом у науци и култури Данилевски објашњава историјском младошћу ових народа, наводећи да је Библија преведена на готски пет векова пре него на словенски језик. Уз то, Западни Словени нису имали ни неопходну националну државну самосталност. Руски народ је главни део своје снаге трошио на одбрану самосталности државе угрожаване са Истока, а затим и са Запада. Ипак, високе уметничке способности руског народа показује руска књижевност. Може се очекивати да ће словенски тип бити први потпуни *културно-историјски тип*. Његова посебна вредност ће бити задовољавајуће решење привредног и друштвеног поретка. Од решења Источног питања, које је чвор

[69] Исто, стр. 367

и животно средиште судбине Словенства зависи и остварење надâ.

Закон и благодат

Истински руска књижевност почиње од дела *Слово о закону и благодати* митрополита Илариона Кијевског, написаног између 1037. и 1050. г., које вредносно разграничава старозаветни закон и новозаветну благодат. *Благодат божија је клица саборности*. Шта је благодат Божија? Благодат[70] (ивр. חֵן, др.-грч. χάρις, лат. gratia, рус. благодать) је дар човека од Бога, који се даје искључиво по милости Господа, без било каквих заслуга од стране човека, предодређен за спасење и освећење („узрастање у благодати"). Благодат је делотворно снисхођење Бога ка човеку, деловање Бога које мења срце човека, и само својство Бога које указује на Његову доброту и милосрђе. Благодат се схвата истовремено као дело и сила. Њој је близак старозаветни појам који означава благословљење.

У Старом Завету јеврејска реч חֵן («хен») се среће у текстовима који се односе на месијанска пророштва. У синодалним преводима се најчешће преводи речима „благодат", „милост", „благонаклоност". У Новом Завету грчка реч «χάρις» (милост, доброчинство, награда, услуга, љубазност) се среће у јеванђељима по Луки и Јовану, у књизи Дела Апостолска, у посланицама апостола Јакова, Петра, Јована, Павла, а користи се углавном у оквиру опроштења грехова за верујуће у Исуса Христа а и садејства њиховом духовном животу, посебно у поздравима. Понекад означава конкретне дарове и благословења.

Учење о спасењу грешника по благодати је развијено у V веку у богословском спору између епископа хипонског Августина (354-430) и британског монаха Пелагија (умро 418).

[70]Благодать, http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%BB%D0%B0%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D1%82%D1%8C, преузето 28. јула 2014.

Грех је „чин прекида првобитне заједнице између Бога и човека"[71], непослушност човека према Богу кроз ђаволско кушање. Грех су „гордост и самовоља", а највећи је „бунтовништво против Бога"[72], скрнављење Божије славе. Адамовски грех, дело непослушности је злоупотреба слободе, жеља човека да буде као Бог – да сам суди шта је добро а шта зло, због које је човек навукао смртну осуду. Гордост човека, порицање Божије оностраности, одвраћање духа да созерцава Логос је почетак греха. Уласком у свет чулног задовољства човек постаје самољубиви и себични идолопоклоник, телесна похота надвладава душу. Сујета и стихије творевине заробљавају га надом да ће се ослободити пропадљивости. У сусрету са ништавилом човек трага за смислом живота. Из природног он пада у противприродно стање. Људска природа је грешна, тело постаје кроз полну љубав, коју покреће пожуда. Падом првог човека грех је ушао у људску природу, с њим се рађамо. Полна раздвојеност човека (мушкарац и жена), пропадљивост тела, твари, себичност и сујета, моћ да живи по Божјем закону или да не послуша, неверовање и љубав према задовољствима – многи су стварни и могући извори људског несавршенства.

Бог је својом милошћу послао свог Сина да својим безгрешним животом искупи људски род. Живот, смрт и васкрсење Божијег Сина Исуса Христа су били 'за' човека. Пелагије је тврдио да је човек у основи добар, да „може чинити добра дела чак и без помоћи благодати"[73], да „првобитни грех није био у стању да осујети слободну вољу"[74]; он је „допуштао могућност достизања светости и спасења сопственим снагама, без помоћи Божије"[75]. Несагласност је у вези с представом Пелагија о прворођном греху као случајној чињеници, без утицаја на потомке Адама, који су били такви као и он до свог греха. Августин је учио да сви

[71] Протојерej проф. др Јован Брија, *Речник православне теологије*, Хиландарски фонд Богословског факултета СПЦ, Београд, 1997, стр. 41

[72] Јарослав Пеликан, *Мелодија теологије*, *философски речник*, Јасен ΦΙΛΟΤΕΟΣ, Београд Никшић Требиње, 2005, стр. 50

[73] Мирча Елијаде, *Водич кроз светске религије*, Народна књига, АЛФА, Београд, 1996, стр. 84

[74] Исто, стр. 105

[75] http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%BB%D0%B0%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D1%82%D1%8C

људи „наслеђују Источни грех и зато једино благодат може да им врати способност избора"[76], враћајући им слободу која је због избора зла проузроковала пад човека. Августин је сматрао да се природа човека толико изменила да није у стању да стекне спасење, да изабере добро без помоћи Бога. Благодат је додељена само онима „који су за њу предодређени (praedestinati), према тајанственом разлогу Божјем"[77]. Број предодређених је ограничен бројем палих анђела, чија места остају слободна у рају. Остали су маса проклетих (*massa perditionis*).

На Картагинском сабору 416. осуђен је Пелагије. Богословски значај благодати за спасење је утврђен на сабору 419. г. У Правилима сабора се каже да благодат не делује само у праштању већ учињених грехова, већ да даје и помоћ да не грешимо поново јер она даје не само знање шта треба чинити већ и *усељава љубав у наша срца* да би могли испуњавати то што знамо. Анатема је бачена и на оне који су говорили да се благодат Божија даје само зато да се не греши, кроз откриће греха, а не даје љубав и снагу да чинимо то што смо сазнали.

На Арелатском сабору (470-475) одобрена је расправа епископа Фауста „О благодати Божијој и слободи воље човека", спор између Августина и Пелагија је решен на основу учења преподобног Јована Касијана у духу *синергизма*, узајамног дејства Бога и човека у делу спасења човека, које је постало општецрквено учење. Али, после смрти Касијана Римска помесна црква је прихватила становиште Августина, истина, с признањем неког људског учешћа у спасењу. Код западних латинских отаца и богослова је превладало становиште присталица учења блаженог Августина, утврђено на сабору у Оранжу 529. г. Сабор је одступио од начела синергизма, које је исповедао у питању благодати и слободе воље преподобни Јован Римљанин и његови следбеници.

Појам 'благодати' је тесно повезан с богословским појмовима спасења душе, покајања, освећења, тајинства, црквене јерархије, поштовања светиња и другим. Разлике у представи о природи и дејству благодати су увелико вододелница између историјских цркава и протестантизма, а

[76] Мирча Елијаде, *Водич кроз светске религије*, стр. 84
[77] Исто, стр. 85

унутар њега између калвинизма и арминијанства. Постоји мишљење да су управо представом о благодати у историјским црквама условљени раздвајање хришћана на лаике и клер, којем се даје особена благодат на служење поврх општег дара Светог Духа и учење о апостолском прејемству, непрекидном ланцу епископских рукоположења, при ком се предаје благодатни дар свештенства, од апостолских времена до данас.

По светитељу Григорију Палами (1296-1359) и учењу Православне цркве, благодат је „нетварна божанска сила (δύναμις) или нетварно божанско дејство (ενέργεια), кроз које се Бог јавља палом човеку, а човек помоћу ње превладава у себи греховно начело, достижући спасење и стање обожења". Поштовање светих је недељиво повезано с појмом благодати, јер се поштује управо благодат Божија, која у њима обитава и делује. Поимање Благодати као силе Божије, усмерене на спасење и освећење, узноси се ка речима Новог Завета: – да ће људи примити силу (δύναμιν), када на њих сиђе Дух Свети, - да је човек постао служитељ Јеванђеља по дару благодати Божије, даној деловањем силе Његове, – да се труди и подвиже силом Његовом, која делује у човеку моћно. Учење о благодати је развијено у мистичком учењу исихазма. Изложио га је Григориј Палама у спору с Варлаамом о Таворској светлости. Његово учење је утврђено на Исихастичком сабору у Константинопољу 1351. г. Краће и у виду теза ово учење је изложио тајни монах Андроник:

„Светлост Таворска није ни суштина Божија, ни Твар, већ енергија суштине.

Енергија суштине је нераздељива од суштине и несливена с њом.

Енергија суштине је нетварна.

Енергија суштине не уноси поделу у саму суштину и не нарушава њену једноставност.

Име 'Божанство' односи се не само на суштину Божију, већ и на енергију, то јест енергија Божија је такође сам Бог.

У суштини Божијој твар не може учествовати, у енергији пак – може"[78]

[78] Исто: *Свет Фаворский не есть ни сущность Божия, ни тварь, но энергия сущности.*

Энергия сущности нераздельна с сущностью и неслиянна с нею.

Из тога што човек може учествовати у енергији Божанства произилази појам *синергизма* – узајамног дејства Бога и човека на делу спасења човека. Благодат Божија је у верској уметности изображавана као голуб. Она је милост Божија, дар који се Светим Духом улива у нашу душу, извор њеног исцељења од греха и освећења човека. Благодат се саопштава човеку кроз учешће у тајинствима Цркве, а може се пројављивати у особеним духовним даровима којим постајемо способни садејствовати спасењу других и узрастању Цркве, Тела Христовог. Ти дарови, особене благодати (називају их харизмама) служе љубави, која твори Цркву.

Католичко богословље, првенствено томизам, разлику суштине и деловања (енергије) у Богу схвата сазнајно, не онтолошки (што би, по мишљењу католичких богослова, нарушавало Божанску једноставност). Бог је actus purus – чисто деловање, неодвојиво од Његове суштине. Зато се благодат не поистовећује с непосредним (нетварним) Божанским деловањем, а освећење се схвата као причастност не просто Божанским деловањима, већ Личности Светог Духа, а стање блаженства (обожења) као сазрцање суштине Бога душом.

Протестантизам благодат схвата као дар, она је незаслужена милост Божија, деловање Бога, усмерено на човека, Његова благонаклоност према човеку, незаслужена љубав Божија, незаслужена доброта или благост. Благодат се схвата као слободно деловање Божије, пре однос него сила, енергија. Сви протестанти, осим либералних праваца, су сагласни с основном мисли Августина о коренитој порочности човека услед пада у грех, и о неспособности људи да својим снагама стекну спасење, које зато добијају као незаслужени дар Божији (по благодати) кроз веру. Притом се сама вера схвата као дар Божији за спасење. Људи се спасавају вером, Божијим даром, а не делима.

Спорно је може ли човек изгубити спасење. Једни протестанти сматрају дејство благодати непревладивим, други

Энергия сущности нетварна.

Энергия сущности не вносит разделения в самую сущность и не нарушает ее простоты.

Имя „Божество" относится не только к сущности Божией, но и к энергии, то есть энергия Божия тоже есть сам Бог.

В сущности Божией тварь не может участвовать, в энергии же — может».

да се човек може свесно одрећи вере, тиме и спасења, или изгубити спасење услед грешног начина живота. Расправа се води и о питању да ли сви људи добијају Божију благодат.

За разлику од православних и католика, протестанти не сматрају свештенство за носиоца и преносника благодати (кроз тајинства), зато што црквена јерархија нема у њих улогу у току спасења. Сматрају да верници могу добијати благодат непосредно од Бога, без посредништва свештенства. У протестантизму постоје лутеранска, калвинистичка и арминијанска као три основне концепције дејства благодати.

У средишту Лутерове доктрине (1483-1546) је питање о предестинацији. Лутерани је одбацују, сматрају да Христос жели спасење свим људима, калвинистичко учење о двојном предодређењу на изабране и осуђене сматрају за јерес. Лутер је у спору с Еразмом, приметио да је на Августинов начин протумачена, људска воља „више servum arbitrium (подређена воља) него liberum arbitrium (слободна воља).”[79] Човек добија спасоносну веру само посредством благодати и деловања Светог Духа, Божјом милости, без било каквих сопствених напора. Међутим, човек, добивши га, може изгубити спасење због сопственог безакоња, али и повратити га кроз смирење, покајање и учешће у тајинствима.

Француски богослов Жан Калвин (1509–1564) је 'систематизацијом' (по изразу калвиниста) Августиновог богословља створио „учење о предодређењу по несазнатљивој вољи Бога људи за спасење или осуду”, које је у савременом калвинизму утврђено у пет тачака: – потпуна, свеобухватна грешност, – безусловна изабраност (предодређење), – ограничено искупљење, то јест спасење изабраних, - неодољива, непревладива благодат и – снага светих. По Калвину, природа човека се толико изменила према пороку услед првородног греха, да он сам ништа не може учинити на свом спасењу ни вером (верује зато што је предодређен за спасење), ни добрим делима. Бог је предодредио једне људе за спасење (кроз веру, коју добијају захваљујући деловању благодати), друге – за вечно проклетство. Притом је дејство Божје благодати за изабране за спасење непревладиво, ти

[79] Мирча Елијаде, *Водич кроз светске религије*, стр. 106

људи не могу отпасти од њега. Синод у Додрехту, у Холандији (1618–1619), на ком су били заступљени сви правци протестантизма, је потврди двојни карактер предестинације.

Пастор Реформаторске цркве у Амстердаму Јакоб Арминиј је почетком XVII века иступио против калвинистичког учења о предодређењу, поричући став о „непревладивој благодати", јер калвинистичка вера у предодређење противречи Божијој љубави и праведности. Обраћење човека Богу је немогуће без Божије благодати. Међутим, благодат се мора примити кроз веру, неопходна је свесна одлука човека. Спасење човека зато зависи и од Божије благодати, и од личног избора човека. Божије предодређење спасења грешника није у условљавању његовог деловања „непревладивом благодаћу", већ у предзнању Бога о слободном избору човека. Бог свима даје могућност да се спасе, али спасиће се само ти који својом вером и покајањем приме његов позив. Арминијанство утврђује одлучујућу улогу слободе воље у делу спасења. Оно је као посебан правац настало 1610., а већ 1618. је на собору осуђено за полупелагијанство и синергизам. Суштински је утицало на настанак баптистичког богословља. Арминијанци су се залагали за верску трпељивост, одбацујући клерикалну улогу цркве, карактеристичну за калвинизам.

Богословска концепција благодати као незаслуженог, властитим напорима, опроштаја човека од Бога је јединствена у хришћанству, не постоји у другим верама, мада се сама реч 'благодат' јавља у њима у разним значењима. У јудаизму, главни циљ стварања била је жеља Бога да створи човека, чији би задатак био да се присаједини Богу да би се наслађивао с њим истинском благодаћу. Притом пред сваким човеком су два пута: добра и зла, он може да изабере пут који хоће. Када својом вољом бира пут добра и одбацује зло даје му се истинска вечна благодат. У исламу благодат је вест Божја о својој милости и доброј вољи, којом Бог награђује вечно.

По *Илариону Кијевском*, благодат делује не само на засебну личност, већ и *на народ у целини*. Формулу саборности, једног од четири атрибута цркве, прихваћену на Другом васељенском сабору, који улази у Никејско-константинопољски Симбол вере, дао је Хомјаков. Црква је и једина, света и апостолска, међутим, њена суштинска одлика је са-

борност. Хомјаков саборност одређује као органско јединство, које заснива *божанска благодат узајамне љубави*: „Црква се назива *јединственом, светом, саборном* (католичном и васељенском), *апостолском* зато што је јединствена и света, зато што припада целом свету а не неком крају, зато што је по њој свето цело човечанство и цела земља а не само један народ или једна земља, зато што се њена суштина састоји у сагласју и *јединству духа и живота свих њених чланова* (истакао Б.К.) који је признају и, најзад, због тога што се у Писму и учењу апостола садржи сва пуноћа њене вере, њених надања и њене љубави"[80]. Оне је „Дух Божији и благодат светих тајни које живе у заједници"[81] Сама „благодат није један од атрибута, већ сами *извор саборности*"[82], односно њена онтолошка претпоставка и начело заснивања. Саборност је „јединство по благодати Божијој, а не по људском опредељењу[83]. Хомјаков описује унутрашње искуство живота цркве, достизања саборности, које је блиско 'откровењу' уметничког стваралаштва. Појам саборности се не може у целини сместити у област теоријских, спекулативних појмова, чак у богословском смислу његово одређење је спорно. Хомјаковљево истраживање се оснива на личном црквеном искуству, црковности као методи сазнања. Његово учење о саборности се односи не само на цркву, већ на читаву руску културу. Тако су га схватали Семјон Франк, Лав Карсавин и други руски философи. За Хомјакова је „благодатна основа саборности надахњујући гарант будућности Русије"[84]. Напор словенофилске мисли је био усмерен на превођење благодатног садржаја саборности на језик друштвене и политичке теорије, његово остварење у животу друштва и државе. Русија је у вери, коју покреће љубав, тражила духовно начело не само личног, већ и друштвеног живота. Она је извор моралне снаге, Притом се

[80] Алексеј Хомјаков, *Црква је једна*, Zepter book world, Београд, 1999, стр., стр. 7

[81] Исто, стр. 12

[82] Сергей С. Хоружий, *Хомяков и принцип соборности*, у: Вестник русского христианского движения; Париж - Ню-Йорк –Москва, Но 162-163, стр. 86

[83] Исто, стр. 92

[84] Иван Андреевич Есаулов, *Категория соборности в русской литературе*, стр. 22

овде не ради о приземљивању овог духовног, црквеног садржаја, већ, напротив, на делу је високо верско надахнуће друштвене и политичке мисли. Достојевски је, мада је неисцрпан извор идеја за сваку област науке и живота, цели живот писао о једном: то је *препород* –„покајање и препород, пад у грех и исправљање”[85], њега није толико надахњивало родољубље, ни словенофилство, па чак ни вера као скуп догмата. У свим богословским и друштвеним питањима о којима је писао Достојевског је покретало „то свештено трепетање у људском срцу зачетака новог живота, живота љубави и врлине”[86], одлучност добрих, злих и колебљивих људи да се одбаци служење самољубљу и страстима.

Совјетска Русија је насилно искорењивала православну основу живота и културе.Она је била само завршетак општег тока деристијанизације, апостасије, посебно сурове и жестоке на тлу бивше Руске империје. Супротстављање општиности и саборности је потпуно неосновано, мада их не треба поистовећивати. Основа општиности је саборност: идеја оцрковљење живота, проницања саборности у живот друштва је идеал световног живота у Русији. Црква је једна јединствена црква, која у пуноћи свог јединства постоји у свакој месној цркви. Благодатна основа саборности је небески путоказ за земаљску општину. Морални подвиг живота, морални избор је својствен „не само сваком човеку, већ и народима”[87], у страшној игри материјалних сила пажљив поглед увиђа само једно - морално питање које све покреће.

Православна духовност одбацује и оштро супротстављање *личности* и *саборности.* Проблем *личне* свести човека је основно питање и „судбинска грешка” све нове философије, њена природа је саборна (Сергеј Н. Трубецкој). Свест човека није ни лично искуствено полазиште, ни производ апстрактног начела. Она не може бити ни безлична, ни једнолична. Свест је више него лична, јер је саборна.

---

[85] Митрополит Антоний (Храповицкий), Пастырское изучение людей и жизни по сочинениям Ф. М. Достоевского, у: *Сила православия*, Институт русской цивилизации Алгоритм, Москва, 2012, стр. 90-100, 97

[86] Исто, стр. 98

[87] Константин Аксаков, Об основных началах русской истории, у: *Государство и народ*, Институт русской цивилизации, Москва, 2009, стр. 298.303б щмву 298

Сазнање је „*натчовјечно*... у смислу надличног, свеукупног јединства свјетске душе”[88], не у смислу личног сазнајног бића. Саборност личне свести се испољава у томе што она унутар себе држи саборност са свима. С. Трубецкој је сву новоевропску философију по њеним полазним ставовима и најважнијим правцима сматрао протестантском, јер су сви мислиоци (мистичари, рационалисти, емпиричари) – без доказа – признавали да је свест човека само лична. Он је давао предност ранохришћанском прилазу, утврђујући да се он није развио у одговарајућим научним дисциплинама. Логичка доследност знања произилази из универзалног ума, који је „конкретан субјект, живи логос, друга ипостас Свете Тројице”[89]; сазнање омогућава унутрашња веза свих бића, унутрашње свејединство бесконачног. Оно постоји не само по себи и за себе, већ у постојању за другог, у љубави према свету открива своју бит. Хришћанска вера нас учи да у човеку, у његовом моралном и естетском узрастању видимо безусловну вредност, „лик Христа” је у њему. Оци цркве и већина схоластичара су признавали безусловни ауторитет саборне, католичне свести, која живи у цркви и њеном предању. На тај начин је логичко и психолошко начело средњевековне, односно општехришћанске мисли било шире од искључивог протестантског субјективизма, јер се упоредо с личним начелом признавала и *могућа саборност* те свести. Нажалост, то начело саборности није научно развијено у философији, логици и психологији средњег века. Са несаборног становишта је немогуће признање бесмртности личне душе. У православном типу културе саборност се схвата само као резултат тачније одређене личности.

Благодат и саборност у црквеној уметности

Дух саборности се испољава и у руској икони (П. Флоренски), нарушавањем линијске перспективе приказивања, јер је чин саборовања и *сабирање гледишта*. За разлику од *илузионизма*, који је победио у уметности у доба препорода, а својствено му је лично виђење света, руска ликовна умет-

[88] Николај Лоски, *Историја руске философије*, ЦИД Подгорица – Издавачки центар Цетиње, 1995, стр. 211

[89] Исто, стр. 211

ност приказује стварно постојеће и вечно, што је својствено саборној свести. У оригиналној композицији иконе Благовести, коју је „открио", како сам каже, у једној скромној сеоској цркви, Флоренски уочава догматски, црквено-историјски и космолошки као њена три дела. Космолошки део је средишњи, он је „икона 'сама'"[90], све остало је само разјашњење и тачније одређење. Читава сложена композиција, коју потанко описује, по претпоставци Флоренског изображава освећење свих земних и небеских стихија. При врху иконе, са више од 150 фигура, је „кружић са приказом Духа-Голуба, који лети увис"[91]. У трену Благовести твар у лику Мајке Божије прихвата у себе Божанство, у њему је садржана читава *Вечност*, а у њој сва пуноћа *времена.* Празник Благовести Пресветој Деви, космички празник пролећа, пролећне равнодневице, садржи у себи као у пупољку сву пуноћу црквене године. Слично космичкој години, и она је лик *онтолошке* године, пуноће времена у ком се остварује усуд светске историје. Бескрајна пуноћа бића објављује нам се у лику Деве Марије у тренутку Благовести, у њој је садржана сва историја света.

У храму и богослужењу Флоренски види спој, сабор свих уметности, јединствену целину чији је предмет жива делатност „сва у преливима и играма боја живота, увек узбуђујућа ενεργεια духа"[92]. Уметничко дело је живо, оно као такво постоји само у посебним условима уметничког живота, као што и птица живи само у природи. И човеков духовни живот, у ком вредност има највиши значај, треба да буде дело целог народа, а храм његово училиште. Аутентичност уметности је у складу, целовитом јединству садржаја и начина његовог изражавања, она је животна, истинска уколико има свој стил. Уметничко дело је живо док постоји јединство стила, пуноћа услова у којима је оно настало. Слици и

[90] Павле Флоренски, *Стуб и тврђава истине*, књига друга, ЛОГОС АНТ, Београд, 1998, стр. 389

[91] Исто, стр. 389

[92] Павле Флоренски, Храм и богослужење као синтеза уметности, у: *Со земље*, ЛОГОС, Београд, 2004, стр. 123-135, овде 125. У овом чланку, који је поднео крајем октобра 1918. као саопштење у вези очувања Тројице-Сергијеве Лавре, као споменика живота и стваралаштва Московског раздобља руске историје (XIV-XVII век), Флоренски дотиче нека теоријски значајна питања.

статуи треба сасвим одређена светлост, музици тишина, грађевини одговарајући простор, они су саставни чиниоци живог тела уметничког дела. Јединство форме и садржаја, целина сложеног сплета услова чини дело уметничким.

Закони стила важе првенствено за црквену уметност. Тако је икона једна неодвојива страна ове уметности, она живи само у целини храма и богослужења, уметничке средине у којој има свој истински смисао. Све стране црквене уметности су међусобно повезане. Икони треба „неуједначена и неравномерна, лелујава, донекле, можда, треперава светлост кандила”[93], игра треперавог пламена, одраз боја од снопова светлости која пролази кроз обојено, брушено стакло – икона се може созерцавати само при том таласању неуједначене светлости, која својим топлим миомирисним зракама загрева душу. Равномерно и хладно осветљење је умртвљује. Духовни садржај иконе се изражава на јединствен начин, она оживљава пред пламеном кандила и свеће будећи предосећај небеске светлости. Злато је у светлости храма живи симбол небеског света. Колорит иконе у осветљењу храма у лицу светих открива прапојаве небеског света идеја. Танана плава завеса тамјана ствара покретну атмосферу која продубљује созерцање икона и фресака.

Храм и богослужење су уметност натопљена мистиком и метафизиком култа, уметност светлости, мириса, одежде. Они су музичка драма, целина, преплетена пуноћа круга ликовних и музичких услова, црквеног појања и древног црквеног песништва, прелива племенитих облика, боја и звукова који својом нежном лепотом заједно са плавкастим треперењем мирисног тамјана омогућавају катарзис - узношење душе ка вишим световима. Корени црквене уметности хришћанског света су непосредно у наслеђу античке хеленске уметности, нарочито хеленске трагедије. Поједностављено речено, стил је *јединство изражајних средстава*, које чини јединствено уметничко дело. Највећи задатак свих уметности је њихов *спој*, тежња према дубини и средишту уметности као јединствене праизворне делатности. Он је најуспешније и најоригиналније решен у уметности храма и богослужења.

[93] Исто, стр. 130

У руском наслеђу *литургијска* варијанта Светог Писма је отпочетка превладавала над његовим *књижевним* текстом, Стари и Нови Завет су усвајани више „личним учешћем у православном саборном *богослужењу*”[94], које је и образовало особени склоп понашања, православни дух, него самосталним *читањем* духовних дела. Овај дух се, постојећи као архетип, изразио у књижевним делима чак и тих писаца који нису прихватали разне стране хришћанске вероисповести. Древноруска и дела XIX века разоткривају начело утицаја појма саборности на поетику руске књижевности. Значајни су и прелаз између древноруске и књижевности новог века и религиозно-философска ренесанса почетка XX века, када се живо расправљало о питању саборности.

И корени руског језика и писма су *црквено-словенски*. Код Словена су се вера и књига, примање хришћанства и стицање писмености десили истовремено. Слова су била Божији дар, оваплоћење речи. За православну свест уништење слова је унижење, раз-оваплоћење речи.

Саборност се испољава и у *хетерофоничности* руске песме. Она историјски претходи *полифонији* Средњег века, на коју подсећа. У многогласности руске песме се испољава пуна слобода сваког гласа. *Јединство се не постиже ваљским* оквирима, већ унутрашњим *узајамним поимањем извођача*, од којих сваки импровизује, али не разлаже целину. Тиме „народна музика захвата неисцрпни океан пробуђених осећања, насупрот охлађеној и кристализованој готици контрапунктног стила”[95]. Руска песма је остварење 'хорског начела' (Флоренски), на којем су словенофили намеравали да заснују руску друштвеност. То је теократска синархија, односно „руско православно самодржавље”, насупрот јуридизму западног средњевековља, његовом стилу контрапункта, и просветљеном апсолутизму новог века, био то империјализам или демократија, што одговара хармонијском, односно монолошком стилу. Хорско начело је саборно, 'унутрашње', које се супротставља правним и свим другим облицима 'потчињавања' личности ваљској сили.

---

[94] Иван Андреевич Есаулов, *Категория соборности в русской литературе*

[95] Исто, стр. 27-28

И руска философија, као и руско песништво и душа Свете Русије у песми, хоће да искаже саборну природу руског народа. Тако и руска вера у цара, самодржавље није јуридичко право, монархијска идеја као искључиво правна својствена је другом типу духовности; она је милост Божија, чиме се самодржавље Цара појављује не као правни, већ као појам учења о вери.

Благодатно-саборни живот средњевековне Русије

Саборност је „угаони појам нашег времена, које живи под знаком два поларно супротстављена поретка: неограниченог индивидуализма и неограниченог колективизма"[96]. Друштвени спој ова два пола није нађен и „тешко да ће бити, јер он претпоставља благодатно начело"[97]. Али, он живи у Цркви и свет га може добити кроз њу, уколико она испуни свој задатак. У руској мисли се појављује мисао о неопходности 'трећег', саборног пута за Русију, који се повезивао више с православним типом духовности него с националним особинама руског народа. Русији никада није био својствен национализам, она је далеко заостајала за западно-европским државама у јачању националне самосвести и стварању државе по изразито етничком начелу. У њој је национална идеја као етничка увек била потчињена наднационалној верској идеји, у совјетско време комунистичком интернационализму. Саборност је *заједништво*, која не признаје ванјски ауторитет, католичку ауторитарност, али ни протестантску индивидуалистичку самоћу и затвореност.

Апостасијност, отпадништво нашег доба се испољава и у све већем раскиду између усамљености високоразвијеног појединца у свету и живота масе, која је обезличена, односно *расколу личности* на човека-појединца и човека масе. Узрок ове поделе су верске разлике, католичка и протестантска аксиологија. Католичка вуче према човеку масе, протестантска према засебној личности. Превладавање ове поделе могуће је у оквирима парадигме саборне свести и живота.

---

[96] Никита А. Струве, О соборной природе церкви, у: Православие и культура, Москва, Русский путь, 2000, стр. 239-246, овде 239

[97] Исто, стр. 239

Православље зна за другу, кудикамо значајнију супротност Закона и Благодати, која прожима сву хиљадугодишњу историју хришћанства у Русији. Она омогућава да се разјасни благодатна основа саборности и избегне неоснована ширење овог појма, као и разјашњење узрока настанка прво нехришћанског, а потом и противхришћанског начина живота и културе у новом веку.

Зашто закон као начело етике треба бити одбачен и у чему се састоји начело савршеније етике благодати? Нови Завет супротставља Старом завету Закона (Тора) сасвим нови систем вредности. Кроз цело Јеванђеље пролази супротност закона и благодати, љубави и Царства Божијег као основно начело хришћанства. Црква и саборност се заснивају на много блискијем и дубљем општењу него што је договорно, contrat social. Саборно општење је *благодатно*, натприродно и надзаконско. Супротност закона и благодати је супротност два велика поретка вредности, при чему се закон смешта у прошлост и зато је неспојив с благодати, која припада садашњости и будућности. Христос је *крај закона*, смењује га благодат. Ова супротност је трагична, јер је животна, понавља се можда у историји сваког човека и покољења и није још решена. Христос нас је ослободио и искупио од проклетства закона, сам се подвргавши његовом проклетству. Распеће је *проклетство закона*, срамотна казна досуђена Христу по закону. Подвргавши се његовом проклетству за нас, Христос нас је ослободио од њега. Вечни трагизам је у томе што свако ко хоће да га се ослободи, мора се подврћи проклетству закона.

Митрополит *Иларион* у ***Слову о закону и благодати*** даје кључ за разматрање појма саборности уколико је Божија благодат извор саборног начела. Сва својства саборности – слобода, органичност и љубав постоје већ код древноруског писца. Супротност закона и благодати је толико општа за православну духовност да „пролази кроз сву хиљадугодишњу историју руске писмености, а могуће, и у значајном степену одређује духовну својеобразност руске културе у целини”[98].

[98] Иван Андреевич Есаулов, *Категория соборности в русской литературе*, http://jesaulov.narod.ru/Code/sobornost_text_0.html, преузето 28. јула 2014.

Пре свега Иларион је убеђен у прожетост све тварне земље духовном божанском енергијом, Христовом благодаћу и истином[99]. У речима писца се види испуњеност благодаћу не само горњег већ и земаљског света. Благодаћу с неба испуњена земља рађа заједничку, *саборну* молитву небу.

Безблагодатни закон Иларион поистовећује са старим Заветом, с *Петокњижјем*, чија су се пророчанства у потпуности испунила и зато је он замењен хришћанским етичким системом. Мојсије је дао Закон, а Исус Христос Благодат и истину. Закон је био неопходан за *припрему* истине и Благодати, јер је он њихов *претеча* и *слуга*. Он је историјски степен неопходан за старо човечанство, да би се оно удаљило од идолског многобоштва на путу ка Благодати и истини. Али, закон је такав степен на узлазном путу човечанства ка Богу који мора бити превладан, испунивши у потпуности своје предодређење, у противном он би постао сметња одвраћајући од „небеског" и привлачећи ка „земаљском".

И сама Благодат је само слуга будућег века, непропадљивог живота на духовном путу човечанства, није коначни резултат. Благодат, *живот у Христу* посредством крштења уводи своје синове у вечни живот, она сама по себи није његово својство. Она је достижна и у мирском, светском животу на земљи, као одлучујући, други степен на путу у вечни живот. После јављања Благодати „свим људима" Бог је начинио велику гозбу сабравши заједно на једно весеље анђеле и људе.

Благодат искључује право слично томе како је она, превладавши га кроз његово испуњење, искључила старозаветни закон. Смрт старозаветног закона је и смрт права. Хришћанство је најавило превладавање права у односима међу људима у новом благодатном животу. То није био нови закон, заснован на новим начелима права. Благодат се не може сместити у право. Признање права је *повратак за-*

[99] «Ибо кончилось иудейство, и Закон отошел. Жертвы не приняты, ковчег и скрижали, и очистилище отнято. По всей же земле роса, по всей же земле вера распространилась, дождь благодатный оросил купель пакирождения, (чтобы) сынов своих в нетление облачить» (Слово "О законе и благодати" - Автор Слова - Иларион, первый митрополит из русских, поставленный на киевскую митрополию из священников в 1051 г. Публикуется в переводе А. Белицкой. http://www.old-russian.chat.ru/13ilarion.htm, преузето 28. јула 2014.)

кону, одустајање од благодати, кроз коју чланови Цркве живе у Христу. Оправдање законом је смрт Христа.

Однос Закона и Благодати је однос таме и светлости, односно лажне, безблагодатне и благодатне, истините светлости. У целом наредном развоју руске књижевности и филозофије посебно плодна је била супротност *лажне*, варљиве лунарне светлости и светлости *истините*, благодатне.

Митрополит Иларион означава „*самоутврђење* у земаљском животу и духовно *спасење*[100] као два могућа начина духовне усмерености. То је разграничење благодати и „правног простора". Онај који воли спреман је и да се жртвује за своју браћу. За древноруског писца те две супротстављене духовне усмерености су јудаизам и хришћанство. Супротност ниче после појаве благодати, чиме постаје могућ лични избор. Јудеји су светим законима *оправдавали* своје деловање, а хришћани су при благодатном сунцу жудели за својим спасењем. Док су Јевреји мислили о свом благоустројству у овом свету, хришћани су мислили о будућем веку.

Ствар није само у удаљавању од јудаизма. Старозаветно оправдање Законом је погубно, али и сопствена паганска прошлост, поклонство идолима је исто тако грешно и безблагодатно јер се брине само о земаљском, а нимало о небеском. Тама идолског служења страстима, злим дусима је нестала када је гранула зора благоверја, када је јеванђељска реч обасјала земљу. За православну моралну свест постоје само пут спасења и пропасти. Владимир је извео руски народ с грешног паганског пута.

Задивљује енергија одбацивања *своје*, а не разобличавања туђе грешности. Иларион живот свог сопственог народа осветљава светлошћу новозаветног, православног троичног божанства, пред којим се не могу сакрити његови недостаци. Он следи заслуге не само свог него чак и више иниза других народа у истинитој и благодатној хришћанској вери. Благи Бог није презрео, већ је помиловао, послао заповеди и спасио грешне народе, међу њима и руски, јер они Христа зову царем. У том *присаједињењу* руског другим хришћанским народима, а не у охолом издвајању и затвара-

[100] Иван Андреевич Есаулов, *Категория соборности в русской литературе*, http://jesaulov.narod.ru/Code/sobornost_text_0.htm

њу у себе испољила се „исконска *саборна суштина* руског православља"[101]. Њему је својствена тежња ка јединству са целим хришћанским светом, потпуно особено смирење које потиче из *снаге*, а не из слабости, супротно уздизању над другим. То није било самопонижавање, мада су руске земље биле познате целом свету.

Владимир се прославио не својим јуначким паганским подвизима покоравања околних земаља, већ зато што је отресао прах неверовања породивши се од духа и воде у светој купељи. Оцрковљење Русије је дивно чудо слободног служења небеском, благодатног становишта које уздиже човека изнад старозаветног и паганског служења земаљском.

У спевовима од ***Слова о походу Игоревом,*** преко ***Слова о пропасти Руске земље*** до ***Задоншћине*** видан је утицај црквене идеологије на друштвену мисао средњевековне Русије. Кнез Игор свој поход од паганског претвара у хришћански:

Солнце светится на небесе, -
Игорь князь въ Руской земли;
девици поютъ на Дунаи, -
вьются голоси чрезъ море до Киева.
Игорь едет по Боричеву
къ святей богородици Пирогощей.
Страны ради, гради весели.
Певше песнь старымъ княземъ,
а потомъ молодымъ пети:

"Слава Игорю Святъславличю,
буй туру Всеволоду,
Владимиру Игоревичу!"

Здрави князи и дружина,
побарая за христьяны
на поганыя плъки!

Княземъ слава а дружине!
Аминь.[102]

---

[101] Исто

[102] *Слово о полку Игореве* - известнейший памятник древней русской литературы - описывает неудачный поход на половцев новгород-северского князя Игоря Святославича в союзе с Всеволодом, Владимиром и Святославом Ольговичем (1185 г.). По времени напи-

Слово о пропасти Руске земље поистовећује руску земљу и хришћанску веру, а *Задоншћина* својим рефреном „за земљу за Руску и за веру хришћанску" истиче борбу за веру у сукобу с Ордом, паганском од XII до почетка XIV, а муслиманском у касније време. Кнезови Дмитриј Донски и Владимир одлазе у битку помоливши се Богу. Суштински значај има небеско заступништво руских ратника. Они не ратују за војничку добит, већ за Божију правду. Крст, знамење свих мученика, се од оруђа срамотне казне претворио у знамење победе. Руски кнез не упада у туђе земље као освајач, већ брани своју од Татара. Победа руске војске је зато Божија *милост*, „И помилова Бог Руску земљу", жртве су положиле своје главе за свету цркву, за земљу руску и веру хришћанску. *Задоншћина* тако представља руску земљу као заштићену црквом и вером. Кнез Дмитриј својим обраћањем живим и почившим *саборно сједињава браћу у Христу*, далеко позади остављајући телесни живот и смрт, мада је бозбожна Мамајева војска посекла хиљаде руских ратника.

И у поетици ***Пушкина*** откривамо саборно начело, мада је руска књижевност XIX и XX века најчешће тумачена као производ руске световне културе. Како Пушкин, тако је и саборност све у руској култури. Сам Пушкин је писао да Русима особени национални карактер даје грчка вероисповест, различита од свих других. Иза разних типова вредносних усмерења ликова и суштински различитих културних традиција стоји један, православни склоп етичких вредности, хришћански однос према ближњему. Искрено радостан сусрет је посебно одликовао људе старог века. Они су, поступајући по својој православној хрушћанској савести, *благодат Божију*, извор саборног јединства, видели у делатној подршци најслабијем, оном коме је најпотребнија. Тако ниче ново благодатно сједињење људи у Христу. *Љубав*

сания "Слово" относят к 1187-1188 году. Оригинальный древнерусский текст в современной орфографии. Древнерусский текст "Слова" разбит на абзацы и ритмические единицы. Этой разбивки в подлинной рукописи "Слова" не было, т.к. в русских рукописях XI-XVII веков текст (в том числе и поэтический) писался в сплошную строку. СЛОВО О ПЛЪКУ ИГОРЕВЕ, ИГОРЯ СЫНАСВЯТЪСЛАВЛЯ, ВНУКА ОЛЬГОВА, http://www.old-russian.chat.ru/05slovo.htm, преузето 28. јула 2014.

према ближњем је општи православни слој и фон све класичне руске књижевности, која је преузела хришћанску тежњу староруске писмености ка оцрковљење човека. Слаби и грешни траже *милости*, а не *правосуђа.* Хришћанском схватању људске природе својствена је „*нада* и *вера* у сваког човека”[103], у могућност покајања и оног који живи ван закона. И борба унутар суштински једног, саборног типа јединства је усмерена на милост и благодат Божију, а не на правосуђе и закон. Надмоћ савести над законом и покајања над судом је сама суштина православне етике.

Проблем *благословљења* је средишњи, он је једно од испољавања саборног начела. Притом је хришћански благослов близак стихији народног живота, свакидашњег понашања, које је укорењено како у историји, у народном искуству и мудрости, тако и у хришћанској етици. И молитва из чистог срца за спас грешне душе важнија је од земаљске судбине. Хришћанска моралност је мера људских поступака. Молитва и покајање су дејства која карактеришу област стицања благодати, они учвршћују и челиче веру. Духовни парадокс, који је био јасан руској православно-философској традицији, је у томе што се најважнија питања не решавају овде на земљи.

И револуционарност и либералност се уклапају у правни поредак, али су противречни идеји благодати, милости, јер се граде на спољашњим начелима. Право и на живот другог човека могуће је само уз одустајање од хришћанске, људске савести. Савремени свет види своју слободу у неограниченом задовољавању својих страсти и потреба. У безблагодатном свету слобода је успостављање формалне, правне једнакости у задовољавању својих потреба, чиме се ствара право на *грађанско оправдање* за сваку гадост.

Међутим, постоји и друга, *хришћанска слобода људске савести*.

Какав је архетип руске хришћанске писмености?

Руска књижевност првих седам векова свог постојања је изразито *христоцентрина*, усмерена првенствено на *Нови Завет.* За руску светост је карактеристичан покушај да се речи Христа о љубави према непријатељима и непротивље-

[103] Иван Андреевич Есаулов, *Категория соборности в русской литературе*, http://jesaulov.narod.ru/Code/sobornost_text_0.htm

њу злу прихвате дословно, без приговора и претумачења. Управо то је испољавање христоцентризма који заснива јединство древноруске књижевности и руске класике новог века, пре свега деветнаестог. Могуће је да је дубинска веза с *Новим Заветом*, која се никада није прекидала, главно што чини и јединство руске културе у целини, чак и онда када се православно предање и не помиње.

У древноруској књижевности саборно начело се појављује изричито, јер је њен главни задатак оцрковљење човека. Црквена година у православљу потиче из Пасхе, коначном победом над смрћу, коју утврђује, даје смисао животу човека на његовом путу ка Богу. Особеност те књижевности, засноване на идеји православне саборности, је *новозаветни* карактер висине моралног идеала. У самом избору вере и одговарајућег етичког система лепота богослужења је као *естетички* момент имала главну улогу у свести древноруског љубитења књиге. Добро и лепота не само да отпочетка нису супротстављени једно другом, већ су неодвојиви у руској култури. Свето се естетизује, и зато је касније реч Достојевског да ће „лепота спасити свет", између осталог, и *обнова* тог православног наслеђа.

Јеванђељски христоцентризам се испољава непосредно, али много чешће прешутно у класичној руској књижевности XIX века. То је етичка и естетичка усмереност писца ка Христу, као вишем моралном идеалу. Овај, средишњи лик *Новог Завета*, лик Спаситеља често је неприметно присутан у свести писца и читалаца. Христоцентризам је надлични циљ, којем се, уз све неумитне напоре, може само приближити. Ова тежња није појава утопијске свести, она је за православног човека стремљење Христу као Спаситељу, који је искупио грех старозаветног Адама, и као обрасцу моралне висине. Одавде делом потиче максималистички захтев према јунаку књижевног дела руске класике, много строжији него у западноевропској књижевности тог времена где је он много скромнији, 'реалнији'.

Православни руски писци нису могли ни хтели чинити уступке захтевима посветовљеног живота. А и посветовљење је у руској култури 'мекше', јавља се касније и није завршено ни у XX веку у поређењу са сличним кретањем у Западној Европи. Мало је истинских јунака, јер у свести писца је увек присутан 'најбољи', сваки човек је 'гори' од Христа.

Стални страх од духовног несавршенства пред лицем идеалне Свете Русије, страх од неподударности ниске даности високој заданости све друге невоље чини другоразредним, безначајним. Рус стално тежи постављању и решавању *последњих*, „*проклетих питања*".

Обратна страна духовног максимализма руске књижевности је исто тако потпуно и безусловно *прихватање* Божјег света, јер пред Богом су сви једнаки као раби његови. Мада између грешника и праведника постоји разлика, Христа су *једнако* недостојни. Али, то значи да су „*сви достојни* жалости, љубави и саосећања"[104]. Одавде потиче руска љубав према убогим и несретним, јуродивим и робијашима, чудесна трпељивост Руса несхватљива људима другог духовног склопа. Њен извор је *љубав према ближњем свом* уз сво увиђање његовог несавршенства.

Двострука је усмереност руског духа: она обухвата жудњу за етичким апсолутом и исто такво безусловно прихватање света какав он јесте. Можда нечувена близина најнижег и најузвишенијег јунака, који су, у бити, само варијације једног истог типа, и чини неодољиву чар и привлачну снагу руске књижевности. Галерија јунака руске класике је бескрајна мена саборне тежње ка главном лику Новог Завета. То целој руској књижевности даје загонетни доживљај једног богатог преливима смисла дела, које је својим унутрашњим садржајем усмерено на Јеванђеље. Историјска доба се тако уједињавају у једну недељиву целину. Можда је духовно усвајање православно протумаченог *Новог Завета* жила куцавица руске културе саборности и христоцентризма. Ово усвајање је у древноруском књижевном наслеђу више усмерено на 'вањске' стране испољавања благодати, а у руској класици XIX века се приближава њеном унутрашњем језгру? Овде можда постоји и значајна, мада и врло сразмерна, сличност с међусобним односом *Старог* и *Новог Завета*? Руска књижевност XIX века је доживљај присуства живог осећања саборности, давно изгубљеног у посветовљеној култури Запада? Ради се о доследно хришћанском погледу на свет, о препознавању „свог Другог". Руски класици – Толстојев *Рат и мир*, полифонија Достојевског и избегавање одређења „последње истине" у делима Чехова, уз

[104] Исто

све разлике виђења света тако различитих писаца, имају као заједнички називник православни однос према свету. Његова суштина су разна *испољавања* саборног начела. Код свих ових писаца видимо „духовни *трепет* пред влашћу над Другим, трепет пред сопственом могућношћу коначне и последње завршености света, неувереност у свом праву на улогу Судије ближњег свог.

Јер изречена коначна 'истина' о Другом, одузима му *наду* на преображење и могућност духовног прозрења, који не могу бити одузети, док је Други *жив*."[105] Претензија на довршење јунака је посезање на последњи Суд над њим, док само Бог зна вишу и последњу истину о човеку. У границама земаљског света нико, па ни уметници, не зна праву истину. Не зна не зато што права истина о човеку не постоји, већ зато што је она и самом Богу извесна само после његове смрти. До те границе остаје *нада*, чије би одузимање од Другог било противхришћански чин.

Полифонија романа Достојевског и равноправност гласова писца и јунака имају дубинске православне саборне изворе. Писац и јунаци су равноправни пред безусловном истином, која је у својој пуноћи позната само Богу. У односу према њој свака друга је сразмерна, она је само лаж.

У својим највишим делима руска књижевност XX века сабира у себи усмереност древноруске књижевности на оцрковљење човека и претежно прешутну окренутост класике XIX века ка Христу као вишем идеалу савршенства. Православној духовности својствено је *живо*, не симболичко присуство Христа. Оно осмишљава свакидашњи живот православне Русије, даје му духовну постојаност. Снага вере чини га присутним данас, овде и сада, у кући и домаћем дворишту. Увиђање личног, друштвеног и моралног *несавршенства* произилазило је из постојаног *поређења*, свесног или несвесног, са узорним животом јунака *Новог Завета.* Поређење стварног живота са моралним узором у његовој православној чистоћи и правоверности откривало је слабости људи и друштва и као стални задатак постављало њихово духовно преображење.

Потреси XX века су уништили ту, православну Русију, што је сведоцима тих догађаја дало могућност да увиде

[105] Исто

какво је духовно богатство сабирано хиљаду година нестало. Са одузимањем његовог хришћанског садржаја руски породични и цели световни живот је изгубио и свој облик. Хришћански свет *ближњих* се претворио у „свет *супарника*, свет победника и побеђених”[106]. Он више није Божји свет, испуњен благодати, већ бездушни вавилонски свет супарништва и непријатељства. Дуга дехристијанизација културе и свакидашњег живота довела је у XX веку до драматичног раскида свих веза – човека и света, човека и другог, до губитка смисла самог постојања. Игра и ирониja, покушај стварања новог света без и мимо, против Бога, нововековни лудизам је завршио у лудилу чудовишних огледа над људима и читавим народима. Ирониja, богоборство је као страшна зараза разложило све вредности, изобличило иконе, изједначило добро и зло, гору и воду, све обезличило и обесчастило. Страдања су божанском светлошћу осветлила 'Свету Русију', несталу у пламену. Совјетски колективизам је угушио личност, а постмодернистички, расистички либерализам својим безумним индивидуализмом разорио заједницу.

Руском друштву предстоји дуг пут повратка његовог спокојства, обнове светости и саборног јединства. Лепота хришћанског идеала показује тај пут изласка из времена малог земаљског у вечни живот.

Закључак: Благодат и из ње потекла саборност су основа православне културе. Оне увелико одређују особени карактер великих дела руске уметности – књижевности, музике, црквеног стваралаштва различитих историјских доба и праваца. Темељна хијерархија Закона и Благодати пролази кроз сву историју руског хришћанства и руске писмености. Благодат је најважнији источник саборног начела православне духовности. За руску културу током њене историје као најплодоноснији показао се њен саборни православни архетип. У другим културама су плодни неки други типови духовности. Православне вредности су трајна, историјска основа народног живота и културе.

Челинац,
28. јули 2014. год.

[106] Исто

Литература

1. Аксаков, Константин, Об основных началах русской истории, у: *Государство и народ*, Институт русской цивилизации, Москва, 2009, стр. 298-303
2. Благодать, http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%BB%D0%B0%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D1%82%D1%8C, преузето 28. јула 2014.
3. Damnjanović, Milan, *Istorija kulture sa principima izlaganja i tumačenja*, Gradina, Niš, 1977
4. Данилевски, Николај, Русија и Европа, Службени лист СРЈ – Досије, Београд, 1994
5. Елијаде, Мирча, *Водич кроз светске религије*, Народна књига, АЛФА, Београд, 1996
6. Иван Андреевич Есаулов, *Категория соборности в русской литературе*, http://jesaulov.narod.ru/Code/sobornost_text_0.html, преузето 28. јула 2014.
7. Иљин, Иван, *Пут духовне обнове*, ЛОГОС АНТ, Боград, 1998
8. Kirejevski, Ivan, *Filosofski spisi*, ALEF, Gradac, 2003
9. Куљанин, Бранимир, Је ли могућа саборна демократија, у: *Саборност и демократија*, зборник радова (уредник: исти), Удружење Српско-руски мост, Бања Лука, 2013, стр. 368-609
10. Лоски, Николај, *Историја руске философије*, ЦИД Подгорица –Издавачки центар Цетиње, 1995
11. Митрополит Антоний (Храповицкий), Пастырское изучение людей и жизни по сочинениям Ф. М. Достоевского, у: *Сила православия*, Институт русской цивилизации Алгоритм, Москва, 2012, стр. 90-100
12. Пеликан, Јарослав, *Мелодија теологије*, *философски речник*, Јасен ΦΙΛΟΤΕΟΣ, Београд Никшић Требиње, 2005
13. Протојереј проф. др, Јован Брија, *Речник православне теологије*, Хиландарски фонд Богословског факултета СПЦ, Београд, 1997

14. Пушкин, Александар, Препород, у: *Антологија руске поезије* XVII-XX век, књига прва, (избор Александар Петров), Просвета, Београд, 1977
15. Струве, Никита А., О соборной природе церкви, у: Православие и культура, Москва, Русский путь, 2000, стр. 239-246
16. Слово "О законе и благодати" - Автор Слова - Иларион, первый митрополит из русских; в переводе А. Белицкой. http://www.old-russian.chat.ru/13ilarion.htm, преузето 28. јула 2014
17. *Слово о полку Игореве*, http://www.old-russian.chat.ru/-05slovo.htm, преузето 28. јула 2014.
18. Флоренски, Павле, *Стуб и тврђава истине*, књига друга, ЛОГОС АНТ, Београд, 1998
19. Флоренски, Павле, Храм и богослужење као синтеза уметности, у: *Со земље*, ЛОГОС, Београд, 2004, стр. 123-135,
20. Хомјаков, Алексеј, *Црква је једна*, Zepter book world, Београд, 1999
21. Хоружий, Сергей С., *Хомяков и принцип соборности*, у: Вестник русского христианского движения; Париж – Ню-Йорк –Москва, Но 162-163

Рајко Кузмановић

ДА КОЧИЋЕВО ЈУЧЕ НЕ БУДЕ НАШЕ СУТРА

Веома поштовани скупе,

Ускоро ће се навршити стотину година од дана када се угасио кратак, али буран и племенит живот Петра Кочића. Угасио се живот, али су се распламсале његове идеје и слободарство у свим сферама нашег бивствовања – у науци, књижевности, умјетности, политици, па ево, и на зборовима, као што је овај, 49. по реду. Бесједе на овим зборовима су скоро увијек више или мање сличне. То и не може бити другачије јер се значај Петра Кочића и његовог дјела, ма колико се то истицало, увијек и изнова потврђују као трајне, неисцрпне и свевременске истине које, ево скоро ће вијек како нас оне надахњују и храбре да не губимо вјеру у нашу будућност.

Зато се о Петру Кочићу мора говорити само истина, стојећи усправно и гордо, баш како је стајао Петар. Али, тешко је и готово немогуће данас говорити гласом, језиком и аргументима као што су Кочићеви, па и са жаром и поносом којиме је његова мисао зрачила. Петар Кочић је, без имало сумње, великан српске књижевности, човјек слободарског духа и дјела, за кога су једине вриједности биле отаџбина, слобода, правда и истина, чиме је одисало све што је чинио, радио и мислио. Те вриједности су за вријеме аустроугарске окупације бујале негдје у магли и мећави. Кочић је вапио да сунце слободе, правде и истине обасја не само планинске врхове његовог Змијања, већ и лица и домове поробљених, али непокорених свих оних који су чезнули за слободом.

Кочићева дјела су снажан програм националног и социјалног ослобођења, угњетеног и обесправљеног народа у Босни и Херцеговини, свих националности, а нарочито Срба, а његово политичко дјеловање је програм ослобођења од окупаторске аустроугарске власти. Оба ова програма су јединствена и актуелна и данас, зато се његова дјела стално и изнова читају. Без обзира на то што се његова дјела увијек читају, она су још увијек неишчитана, недочитана и изнова свјежа и актуелна. О њему и његовом књижевном и политичком ангажовању и даље ће се писати и говорити. Да ли ће се више говорити о њему као изузетном књижевнику и страсном борцу за правду и слободу, зависиће од друштвених прилика и нивоа остваривања права и слобода, правде и истине. Данас је Кочић подједнако важан и значајан као високо моралан човјек, као страстан борац и као врстан књижевник.

Вриједност укупног Кочићевог дјела је трајно актуелна, било да је у питању књижевност, било политичке расправе, а посебно његови говори у Босанском сабору. Говорио је и писао звучним крајишким језиком, који је, поред других, и сам Кочић називао *народним*, *великим*, *силним*, *сјајним*. У његовом говору и писању има више препознатљивих модулација. Када говори о аустроугарској власти, његова ријеч је оштра као мач, иронична и подсмјешљива. Увијек се знало куда циља. А када говори о Змијању, планинама, пашњацима, а посебно о крајишким људима и угњетеном народу, онда су његов говор и језик меки, топли и благи.

Кочићев језик освојио је књижевнике и културне посленике његовог доба, што је снажно и јасно изразила књижевница Исидора Секулић ријечима: „Кад би могао језик једнога човека постати књижевни језик, ја бих гласала за Кочићев језик – која снага, који стил, који звук, која магика...“. А Иво Андрић, пишући о Кочићу, истиче да су језик, људи и земља основна покретачка снага свих његових књижевних публицистичких и политичких дјела и активности.

Кочићев страсни ангажман у политичком животу, борби за слободу, правду и истину обичног човјека – кмета и свих обесправљених створио је од њега јунака Змијања, Крајине, Босне и Херцеговине и Србије. Опјеван је у народним пјесмама, признат и познат међу интелектуалцима –

писцима и научницима. Међутим, такво његово морално, људско, књижевно, па и научно *успеније,* створило му је силне и трајне неприлике код тадашњих окупаторских аустроугарских власти – суђења, тамновања, понижења. Млади Кочић започео је своје образовање и васпитање код оца Герасима, монаха у Гомионици, „српској ћаби“, гдје му је усађен осјећај за правду, слободу и истину, а посебно за љубав према своме народу и мржњу према сваком поробљивачу.

Своје образовање наставио је у истом смјеру у Српској православној основној школи у Бањој Луци, а потом у сарајевској и београдској гимназији, те студијама филозофије у Бечу. Кочић о свом школовању и даљем смјеру свога дјеловања пише својој љубави и сапутници у животу Милки Вукомановић: „Ја се данас патим и мучим са школом само да теби и себи извојујем добар положај у друштву. Али, треба да и ово знаш: да ћу ја можда по затворима и апсанама провести већи дио свог живота, јер ћемо ми сви ђаци (студенти) отпочети борбу против Швабе, који гули наш народ, отима му слободу и убија срећу.“

Већ у Сарајеву показао је велики отпор и критични став према неправди и хировитости режима, због чега је био избачен из гимназије. Надахнут патриотизмом, учествовао је у студентским демонстрацијама, а потом активно радио у припреми и упућивању меморандумâ аустријској влади, захтијевајући слободу штампе и реформу кметског система, оштро критикујући аустријске власти, због чега је означен и проглашен српским трибуном, фанатичним револуционаром, а његов национални ангажман оквалификован је као субверзиван и посвећен организовању пансрпског устанка у Босни. Тако је Кочић себи натоварио на леђа гомилу жбирова, шпијуна и ухода, па је пријављиван, опањкаван, хапшен и осуђиван.

Кочић је знао да ће бити прогањан и добро је знао шта је право, а још више и боље шта је правда. Али, за њега и његов мученички, али горди и поносни народ, није било правде, за њу се морало борити. Он је вјеровао у правду и слободу, ону исконску коју народ осјећа и носи у себи, а никако окупаторску. У једном часу је посумњао у правду, када је тамновао ни крив ни дужан, осуђен, не по праву већ по окупаторском параграфу. Наиме, када је поново осуђен,

разочарао се у све вриједности, па и у правду. Његова супруга Милка, коју је волио и којој је вјеровао, пише му: „Има ли игдје ико коме би се пожалили на неправду“. Њен Петар јој одговара: „Драга моја Милка, питаш ме да ли би се могао гдјегод на неправду пожалити? Запамти добро ово: како год што у густој помрчини не можеш наћи свјетлост, исто ћеш тако у земљи без слободе тражити правду“.

Слобода је мајка правде, а правда је мајка права. Право би морало бити природно, а као такво – праведно. Позитивно право није у цјелини праведно ни у слободној земљи, а поготово у окупираној. Параграфи су сувише далеко од правде. Знао је то Кочић, па је тражио од суда да му суде по правди, а не по параграфу који је прописала окупаторска власт.

Кочић је, због свог активизма, шиканиран, осуђиван и хапшен. Писали су му, говорили и савјетовали га његови пријатељи – угледни научници (попут Цвијића) и књижевници (попут Скерлића), а посебно његова Милка – да ублажи и смањи политичке активности. Тако Јован Скерлић, познати историчар српске књижевности и заговорник афирмације српског питања, а касније југословенства, пише Кочићу, између осталог, и ово: „Дозволите да Вам поновим, оно што сам већ неколико пута казао: Оставите политику, коју може да води свако, и радите књижевност, у којој сте Ви у нашој земљи један (први)“.

Кочић пише својој Милки писмо и тако одговара на њене, али и на апеле других. „Драга Милка, ти мене можда за све кривиш шта се десило са мном. Није то моја кривица, јер је све ово морало бити. Ја знам, ти се силно патиш и у себи проклињеш мене, али немаш право. Наш је народ тако убијен и сатрвен јадом и невољом, па је неко морао устати и подвикнути против силних зулума и неправде који се над њим непрестано чине. Тај неко, у овом случају био је твој Кочо... Ја унапријед знам да ћеш се ти на ове моје ријечи горко осмијехнути и прошаптати: Е мој луди Кочо“.

Кочић је наставио да, са још већим жаром, пише и говори, било на слободи, било у затвору, било у болници. Ништа га није могло скренути са пута да допринесе слободи свога народа, ма колику жртву да је то захтијевало. О томе његовом радном ентузијазму и немиру књижевник Иван Ловреновић пише. „Читавим својим књижевним чином у

цјелини и детаљно он је остао стамен и упоран – не дајући мира ни себи ни икоме око себе“.

Значајно име наше културе и књижевности, Перо Слијепчевић, за Петра Кочића пише: „Крупан и јак, велика ока, опуштена брка, хајдучина јуче изашла из босанских шума. Кад проговори као да за њим планина проговара“. А Јован Кршић каже: „Кочић је био човјек из једног комада. То јест, у њему су били нераздвојно повезани умјетник и борац, писац – пјесник и човјек своје средине“. Снага Кочићеве ријечи, његов сарказам, па и хумор, снажно су долазили до изражаја у Босанском сабору. Он је страсно говорио у Сабору борећи се за слободу и правду потлачених. И поред сјајних и аргументованих говора и приједлога увијек је остајао у мањини. Када је једном приликом предсједник Сабора, послије гласања, констатовао да је апсолутна већина за владин приједлог, Кочић је гласно и саркастично добацио: „не апсолутна, већ покорна већина“.

Откуд је извирала толика снага, храброст, слободарски дух и радна енергија? Његова покретачка снага истовремено су и љубав и мржња. Оба фактора имају своје исходиште у социјалној средини, у којој основно ткиво чини окупаторска власт и потлачени народ. Али чини се да је покретачка снага и у генетском фактору, јер у венама Петра Кочића струји врела крв предака који су више од живота волјели слободу, истину и правду. Академик и књижевник Нађо Шиповац, у свом недавно објављеном дјелу *Записи о Петру*, пише да Кочићева покретачка енергија и невидљива снага као да проистиче из самог имена Петар. Многе значајне личности са овим именом имале су у себи нешто месијанско и биле су предодређене да буду вође – свјетовне и духовне. Први међу њима био је апостол Петар, коме је то име дао сам Исус Христос: „Ти си Петар. Теби ћу дати кључеве краљевства небеског“. Из самог Петровог апостолског имена избијала је нека моћ. Наведимо још неке важније историјске личности са овим именом, као што су књижевник и владар Петар Петровић Његош, Свети Петар Цетињски, Руски цар Петар Велики, краљ Петар Први Ослободилац и, наравно, Петар Кочић који је, како пише Јован Дучић, открио једну земљу, Крајину, са новом српском душом, незадовољном, огорченом и осветничком, која је толико везана за косовски идеал и обилићевску правду. Кочић је дигао глас бунтовни-

ка и праведника који се јасно чуо у Бечу, Пешти, Цариграду, Београду, Сарајеву и Бањој Луци, а посебно у Босанском сабору.

Данас, скоро 100 година од времена Петра Кочића, поставља се питање, да ли су се политичке и друштвене прилике из тога времена промијениле током бурног XX вијека или су сличне, чак готово исте у Босни и Херцеговини, па дијелом и на Балкану.

Није овдје мјесто ни прилика за цјеловит одговор, али јесте барем за необориве чињенице. Кочићеве идеје и тежње из тога времена оличене су у борби за слободу, правду и истину напаћеног народа у Босни и Херцеговини, посебно српског, али и осталих народа, против страног окупатора. Угрожени су били његово људско и национално биће – укупан идентитет. Кочић је желио, тражио и борио се свим силама да окупатор оде, а народ проговори својим а не окупаторским језиком, да има државу какву жели, да има домаће и праведне судове. У ствари, Кочић је желио да народ буде слободан.

Судећи по томе какво је стање у Босни и Херцеговини посљедњих двадесет година, све је скоро исто као на почетку вијека, само је тиранија софистицираније. И данас смо под међународном окупацијом као некад под аустроугарском; тада је Босна и Херцеговина била протекторат, као и данас; и тада, као и данас, суде нам стране судије. Тада смо имали владара кајзера, а данас високог представника. Тада је Калајев режим наметао унитаризацију и босански језик и данас се то чини. Тако се јасно види да су и данас Кочићеве идеје актуелне, јер се скоро ништа није промијенило. Да би се остварили Кочићеве и наше праведне идеје, треба нам више Кочића. Странци се и даље петљају око Босне и Херцеговине, а питамо се откуд им то право, ко им га је дао? То је очито право јачег, које је супротно праведном и међународном праву.

У том смјеру размишља и пише наш познати историограф Милорад Екмечић, који каже (НИН, 2008) да оваква ситуација: „наговештава да ми на почетку надолазећег века треба опет да поновимо да ће наше сутра бити исто што је било наше јуче“. Управо против те надолазеће опасности морамо се кочићевски борити.

Кочић је на самом крају свог бурног, часног и кратког живота и у болници долазио у конфликтне ситуације са аустро-њемачким стражарима и управом. О тим посљедњим Кочићевим данима књижевник Милан Јовановић Стојимировић оставио је дирљиво свједочанство, у коме наводи Кочићеве ријечи: „У ропству се родих, у ропству живјех, у ропству, вајме, умријех“.

Све што је Кочић урадио њему је у част, а нама у памет.

Хвала!

49. Кочићев збор, 30. август 2014.
Бански двор – Културни центар

Витомир Поповић

КО ЖИТО СА КУКОЉЕМ СИЈЕ И КУКОЉ ЖАЊЕ

Поштоване даме и господо,

Драги пријатељи,

Поштоваоци и обожаваоци лика и дјела Петра Кочића,

Мени је вечерас припала изузетно пријатна дужност да у оквиру обиљежавања 48. по реду Кочићевог збора посвећеног нашем књижевнику и великану, нашем великом Трибуну и борцу за слободу и правду Петру Кочићу, одржим бесједу.

Петар Кочић спада у ред великана српске књижевности и историје, живио је у веома тешка и смутна времена када је овим просторима газдовао Беч, који је опет дошао после скоро петстотина годишње владавине и тамновања под Турцима.

Међутим, његова визија слободарске идеје, борбе за право и правду ће га сврстати у највеће књижевне висине, а његове приповијетке и његови говори на сједницама ондашњег босанскохерцеговачког Парламента ће ући у анале, како се представник једног народа, српског народа треба борити за његове интересе, како их треба заступати и како их штитити.

Свака од његових бесједа, било о шумском сервитутном праву, језику, критици аустријске управе у Босни, доношењу и примјењивању Закона осликава не само стање у друштву са почетка XX вијека, него би се то стање и то вријеме могло без већих проблема поредити са данашњим временом, иако је од тада па до данас прошло преко стотину година. Чини се да је вријеме стало и да се ништа не мијења. Ја ћу покушати да упоредим ово наше данашње вријеме са оним Кочићевим.

Ја сам ових дана спремао ову моју бесједу, али нешто нисам сигуран да ли је ово моја или Кочићева бесједа. Покушао сам да кроз расправу о буџету критикујем и оне за

које је буџет намијењен а да ли сам у томе и успио процијените сами. Ова бесједа могла би носити и овакав наслов:

Критика постојеће управе у Босни и Херцеговини

Високи Саборе?

Одмах на почетку, на први поглед морам изјавити да се овог буџета нећу примити, него да ћу искрено и од срца гласати против њега. Ја то на почетку изјављујем зато јер би се могао попишманити, па касније гласати за буџет. Ја бришем цијелу прву главу: "Врховна управа". Та нам је Управа потпуно непотребна и стаје нас милионе марака. Та нам је Управа у Сарајеву потпуно непотребна. Ја би се могао задовољити овом нашом Високом Владом, кад би била потпуно на свом мјесту. Много богатије и сретније земље имају једну Централну управу, а ми имамо двије, једна скупља од друге, једна гора од друге.

Високи Саборе, зашто нам служи ова скупа Влада у Сарајеву. У ондашња времена док није било Републике Српске, хајде, де, она би можда могла бити и оправдана, али данас кад имамо своју Народну скупштину и своју Владу, њезин опстанак није апсолутно оправдан. То је просто избачен новац и то тако да ни једна црквица не остане у овој земљи и овом народу, него све поједе гладно и нестретно Сарајево.

Шта вриједе та силна министарства у Сарајеву, кад од њих немамо никакве користи.

Она сметају и спречавају напредовање и развој наших државних послова. Они се свакодневно множе, њихов број се повећава, не зна се ко кога доводи, а не зна се шта они раде. Зна се једино да они троше велике народне паре, које ми зарађујемо и које немамо. Зато ми морамо рећи: "Нема више пљачке **es geht nich so mehr"**, и зато предлажем да избришемо цијелу прву главу у којој се помиње ова Централна влада.

Ова несрећна Влада у Сарајеву нам је довела Високе представнике и многе друге белосветске скитнице. Они су нам довели и Волфганга Петрича који је без имало стида и срама промијенио наш Устав и у наше име доносио те

срамне Законе. Она нам је довела и Педија Ешдауна, званог Пешдауна који је смјењивао оне које смо ми изабрали и уништавао све што је Српско. Она нам је довела и многе друге мунговане и многе друге инцковане које данас плаћамо великим парама овог сиромашног народа, а никада нам нису били потребни.

Ова несрећна Влада нас представља као терористе у свијету, ради против наших интереса и наших глава, а ми је плаћамо.

Ми овдје видимо, Високи Саборе, један преостатак старе отоманске управе, а отоманска управа у овој земљи и овом народу није потребна.

Сва господа министри у овој Централној влади стоје на својим мјестима, боље речено сједе као да се око њих ништа не дешава. Не можеш их отјерати ни са радног мјеста ни у пензију, остају још по два мандата и примају плату, ову црквицу коју ми за њих зарађујемо, а од њих немамо никакве користи, имамо велике штете. Чини се, Високи саборе да су овдје, у овој сарајевској Влади сви сложни и Срби и Хрвати и они трећи и да им национална припадност није на првом мјесту. На првом мјесту им је да што мање раде, а да што више зараде.

У овој глави о буџету још могу говорити о величини суме одређене за његово штампање и закључних рачуна и извјештаја о Управи земаљској. И ту се троше велике паре. И ту би могли уштедити господо. Не треба извјештаје и закључне рачуне штампати на три писма. Ово је народ који је сиромашан па би требало да се прими једно писмо у интересу културног уједињења и националне штедње. Ми смо један народ, један нам је језик, српски, треба да буде једно писмо.

У наслову "здравство" има одређена плаћа за љекаре. Ја нијесам против тога и није ми жао. Само не би требало дозволити да се они баве и споредним занимањем, не би им требало давати мјеста у политици, јер ћемо на тај начин имати слабе љекаре, а још слабије политичаре. Ја се слажем са Бароном Питнером у овој ствари, наиме да имаде у болницама врло мало простора и да су наше болнице врло оскудне у просторијама. Требало би подићи некоје павиљоне и требало би намјестити неколико лијечника, али сви видимо да нема пара.

Говорити о политичким властима у Босни и Херцеговини не може човјек хладно, не може да се не узрујава. Политичке су власти у Босни и Херцеговини биле туђинске и у вријеме Турака и у вријеме Аустро–Угарске окупације, а туђинске су остале и ових последњих 20 година и грдно нерасположене према свом народу. Ово терорисање и ове зулуме политичких власти је највише осјетио наш тежак, али и сви ми заједно са њим. Осјетили су и они други који би на било који начин исказали своју непослушност према њима. Малог напретка су имали само они који су их хвалили и који су им подилазили.

Високи Саборе, као што је окупација донијела многа зла и учинила нам много неправди у свима правцима народног живота, исто је тако утицала штетно на развитак нашег богоданог, звучног и љупког језика.

Тај утицај је тако штетан, и тако очевидан, да ми морамо страховати да нам се наш красни језик, најљепши међу словенским језицима, не исквари, не изблиједи, не изгуби сву ону своју кристалну јасноћу и љупкост којој готово нема равне. То нас, као старе и добре Србе мора бољети, јер је наш језик и у најстарија времена био необично лијеп и звучан, много љепши и народнији од других језика.

Та се његова љепота сачувала кроз вијекове, а данас је наше тргове, наше путеве, наше улице и села преплавила латинштина као да нам ћирилица смета. Ја нијесам против ње, латинице, али сам прије свега за наше писмо и за нашу ћирилицу. Нашем се језику не може приговорити да није развијен, да се њиме не може изразити све што је потребно, да се не могу логички и прецизно Закони и наредбе, правни и стручни списи изразити. Треба само погледати дјела Слободана Јовановића па ћете видјети какве се тешке ствари могу изразити српским језиком и то посве јасно и логички.

Високи Саборе, сви народи цијене љепоту и чистоту језика, и ми треба да цијенимо ово народно драгоцјено благо у свој његовој љепоти и чистоћи, и ми морамо чувати и његовати наш српски језик и ћирилицу, јер без тога ћемо постати туђини на своме.

Високи Саборе, ја овдје морам да поменем двије, три реченице о нашем образовању, али и о судству. Умјесто да будемо препознатљиви по нашем образовању и код других народа ми смо наше образовање испустили из руку. Код нас

се сада преко ноћи може доћи до разнијех диплома, за њих не треба учити, оне се могу и купити. Довољно је да се уочи испита само књига прелиста, а да се на испиту сјутрадан заблиста. Нијесам сигуран да ли смо постали паметан народ, па да више не морамо да учимо да би се образовали, или смо потпуно упропастили наше образовање. Кад то кажем, мислим на ово приватно образовање, које баш нема пуно везе са образовањем.

Једно је, Високи Саборе сигурно, да онај ко жито са кукољем сије и кукољ жање. А ко је за то крив, питаћете ви мене. Крива је наша Влада, а бићемо криви и ми заједно, с њом у будућности, с обзиром на то да без доброг образовања нема ни добре државе, а ни доброг народа у њој.

Високи Саборе, ја нијесам задовољан ни са ставком у буџету за судове. Ја знам да је њима увијек мало и да им треба више, али сиромашан смо ми народ и немамо толико колико они траже. Иако ту постоји један озбиљан проблем над којим не можемо да затворимо очи. Наиме, сада се број јазаваца код нас много увећао и умножио, удебљали су се они од ове наше муке, појеоше све до чега дођоше, краду, а у очи те гледају, опустошише и наше кукурузе и наше шуме и нашу земљу, као да знају да за њих нема судија да их суде. Не знам докле ћемо тако издурати, али морао сам ово рећи прије усвајања буџета. Кад мало боље размислим ја нијесам сигуран да ли су бољи они прије или ови данас, а ко зна можда су исти. Власт као власт, једна оде, а друга дође и тако редом. Ето какво ти је то вријеме и правда, рођени брате.

Имао би ја још много чега и шта говорити о оваквом буџету, али оставићу и другима да и они кажу шта по овоме питању мисле, али ја мислим да овај буџет не би требало усвојити и да би многе ствари у њему требало брисати и зато ћу ја гласати против овог буџета, да се не би попишманио.

И на крају, Високи Саборе, умало да не заборавим, и сутра, у недјељу, у Стричићима на Мањачи, своје снаге ће по 48 пут одмјерити царски Рудоња и Лујин Јаблан. Дуго сам их убјеђивао да пристану на овај мегдан, али неће, кажу боје се, мислили да је ово изборна година, па се плаше да не заврше негдје под шатором.

За Рудоњу би можда и могли да нађу замјену, Рудоња има много и свуда су око нас, а за Јаблана би то био озби-

љан проблем, али ето, добро је да су прихватили, па ћемо доћи да их бодримо и слушамо како Јаблан поносно и победоносно риче. Одавно нисмо ништа боље ни слушали.

Даме и господо, ја незнам да ли вријеме стоји и чије су ово ријечи биле, али ви просудите сами и хвала Вам на пажњи.

У Бањој Луци,
24.08.2013.год.

Гаврило Принцип

У КАЗАМАТУ[107]

Тромо се време вуче
И ничег новог нема.
Данас све ко јуче
Сутра се ново спрема.

И место да смо у рату
Док б ојне трубе јече,
Ево нас у казамату,
На нама ланци звече.

Сваки дан исти живот
Погажен, згњечен и стрт.
Ја нијесам идиот
Па то је за мене смрт.

Ал' право је рекао пре
Жерајић соко сиви:
"Ко хоће да живи нек мре,
Ко хоће да мре нек живи!"

[107] *(Урезано на порцији у сарајевском истражном затвору)*

СПОМЕН ПРИНЦИПУ

О Балши, и Душану Силном, да умукне крик.
Властела, војводе, деспоти, беху срам.
Хајдучкој крви нек се ори цик.
Убици диште Видовдански храм!

Слави, и оклопницима, нек умукне пој.
Деспотица светих нек нестане драж.
Гладан и крвав је народ мој.
А сјајна прошлост је лаж.

А ко нас воли, нек воли камен голи.
Нек пољуби мржњу и мртве.
Ископане очи, вино што се точи,
у славу убиства и жртве.

О правди и победи светој нек умукне крик.
Оцеви и браћа и сестре беху срам.
Освети, мајци нашој, нек се ори цик.
Рађи, рити, диште косовски храм.

А сунцу и манастирима угушите пој.
Кадифе и свиле нек нестане драж.
Јаук и гробље је народ мој.
А сјајна прошлост је лаж.

Мој народ није стег царски што се вије,
него мајка обешчашћена.
Зној и сиротиња и мржња што тиња
у стиду згаришта и стена.

Љубомир Зуковић

ГУСЛАРСКЕ ПЕСМЕ О ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ

Убиство аустријског престолонаследника, надвојводе Франца Фердинанда на Видовдан 1914. године у Сарајеву несумњиво је крупан историјски догађај, јер, ако ништа друго, оно, извесно, стоји на почетку збивања која ће, недуго иза тога, свет увести у такозвани Велики, односно Први светски рат. Стотине хиљада страница текста најразличитије провенијенције, од стручне и строго научне, преко публицистичко–пропагандистичке, до уметничке, посвећено је томе догађају у покушају да се он што потпуније и свестраније прикаже и осветли. Нажалост, неретко и злоупотреби, најчешће у политичке сврхе. Чињено је то из најразличитијих углова и одстојања, и временских и просторних, али, пре свега, из различитих побуда и намера. Све је то, наравно, утицало и на закључке до којих су истраживачи, и позвани и непозвани, и озбиљни и они наручени, тих догађаја и збивања долазили, односно које су изводили.

Како се налазимо уочи стогодишњице догађаја о коме је реч, то, извесно, треба очекивати снажан талас нових напора да се овај догађај оживи и приближи савременим нараштајима, да се из угла нашега времена и односа међу тадашњим зараћеним странама, али и савезника оцене и његови узроци и његове последице. На тако нешто има не само право, него, рекао бих и обавезу сваки нараштај и свако време, па, разуме се, и ово наше. Нас и даља, а поготову она најближа, прошлост, па и неке текуће појаве и дешавања опомињу и упозоравају да морамо бити врло опрезни и осетљиви на покушаје да се приказ, односно слика, не само прошлости, него и савремене нам стварности у одређеним круговима, објективно и научно, не утврђује одговарајућом методологијом, него, нажалост, наручује, па чак и купује са намером да се злоупотреби у политичке сврхе. Ми се од таквих намера и поступака морамо бранити истином. Она је наше једино, али, у исти мах, и најјаче оружје. Као такво, треба да остане и трајно. Све су остало ћорци којима се производи магла и галама како би се лакше и брже завршио не-

ки прљав дневни посао. Истина је истина, па и кад је у питању Први светски рат, и његови узроци и она не може и не сме бити орочавана никаквим и ничијим политичким потребама и циљевима. То што су данас успостављени сасвим друкчији односи између већине народа и држава које су пре једног века међусобно ратовале, само је по себи добро и пожељно да такви и остану, чак да се у сваком погледу унапређују, али то нипошто не сме бити разлог да се чињенице, било да се ради о прошлости, или садашњости, кривотворе. И они који то чине знају да је то узалудан посао, али он, обично, има неку своју тренутну употребну вредност.

Ми нимало не сумњамо у то да ми имамо довољан број стручних и објективних историчара који ће лако препознати овакве намере и поступке и на прави их начин, то јест непобитним чињеницама, осујетити их, али је врло битно да то учине одлучно и на време. Истим разлозима ваљало би да се руководе, и на исти начин да се понашају, и наши политичари. Њихова прва брига и обзир о коме треба да воде рачуна је властити народ, а не било који страни центар моћи од којих им, верују неки, зависи опстанак на положају, или нека добит друге врсте. Модерно време је веома умножило и усавршило средства и методе којима се постижу политички циљеви. Готово сва спадају у категорију нечасних иако ће они који се њима користе рећи да су легитимна.

Наравно, часних и истинољубивих историчара и интелектуалаца има и међу другим народима. У то нимало не сумњам. Као што, нажалост, не сумњам ни у то да ће носиоци злонамерних покушаја, најпрљавијих подвала и оптужби на рачун оклеветаног српског народа релативно лако пронаћи ревносне сараднике, помагаче и *одобриковиће,* како их је у једном своме тексту назвао Марко Миљанов, међу домаћом послугом. Имамо ми доста храброг и честитог света, али се од неко доба намножило доста и оних *плахих и лакомих*. Света спремног да за било какву награду служи туђину против интереса сопственог народа. Наравно да су томе погодовале и санкције којима је наш народ деценијама изгладњиван и понижаван. Нису оне без разлога и доста поузданог предвиђања до чега би требало да доведу ни увођене. Та је метода више пута проверавана и показала се успешном. И то не само у нашем случају. То не сме да буде оправдање за оно шта ради и како се понаша та *домаћа*

послуга оних којима је стало да нас што више понизе и оптуже за сва зла и данашња и прошла, али део објашњења за ту, све масовнију појаву, свакако јесте. Но, не бих ја више о томе, него о нечем сасвим другом. Намера ми је, заправо да покажем како је догађај о коме је реч приказала не наша народна епска песма, јер су услови за њен настанак и опстанак у изворном виду, углавном, били минули, па се о правој народној песми у том времену тешко може и говорити, него како су то учиниле песме стваране по узору на народне, али, у сваком случају, за народ.

Оне су, истина, такође испеване у гусларским десетерцима, све чешће римованим, али их, ипак, не можемо сматрати правим народним песмама, јер су на самом почетку записиване и потписиване, а касније многе и објављене. Њих, према томе, од заборава није чувало колективно памћење и, дужи, или краћи, ход простором и временом у облику усменог понављања, које, по природи ствари, никада није било, нити је могло бити, дословно. Они који су то чинили, имали су право, и тим су се правом радо користили, да понешто и измене, изоставе, или додају и управо на тај начин и сами стицали право на сувласништво те умотворине, тог општенародног добра.

И творци нових епских песама били су наслушани, а неки, очигледно, и начитани наших јуначких народних песама. Осећали су потребу да се и они на сличан начин огласе поводом судбоносних савремених догађаја, наравно, гусларским десетерцем коме се још увек није назирала достојна замена, а носили су га и у уху и у духу, као калуп и за оно што су и они намеравали да кажу. У међувремену усталила се и рима, којој је већина епских певача почела све доследније да служи. Могло би се рећи да је класични гусларски десетерац већ показивао извесне знаке замора, а они који су га слушали, или читали, извесну засићеност њиме, мада му је значајније освежење, и језичко и ритмичко подарио још Филип Вишњић својим песмама о Првом српском устанку. Он је у приличној мери био раздрмао гусларски десерац својих претходика. У том смислу он је наше величанствено епско песничко раскршће између усмене и писане, ауторске епике. Могло би се рећи да је он најавио и Његоша. Доследно неговање риме и у гусларским песмама, у сваком случају, у колективу је дочекано с одобравањем;

очигледно, њему је римована песма деловала уметничкије. Тражила је, у сваком случају, више и знања и вештине од класичног гусларског десетерца.

Иначе, осим фактуром стиха, слободном употребом целог богатства песничких формула и свих облика и нивоа епских понављања, песме испеване римованим гусларским десетерцима и по много чему другом блиске су правим народним песмама. Зато се оне најчешће и називају песме *на народну*. Најпре су то по облику појављивања, много чешће пред слушаоцима, у последње време и гледаоцима, него пред читаоцима, а потом и по својој раширености у колективном памћењу и усменом преношењу. По томе су неке од њих, наравно, мислим на оне најбоље међу њима, чак много више народне од многих које су, не само настале усмено, него на исти начин и прешле у записани текст, али се, ипак нису примиле у колективном памћењу. Народно је само оно што народ прихвати као своје и њему одговарајуће, и духом и изразом, без обзира на то ко га је изумио и под каквим је околностима настало и опстало. Према томе, кад је реч о новијим гусларским песмама, те њихове, више–мање, формалне особености и карактеристике, у које спада и рима, не би биле и довољан разлог за њихову популарност, односно брзо и лако памћење, да оне својим духом, својим унутрашњим значењем и зрачењем не привлаче савремене слушаоце и читаоце. Уосталом, као и све друго што заслужује да се сматра песничком уметношћу. Посижу то, наравно и значајем догађаја на које се односе, али и начином на који га приказују и осветљавају, пре свега. О неким од тих песама, оним најистакнутијим примерима њихове раширености и омиљености овде ће и бити речи. Оне се у усменом преношењу, најчешће у певном облику, такође незнатно мењају, најчешће због непоузданог памћења, али и због складнијег звучања. Од крупнијих промена њих штити то да су, неке и више пута, објављене у штампаном, или неком још савременијем облику, али, донекле, и чињеница да се оне, не све, али, по правилу, римују, па први стих у једној врсти загрљаја држи онај наредни.

Мада има места која, напросто вапе да буду промењена, то се не дешава. На пример, у познатој Бећировићевој песми о Косовском боју непримерено је лику Милоша Обилића да он улази под Муратов шатор "без оружја и поноса свога",

што и певачи упорно понављају, уместо, рецимо, много прикладнијег, да се под султанов шатор улази: *без оружја, поуздања свога*. Јер, ако су Турци, пре него што ће дозволити да под шатором приступи султану, Милошу одузели оружје, понос му, заиста, нису могли одузети. Он "кроз дивјачне тмуше азијатске" ступа "страшном мишљу прси надутијех". Последње на шта би у том тренутку мога помишљати јесте да из подухвата у који се запутио извуче живу главу. Али ми у песми коју је потписао њен творац на такве измене немамо право.

Но, ако се они који и ове песме на било који начин понављају, из разлога које смо истакли, и уздржавају од тога да у њима било шта свесно мењају кад је у питању стих, они свој критички однос према њима изражавају на тај начин што оно што им се не свиђа, и што би најрадије у њима променили, једноставно изостављају. Тако, примера ради, савремени гуслари праве неку врсту свога антологијског избора и из ове поезије. То им право, наравно, нико не може оспорити. Имамо ли то на уму, можда ће нам нешто лакше бити да схватимо судбину такозване *лазарице* за коју Вук рече да "тако слијепци зову ону велику пјесму од кнеза Лазара и од Косовског боја", која је, по њему почињала: *Цар Мурате у Косово паде, / Како паде, ситну књигу пише, / Те је шаље ка Крушевцу граду.* – Вук верује да су "све остале косовске пјесме комади од *Лазарице*". Познато је, наравно, да Вук никад ништа не каже случајно, а што се у овом случају позвао на слепце, односно слепе певаче епских народних песама, то је зато што се на било кога другог надлежнијег у овој ствари није могао ни позвати. Вук је њих највише сретао по данашњој Војводини, а њихово је памћење о томе било најпоузданије, и, врло вероватно, да је најдубље сезало у прошлост. С обзиром на одсуство Турака, на том се простору *Лазарица* најдуже и могла задржати и памтити. Но тим се питањем на овом месту не намеравамо даље бавити иако је оно, само по себи и занимљиво и значајно.

Нас овде, првенствено занима како су те песме, које нису настајале и опстајале искључиво усмено – али свакако испеване по узору на њих и са жељом и намером да се народу допадну и да их он прихвати као своје – приказале Први светски рат укључујући и његов непосредни повод, убиство пре-

столонаследика на аустроугарском трону, Франца Фердинанда. Кад је о томе реч, неопхохно је поћи од песме коју је њен састављач Алекса Гузина (1884–1953) насловио *Прва варница свјетског пожара.* У поднаслову њеном се каже да је песма настала "на десетогодишњицу атентата 1914. године", дакле, након ослобођења и уједињења, шта год то коме значило и како год ко то данас схватао.

Алекса Гузина је рођен у Херцеговини у месту Фојница1884. године. За њега син му Страхуња Гузина у књизи *Фојница у Хрцеговини,* Београд, 2008. каже да је био "обичан сељак, земљорадник, без иједног разреда школе". Читати и писати, ипак је научио уз старијег брата Николу који је завршио основну школу. Алекса је, описменивши се, књигу толико заволео да је "вазда у чобанској торби носио и књигу и свеску". Најрадије је читао народне епске песме, па је, по узору на њих, убрзо и сам почео да их саставља, с тим што је он стихове римовао, "приљежније звуцима гусала, а музикалније за пјевача", како ту појаву настоји његов син Страхиња да разуме и објасни. То је већ тада међу певачима гусларских песама било толико прихваћено и раширено тако да се Алекса, ипак, не може сматрати родоначелником "римоване епске поезије у новије доба", како то опет мисли његов син.

Алекса је регрутован "у елитну босанско–херцеговачку регименту у Беч од прве визите". Како је војни рок тада трајао пуне три године, "добро је научио њемачки језик" сведочи његов син, али је и стекао чин подофицира – *цуксфирера.* Када је 1913. године надвојвода Фердинанд припремао војне манерве у Босни и Херцеговини, Алекса је, као цуксфирер, мобилисан, и није се враћао кући до краја 1918. године. Неке своје песме већ је био спевао, па, међу њима и ону под насловом *Невесињска пушка.* Пошто је та песма, по оцени његовог сина, а нема разлога у ту оцену да сумњамо, "била изразито националистичког садржаја", исти сматра да је срећна околност што није била објављена пре атентата на Фердинанда, јер би, иначе, њен аутор, у најбољем случају, завшио "у неком логору у Мађарској". Овако је већ крајем октобра исте године само доспео у Галицију на фронт против Руса, где је искористио прву прилику да им се, заједно са целим водом којим је командовао, преда. Као добровољац, учествује у борбама против Бугара и Турака у Добруџи где, за пока-

зану храброст, буде одликован Крстом св. Ђорђија четвртог степена. Ратни пут га потом води на Солунски фронт и многе борбе које су након његовог пробоја уследиле. "Пред крај новембра 1918. године" на белом коњу вратиће се у своју Фојницу. Зна се да је био у свом ужем завичају истакнути члан Земљорадничке странке, председник општине Фојница, запажени члан *Поклонствене делегације* код краља Александра; добитник Златне медаље за грађанске заслуге, као и других признања. Кад се све ово има на уму, нимало не изненађује чињеница да је у Другом светском рату био на страни краља и његовог министра војног у отаџбини, и да је, са остацима те војске, пред сам крај рата, доспевао до Зиданог Моста и Марибора. Уз знатне напоре и ризике, вратио се у своју Фојницу, где је и умро 1953. године. Осим уводне песме из нашег избора, испевао је и низ других, од којих многе нису ни сачуване. Као карактеристична и занимљива појава на раскршћу између народне и ауторске епике, заслужује да буде детаљније истражен и оцењен.

Најлепши и најзначајији део ове песме од више стотина римованих гусларских десетераца је првих двеста стихова који приказују престолонаследников долазак у Сарајево и сам чин његовог убиства. Све се оно најбитније некако ту згроздило и песнички најскладније уобличило. Приказ је дат у облику казивања, односно *депеше,* како сами доносиоци гласа о догађају, *два јарана, два гаврана врана* назваше свој извештај бечком ћесару. Ћесар је, иначе, приказан као самоуверен, саможив и надмен човек. Он, рекло би се, у најмању руку, слути, а можда чак и очекује неки зао глас са Балкана, па би, ако је икако могуће, да га бар одложи, а најбоље би било да,ако већ није ништа учинио да спречи трагедију, осветнички казни оне који су је видели и сад по свету разносе глас о њој.

Силницима је увек неко други крив за оно што им се деси, макар то било и њиховом кривицом. Тако и ћесару ни на крај му памети није да би за оно од чега стрепи да му се може десити главни кривац могао бити он сам, да је семе зла посејао управо он својом владом и оним шта њоме жели да постигне не водећи нимало рачуна о жељама и расположењима оних коима влада. О томе речито, мада несвесно, говори сам кад присутној бечкој господи излаже згуснут програм, односно задатак за онога ко, хватањем *злогласних* вра-

нова, као награду за то, заслужи да буде поглавица над неком земљом *одалицом* затуреном тамо негде на Балкану. Тај програм обавеза и привилегија гласи: "Нек поставља по ћеифу владу, Нек убија Словенима наду, Нек дијели (завађа) народ на партије, Нек извози злато за хартије, Нека љуби Словенкиње сеје, а нек шири германске идеје". О жељама, надама и потребама народа те земље *одалице* ћесара није брига. Он у њој види само *зверке и комите*, простор који треба уредити за своје намере и "по ћеифу" своме. Уз примену свих неопходних метода које то подразумева. Њега су незване црне гласоноше својом појавом више расрдиле, него уплашиле, па стога разговор са њима и не започиње скрушено, уплашено, или забринуто, него охоло, уздигнуте главе, навикнуте да наређује и да се за све пита.

Његова самоувереност и охолост се хране лажном проценом стања духова и расположења народа у тој земљи *одалици.* Он у њој види оно што жели и шта од ње захтева. Таквом проценом и жељама прожете су речи којима је Поћорек, истурени део ћесареве власти у Босни и Херцеговини, дочекао престолонаследника на уласку у Сарајево: "Господаре, хвале за Хрвате, сви би редом изгинули за те; тако исто Турке муслимане; и од њих су одстрањене мане. Само Срби хоће боље праве, ал` не могу ни подићи главе"! То је, дакле, оно што се захтева и у шта се жели да верује. Нешто силом, нешто милом, неког капом, неког шаком, тек Босна је, по његовој поданичкој оцени и жељи да угоди надређеном главешини, мирна, или се бар тако чини површном погледу и краткој памети, односно ономе ко жели да је такву види и да се пред оним од кога стрепи својим радом и успехом похвали. А кад је тако, хвалисаво уверава Потјорек свога господара: "Можеш мирно по Босни ходити, вјерну љубу под руком водити". Он се, међутим, у својој слуганерској ревности, помињући посебно народе који у Босни живе мало затрчао, па ће због тога бити *оштро* опоменут и укорен. Ко то у овој земљи још сме да помиње Србе и Хрвате, а поготову *Турке Азијате* кад је у Бечком уреду то друкчије одређено и уређено, а престолонаследник је, између осталог, и зато ту да наружи и уњутка свакога онога ко не зна да "су то само Босанци" и да "овде друге народности није, нити има, нити бити смије"! Њему су било какви "други непознати знаци". А што је њему непознато, и што он и његов двор не признају –

то онда и не постоји. Показало се, ипак, да је било опасно и дубоко погрешно, пре свега тако грубо узаптити вапај Срба за правом и правдом, њихову наду и веру "да је јаче право него сила". То је завештање Жерајићево и његови су сународници спремни да за њега плате високу цену.

И поред вишеструких редова обезбеђења, заглушујуће свирке и музике у знак добродошлице, клањања света који је затиснуо сарајевске улице, снопова цвећа, химни и овација, које заглушујуће треште, у ваздуху је титрало нешта што се свим тим није могло ни укротити, ни уклонити, али, показало се, ни приметити надменим и лакомисленим погледом. Увек се најпре и најлакше примети и најбоље види оно што је на површини и оно што се жели видети. Понекад је то, заправо и једино што се види. Зато није никакво чудо што су намештени призори и повици из закрчених сарајевских улица госпођи Софији, уместо било каквог опреза, измамили лакомислени усклик одушевљења и усхићености: "Кажу да је у Босни дивљина, а за мене ово је милина; што се неко на Босну згрожава, кад нас Босна вако обожава!" Далеко је њој била свака помисао на то да Босна има и друго лице од онога вештачки удешеног и истуреног које насилника и окупатора дочекује цвећем и овацијама. Није ли то само доказ за то да је у праву један други народни песник и савременик Алексе Гузине, већ помињани Радован Бећировић, кад каже: "Све не бива како мисли јачи; сила разум људима помрачи, не предвиђа што му се не свиђа". Врло је опасно изгубити осећај за меру, поготову кад је у питању поштовање, односно угрожавање правде и права другога. Опасно је потценити снагу и понос и појединца а камоли читавог једног народа, а поготово га самоуверено и бахато изазивати и кињити, као што су то бечки властодршци били намерили да чини Србима у Босни и Херцеговини.

Право на одбрану властитог достојанства и слободе припада свима. На то ће мрског представника туђинске власти упозорити и Требињац Нђо Чабриновић, један од атентатора пре него што приступи покушају извршења осветничког чина. Порука је јасна: земља коју разметљиво гази и безобзирно понижава је туђа и он је у њој и непозван и непожељан. Назвао га је, додуше, *на гласу делијом,* али и Ћесаревом првом *чивтелијом.* У питању је турско–персијска реч која се у једном делу нашега народа била одомаћила,

углавном, да означи човека који се, попут коња, обесно пропиње чак и рита, али га, у исти мах, држе за петљанца и сплеткароша, чак, у неку руку, обележеним. А можда, у конкретном случају, укључује и сазнање о својеглавости и осионости његовог понашања и према самоме ћесару. Принцип га је чак видео као *аждају* која гута словенске народе.

Певач је сматрао да је чак битније, него га лишити живота, прво, силнику, али и свима који ће о томе да суде, ставити до знања чиме је он такву казну заслужио и зашто је то, заправо било неопходно учинити. По томе је посебно био неумољиво резак, чак саркастичан његов убица Гаврило Принцип. Одједном је у свој оштрини, али и без могућности да се више било шта измени, постављено питање каква је стварност кроз коју пролази престлонаследнички пар, *обожавање*, или осветнички шкргут зубима увређених и понижених.

Могло би се рећи да наша народна песма, чија укупна стваралачка достигнућа баштине и песме о којима је овде реч, не поседује много искуства кад је у питању приказ масовних сукоба, а најмање оних светских размера, какав је био Први светски рат. Наш певач, који је, очигледно, био и наслушан и начитан јуначких народних песама, пред тим тешкоћама није устукнуо. Коначно, од надвојводиног убиства била је минула цела једна деценија, а певач је у рату учествовао од његовог почетка па до краја. У почетку као војник Аустро–угарске против Руса, а потом као добровољац на страни свога народа, а против оних који су га насилно мобилисали и послали на Источни фронт. Ратни и поратни утисци и узбуђења су се полако стишавали и уступали место једном општијем и хладнијем погледу на минуле догађаје. Издвојени и појединачни догађаји су губили непосредну оштрину и значење стапајући се у једну јединствену слику крвавог светског метежа и страдања, али и чудесног васкрса државе и народа који су били главна жртва рата. Тако је бар песнику све то морало тада изгледати. А да се о свакој појединости, кад се радило о минулом рату, нарочито о његовим узроцима и последицама, много расправљало, говорило и писало и тада, у то не треба нимало сумњати. Са богатим и разноврсним ратним искуством и више похвала и одликовања за показану храброст и ратне вештине, он је, сигурно радо

био и питан и слушан да казује о свом виђењу и доживљају рата, па и ономе што му је непосредно претходило.

Наша класична епска народна песма најмање је имала искуства у приказивању догађаја и збивања приказаних у песмама Младена Ђуричића *Повлачење кроз Албанију и Видо, острво смрт.* У њима се певач сукобио са потпуно новим призорима људских мука и невоља, масовног страдања и умирања. Ти су призори толико непосредно приказани, речима и појединостима људске патње и ужаса са којима се раније никада нисмо сусретали. За њих епска песма још није била пронашла изразе којима би их, колико–толико ублажила, као што је то случај са нашом класичном народном епском песмом, у којима се и убијање и рањавање приказују речима које не делују чак ни опоро, а камоли жестоко и узнемирујуће: *клону сабља, отпаде му глава, то изусти, лаку душу пусти, доље леже, горе не устаде, ни жива га земља не дочека, клону рука низ чошну доламу* и слично. Овде је песник потегао за изразима и сликама који са толико жестине и непосредности приказују масовна страдања, умирања, сахрањивања, односно остављања лешева на милост и немилост зверињу, птицама и псима да би готово уз наслове поменутих песама требало ставити напомену којом се особе танких живаца упозоравају да их не читају. Толико је у њима потресних призора и натуралистички датих слика. Наравно да немамо право на таква упозорења, јер је то приказ сурове стварности кроз коју су пре једног века прошли наши сународници и преци. Од тога ми немамо право да кријемо поглед и закрећемо главу у страну. Слике људских патњи и страдања, тријумф смрти, све то делује застрашујуће, али је песничко сведочење о томе оних који су све то гледали и најнепосредије доживели драгоцено.

(Дио из веће цјелине)

ПРВА ВАРНИЦА СВЈЕТСКОГ ПОЖАРА

Заграјаше два вјерна јарана,
Два јарана, два гаврана врана,
Насред Беча града бијелога
На дворима цара сиједога.
Црне птице по дворима скачу,
Ситно скачу, необично гачу.
То ћесару не бијаше драго,
Па велико обећава благо:
"Ко ухвати два гаврана врана,
Послаћу га југу на Балкана,
Тамо ми је земља одалица,
Нека над њом буде поглавица,
Нек поставља по ћеифу владу,
Нек убија Словенима наду,
Нек завађа народ на партије,
Нек извози злато за хартије,
Нека љуби Словенкиње сеје,
А нек шири германске идеје!"
Бечлије се догодише љуте,
Па бацају капе и капуте.
Господа се шћаше поломити,
Ал не могу птице половити,
Јер се птићи и не плаше црни,
Мало, прни, па се опет врни.
Кад то виђе од Беча ћесаре,
На ноге се подигнуо старе.
Срдит старац до авлије хита,
Главу диже и срдито пита:
"Море црни, злогласни вранови,
Гдје вам досад прођоше данови,
Те за Беча града не хајасте
И на двору моме не грајасте.
Мичите се на лаганим крили,
Тамо грајте гдје сте досад били,
Гдје вас чују звјерке и комити,
Мене старца немојте кобити!"

Кад то чуше два гаврана врана,
Са ћесаром почеше дивана:
"Оj, ћесаре, на земљици мраву,
Како жалиш остарјелу главу,
Да и умреш још није зијана,
Јер нијеси више за мејдана.
Но је штета за млада војника,
Који бјеше Аустрији дика,
Што му Срби запеше удицу,
У Сарајво у главну улицу.
За твог мила Фердинанда млада,
Најближег ти у роду свлада,
Мртав паде и вјерна му љуба,
Смртна им је затрубила труба.
Чуј, ћесаре, зла ти срећа била,
Ми смо јутрос одмарали крила,
На Требевић на високе стјене,
Гледећ Босну и љепоте њене,
И Миљацку сарајевску рјеку,
Занимљиву птици и човјеку.
Док добише Сарајлије знака,
Да свечано дочекују влака,
И у њему млада господара,
Насљедника од Беча ћесара.
Поче жубор по бијелу граду,
Постави се војска у параду;
По улици шпалир до шпалира,
Да им когод не наруши мира,
А иза њих шпијун до шпијуна,
Да се гдје год не започне буна,
Па за њима тајни детективи,
Што вребају ко соколи сиви.
У то доба на Иван машина,
На њој барјак четири аршина,
Преко Босне пређе бреговите,
До Илиџе воде љековите.
Ту дођоше два аута врућа,
И сретоше младога мулућа.
Потјорек му оштро рапортира
Цјела Босна да ужива мира:
"Господаре, хвале за Хрвате,

Сви би редом погинули за те;
Тако исто Турке муслимане,
И од њих су одстрањене мане.
Само Срби хоће боље праве,
Ал не могу ни подигнут главе.
Можеш мирно по Босни ходити,
Вјерну љубу под руком водити.
Нико теби на пут стати неће,
Разно ће те обасипат цвјеће."
Све Потјорек рече по тенану,
Ал регенту не бјеше по плану;
Оштро рече, а сабљу притеже:
"Потјореч, од Босне витеже,
Какве Србе причаш и Хрвате,
Какве л`, море, Турке Азијате!
За мене су то само Босанци,
Други су ми непознати знаци!
Овдје друге народности није,
Нити има нити бити смије!"
То му рече, глас учини трубом,
У ауто улазио с љубом.
Тад шофери бензин ужегоше,
Сарајеву у град уљегоше.
Све музике засвираше бојне,
Клањају се масе многобројне,
Цв`јеће пада, пјевају се химне,
Сретају га овације дивне.
Лако иде ватрена кочија
А говори госпођа Софија:
"Кажу да је у Босни дивљина,
А ово је за мене милина;
Што се неко на Босну згрожава,
Кад нас Босна тако обожава
У то поче јека од олује,
Док ево ти шаровите гује,
Гдје се бр`јегом крај Миљацке шета,
Српско момче од осамнест љета,
Крвава му у оку звијезда,
А с крвава мјеста и гнијезда,
Од Требиња из Херцеговине,
Оне мале земље кршевите,

Што јунаке рађа огњевите;
Што и прије посла ти крвника,
Да убије твога намјесника.
Момче бјеше Чабриновић Нђо,
Године је под туђином рђо;
Носи бомбу у руци навиту,
За зло твоје од Срба салиту.
Кад он близу Фердинанду приђе,
Нит с` препаде, нити се застиђе,
Већ разбаци жбире и шпалире
И препаде твоје официре.
Кад се Србин пред Нијемцем нађе,
Овако му говорити заће:
"Фердинанде, на гласу делијо,
Ћесарева прва чивтелијо!
Да л` исправе ти заиска путне
Кад путова крај Неретве мутне,
Од народа који те не жуђе,
Па да онда газиш земље туђе?
Ево теби сигурна фермана
Колко овдје да будеш земана!"
Баци бомбу испод руке б`јеле,
А загрмље ко од божје стр`јеле;
Знак покоља по цјеломе св`јету,
Ал` жељену не погоди мету,
Не погоди Фердинанда дивног,
Већ његовог ађутанта крилног.
Направи му жестокијех рана,
Нека памти чија ј` Босна славна.
А Фердинанд хаје и не хаје,
Бомба пукла, па шта? – и нека је.
Он продужи по вароши пута,
А срете га друга змија љута,
Српско момче ђачког одијела,
Родом бјеше од града Лијевна;
По имену Принципе Гаврило,
Момче скоро у Београд било.
По улици оштро корачаше,
На ауто оком колачаше.
Кад га близу попримаче враже,
Око себе поразбаца страже,

И да видиш Принципа Гаврила,
Гдје поскочи ко да има крила
У ватрена аутомобила.
У десницу револвер узима,
А Софију већ ухвати зима,
Фердинанду пром`јени се клима,
Па му лице позелење б`јело,
А Принцип му очита опјело:
"О аждајо, што Словене гуташ,
Шта ли мислиш, што овуда луташ?
Нимало те пожељели нисмо,
Нити смо ти оправили писмо,
Да долазиш Босни на вијење,
Него слушај шта је наше мјење!
А Жерајић казо вам је свима,
Да је јаче право него сила!
Ти се можеш негдје одморити;
Српски не знаш добро говорити,
Па ево ти српска граматика
Из мојега аутоматика!"
Пуче страшно чу се до небеса,
А падоше два мртва тјелеса;
Мртав паде Фердинанд и љуба,
Смртна им је затрубјела труба.!
Ухвати се вика и галама,
Херцег–Босну сву притиште тама.
Ми одосмо одатле на прешу
И ево ти дадосмо депешу,
Па сад, ето, како знадеш ради.
Ми одосмо у потпуној нади
Да ћемо се брзо нагојити
И јуначке крви напојити."
Тад одоше птице цвркутати,
Поче ћесар у јаду бунцати:
"Слуге моје, понесте ме бона
До централног мога телефона,
Да саопштим по свијету тугу
Кроз дугачку телефонску пругу".
Што цар каже, то није за шалу,
Однијеше цара у централу.
И ту старца мало одморише,

Док по св`јету жице отворише.
Прво прича у Берлин Виљему
Жалост тешку Њемачкој и њему.
Још кајзеру ћесар саопштава,
Да с Србином кавгу заоштрава.
Од депеше остави копију,
Па он зове бугарску Софију.
Бугар–краљу све по реду јави:
"Спреми ми се, пријатељу прави,
Близу су се примакнули дани,
Да осветиш што је било лани".
Па цар зове пророкова слугу,
Те и њему саопштава тугу:
"Чуј, султане, Бог те не убио,
Повратићеш што си изгубио
Ако хтио мене послушати,
Као што ћу и сам покушати".
А затијем по свијету јави,
Да ј` остао саморанац прави;
И још Босни Потјореку виче:
"Потјореч̀е, мој прави крвниче!
Што упушти, срамота те била,
Да ми Срби осијеку крила!
Добро пази, не жали ми новца,
Освети ми снаху и синовца.
Србе гази ко зелену траву,
Укини им свеколику праву.
Што учиниш, мене ће се тицат,
Што напишеш све ћу ти потписат".
Па се ћесар досјети у глави
И дозива Београд на Сави:
"Чујеш, Петре, краљу атентата,
Отвори ми од Србије врата,
Да уведем Швабе и Маџаре,
И комите метнем под ханџаре;
А најприје вођу од хајдука,
Танкосића Војина мајора,
Због његовог бијеса и зора;
С њиме главу страшне *црне руке*,
Што сваки час мене ме на муке,
Што ми не да санка ни починка,

Страшног вођу Аписа крвника!
Добро гледај: то је ултиматум,
Испуни га и запамти датум!
Испуни га за петнаест дана,
Ил` се спреми за дуга мегдана!"
Петар слуша, Пашићу казива,
Да народну скупштину сазива.
Скупштинска се отпоче дебата,
Све од Беча и од атентата:
Ил` ће Шваби отворити врата,
Ил` од Швабе тражити Баната,
Српску Босну и Сријема равна,
И све српске земље до Јадрана
Сву Хрватску до морскога бр`јега,
Словенију до тиролског сн`јега,
Што их швапска угњетава сила,
А сви јесу наша браћа мила.
Сви рекоше погинути славно,
А Србију не упуштит срамно.
Све Словене подјармљене давно,
Да устану позваћемо јавно,
Јер смо једна душа и тијело,
Па да смјело учинимо дјело,
Дјело правде и ослобођења,
Васкрсења и уједињења.
Ту се сложи Скупштина и Влада,
Па дозивљу Александра млада:
"Насљедниче, млади краљевићу,
Прилика је – од сокола тићу,
Вријеме ће тешко наступити,
Па ти ваља краља заступити,
Старог Петра после да обављаш,
А да српски образ не окаљаш".
"Ти, Пашићу, српски дипломата,
Сумње нема – дођосмо до рата.
Рат почесмо, а још смо у тами,
Јер не знамо, остасмо ли сами,
Него ради ништа не одлажи,
Све невоље пријатељу кажи,
Од њих помоћ у невољи тражи."
"Ти, Путниче, војводо на гласу,

Рат је зрео, ко жито на класу,
Већ да брзо војску мобилишеш
И војничком спремом обилујеш."
"Ви, министри, разнијех портфеља,
Држите се народнијех жеља.
Рад`те против Нијемца мрскога,
Све у корист народа српскога".
Старац Петар Карађорђевићу,
Николи је Александровићу,
Написао књигу шаровиту,
Садржајем доста жаловиту:
"Господару словенског племена,
Нужда ми је овога времена,
Беч с Берлином у свему се слаже,
И од мене српску земљу траже;
Узрок зборе ради атентата,
А у ствари, они хоће врата,
До Стамбола и до Еуфрата,
Да саставе Хамбург и Багдата.
Па ти, царе, ја чиним на знање,
Јер у тебе имама поуздање".
Петар другу пише Поенкару,
Од Француске земље господару:
"Предсједниче у граду Паризу,
Србија је опасности близу!
Држећ стражу на стамболској прузи,
Налазим се у великој тузи,
Већ знај добро и ти и Французи:
Ако Србе оставите саме,
Два ћесара удариће на ме.
Ми нећемо с мегдана побјећи,
Бићемо се, ал` ћемо подлећи.
А кад Њемци српску сруше снагу,
Учврсте се на Архипелагу,
Па изађу до Суец канала,
До Туниса и до Сенегала,
Француска ће изгубит` лутрију,
Колоније и сву индустрију".
Трећу књигу бијелу Лондону,
У Лондону енглескоме трону,
А на крило енглескога Ђура,

Гдје богатство цвјета и култура:
"Чуј ме, Ђуро, краљу Британије,
Од Индије и Аустралије,
И Канаде преко океана,
Господаре сваког мора слана,
Два ћесара нарушише мира,
Кроз Србију мисле до Мисира,
До Суеца и до Гиблартара;
Доста ће ти учинити квара.
До Перзијског дођи ће заљева,
Тад Индија неће бит` краљева,
Већ ћесара, кога њемачкога."
Петар пише Црној Гори малој,
Краљ Николи на равно Цетиње,
Гдје су српске старинске светиње:
"Чујеш, крању, Црне Горе мале,
Два се цара од Европе хвале,
Да ће скоро с војском полазити,
Наше српске земље погазити,
Већ оружај Црногорце младе,
Да с` бранимо колико се даде".
Пету књигу Виљему и Фрању:
"Примио сам ултиматум знању,
Али вам га испунити нећу,
Волим крвљу угасити свјећу.
Трипут више имате војника,
Но Србуја свије становника,
А опет сте помислили глупо;
Што отмете платићете скупо!"
Тек се Петар бјеше одморио,
Цар Николај већ одговорио:
"Петре драги, примио сам писмо,
И помоћ ти отказали нисмо.
Од Бизмарка, до данашњег данка,
Вазда Њемци за Азијом луде,
Ал` не могу успјех да дожуде.
Прилика је, удариће на те,
Ал` ће прије Руси на Карпате,
Неће моћи у Србију ући,
Јер се треба с Козацима тући".
Петар оком преко књиге прође,

А друга му из Париза дође:
"Знади, Петре, да Французи памте,
Добро памте – хоће да ти врате,
Кад си своју жртвовао снагу,
За Француску, нашу земљу драгу.
Француска ће сад за те ратити,
Срећа ће нас у боју пратити.
Клонут мора сва германска снага,
Неће доћи до Ахипелага.
Француска те сад поздравља цјела,
Као свога бившег колонела".
Ево краљу весеља већега
Кад он виђе и писма трећега.
Краљ Енглеске рано поранио,
Српског краља писмом поздравио:
"Српски краљу, све сам разумио,
Беч с Берлином шта је наумио.
Мисле Њемци да ће проћи сјајно,
Јер се за рат приправљају тајно
Има близу половине вјека,
А сада су у највишег јека.
Мисле прво Србију да стуку,
Кроз Балкан се Азији провуку,
А не знају да свијетске кључе
Наша ратна морнарица вуче.
Горчаков је реко ријеч славну:
`Гроб Њемачке биће на Балкану.`
Чини ми се та је ријеч света,
У гроб пада њемачка планета!
А и ја ћу на погреб јој доћи,
То не може наоколо проћи".
У то књига са Цетиња стиже,
Од краљеве родбине најближе:
"Драги Петре" ствар ми је позната,
Домовина дража је од злата.
Црногорци препали се нису,
Стражу држе на свакоме вису.
А ти дижи браћу Србијанце,
На Нијемце и Аустријанце.
Дунав, Сава, Дрина – твоја страна,
А од Дрине, моје до Јадрана.

Краљ се Петар радо осмехује,
А оштра му сабља позвекује.
Као младић очима плануо,
А соко му у крило пануо.
Оба ока сузом замућена,
А од суза крила поквашена.
Краљ сокола низ крила глађаше,
Соко му се жалосно јадаше:
"Господаре Карађорђевићу,
У свој Босни преко воде Дрине
Неста српског сунца и ведрине,
Неста славе, неста српске свјеће,
Више Срби србовати неће.
Зло се ради, а горе наступа,
Јер Потјорек што цара заступа,
Издао је проклета закона
Да Срб нема спаса ни заклона.
Да се гони као животиња,
Да се ништи српска сиротиња.
Ни ту Швабо не рече: доста је!
Већ удвоји жандарске постаје,
Наоружа проклете шуцкоре,
Да копају Србинове дворе,
А још просу ћесареве круне,
Да потплати бездушне шпијуне,
Нека лажу и куну се криво,
Само посо нека иде живо.
Још научи лиске и барабе,
Да пљачкају села и касабе.
Сваку варош и сваку чаршију,
Да просипљу вино и ракију.
Вино тече на потоке јаке,
А ракијом све перу сокаке.
Чоху, свилу и танана платна,
Разну робу и посуђа златна,
Опљачкаше до задњега пара;
Не дадоше паре ни динара.
Сељацима стоку плијенише,
Нит` платише, ни процијенише.
А из кућа појагмише јело,
Однијеше руво и одјело

Са момака и са дјевојака.
У дроњцима оставише снаше
Ни за гроше ни за маријаше.
Па нам нашу вјеру оцрнише,
Бијеле нам цркве оскврнише.
Погазише по цркви светиње
Као да су дивље животиње.
Уништише школе и *Просвјету*,
Све за неку на нама освету.
Направише пустош и ломове,
Да заплаше наше соколове.
Ни с тим Србе не би намучили,
Јер су муке трпјет научили,
Већ и горе Швабо мучит знаде,
Па нам момке отјераше младе
Против Руса на руску границу,
А старије у ледну тамницу.
Ту стрпаше угледне грађане,
Родољубе и ђаке млађане.
И сељаке, људе угледније,
Да им стање буде уредније
По стотину у једноме ланцу,
Себи на част, а на чудо странцу
У мађарске спроводе равнице
Да арадске напуне тамнице.
Не бјеше их срамота ни грота,
Већ требињског Парежанин прота
На требињскпој објесише џади,
И мртва га пљуваше по бради;
А још с њиме млађије момака
Лучијијех правих потомака,
Од стотине, мање ни једнога,
Све Требињца, момка вриједнога.
У сва виша мјеста и џемате
Све вјешала праве и џелате
Те вјешају што год је осорно
И није им до земље покорно.
Ископаше граничне срезове,
Поставише по вољи кнезове.
Газе бију јадну сиротињу
И презиру као животињу.

Силом снаше и дјевојке љубе –
Пострадасмо од те силе грубе,
Јер покоље направише праве,
Старо кољу, а нејако даве.
Нико нема то зло да смирује,
Но се само више проширује.
Почели су мучит и Словенце
Банаћане и ваљане Сремце,
Па још многе поштене Хрвате,
Све погибе што гледаше на те.
Да продужим са тобом сједницу
За двадесет и једну седмицу
Не би свије испричао јада
Како Словен за границом страда,
Већ протествуј, у свијет огласи,
Устај, краљу, што претече – спаси!"
Преста соко јадиковат сиви,
А краљ плану као огањ живи
Од јада га забољела плућа,
Из ока му кану суза врућа
Од жалосне соколове приче,
Па он сина Александра виче,
И Путника и Степановића,
Па Мишића и с њим Јанковића,
И Пашића и још Живковића,
Бојовића, Павла Јуришића,
И комитске двије војеводе:
Поповића, младог Танкосића,
И још многог од војске главара,
Што им нема у свијету пара:
"На многи се, од војске главари!
Брању наши поклаше варвари;
И ми с њима скупа да гинемо,
Ил` им ланац са грла скинемо!"
Тад Путниче Радомире виче:
"Све је спремно што се војске тиче!
У нашем је ријешено штабу
Како ћемо дочекати Швабу,
На одбрану и на офанзиву,
Одмах ватру отворити живу.
Пук је сваки под своју заставу

На бој спреман за народ и славу.
Код коњице посли спословани,
А сви врани коњи потковани.
На сабље смо учинили брида,
Да не буде на мејдану стида.
Скинута је чоха са топова,
Утврђена кола за скокова.
Комите су јутрос у Даницу,
За бој спремни, стали на границу.
Тек се чека онога минута
Ко ће боја отпочети љута".
Боже мили, шта минута значи:
Видно бјеше па се наоблачи,
А од Бечa грмљава зајечa,
Од Земуна загрмљела муња.
Стаде јека као и од града
И гром пуче испред Београда.
Муња Мерзер бечкога ћесара;
Два пукоше – триста отпукоше,
Цио свијет у рат увукоше.
Цар Николај Александровићу,
Николају Николајевићу
Изрекао у побједу наду
И над војском цијелом команду.
Од Русије и од Сибирије
За слободу земље Илирије.
Цар Николај крену војске јаке
И пред војском на коњ`ма Козаке
Да сједини Русе и Пољаке,
Ослободи Чехе и Словаке;
Да помогне Србе, браћу драгу
Потегнувши са Србије снагу.
Француз борбе отпоче на гласу
На Шампањи и још на Елзасу.
Рат Нијемцу јавише Јапани,
Јер им стоје на прагу Германи.
Кад Нијемцу до невоље дође,
Пријеваром ратовати пође,
Па удари на Белгију малу,
Да изађе Ламаншу каналу,
И Француској иза леђа зађе,

Да се прије пред Паризом нађе.
То виђеше од мора Енглези,
Јер све мудро држе на опрези,
Па кренуше на мору крсташе,
И топове збише кајзераше,
Па не смију главе помолити,
Нити куда по мору пловити,
Јер гдје бију енглески топови,
Пропадају у море градови.
Гдје Французи бију битке славне,
Ту се брда и долине равне.
Гдје се Њемци и Руси сијеку,
Ту стварају крваву ријеку.
Гдје с армије аустријске млате,
Кожом Њемци и Мађари плате.
Сад дозволте да се гуслар врне
До Србије и до Горе Црне,
Да видимо шта се тамо ради,
Како бију српски лави млади
Од Карпата и Дрвених врата,
Све уз Дунав, обалом Баната
До тврђаве Петроварадина
И до мјеста гдје пристаје Дрина,
Све притисле швапске регименте.
Свјетлуцају оштре бајонете,
Три стотине хиљада солдата,
Кевешова армија позната.
А топови калибара разног,
У хиљади ни једнога празног,
На Србију стално зијевају.
Руше Швабе, Смедерево пале,
И махале на Дунаву мале,
А Београд на обали славни
Хоће Швабо са земљом да сравни.
Још на Дунав пуштају понтоне,
И на њима своје батаљоне.
Но их Срби себи не примају,
Већ их брзо са воде снимају.
Тако Кевеш Дунав воду мути,
Гледа јаде и страшно се љути.
Он не смједе преко воде поћи,

Ал` Потјорек мисли да ће проћи.
Три потпуна окупио кора,
Земља стење од њихова зора.
Љетње доба, угријана клима,
Али Швабе ухватила зима.
Све од Саве до ријеке Лима
Фронт Потјорек одједном узима,
Па у рану зору навалише,
Око Дрине села попалише,
А Срби их дочекаше својски:
Без узмака, сложно и херојски!
"Јадан, Швабо, не пали нам кућа,
Болест ћете уморити врућа!"
Па пустише брзо митраљезе,
Швапске блузе по прсима везе.
Сташе српске хуктати гранате
И у земљи изводит занате;
Швапску војску бацати по зраку,
Јер имају експлозију јаку.
Расипљу се над земљом шрапнеле,
Обарају компаније цјеле.
Стоји фијук малене парчади
Од топова српске брђанчади.
Брзометке српске зацикташе,
А комите српске закликташе.
Поче Швабо да губи морала,
Ал` имају љута генерала.
У ватру их натјерао живу,
Те почеше прву офанзиву.
С много крви у првоме чину
Валовиту прегазише Дрину.
Примише се Мачве и Мишара,
Гдје су била разбојишта стара,
Па се грабе около шиђара.
Сила крену Церу чувеноме
И од крви Јадру руменоме.
Како Србу приспје појачање,
Тако Њемци падоше моралом.
Српска војска с главним ђенералом,
На врх Цера проби швапске груди;
То говоре и причају људи,

Док се Швабе Босни повратише,
Хиљаде их главом заплатише.
Ту је преко шездесет хиљада,
А и швапска у Босни команда
Признала је педесет хиљада.
Србин доби ститину топова
И педесет машинских пушака,
Сто шездесет за џебану кола,
И још много свакојаког мала,
Ратне спреме и материјала.
Свуда Срби Швабе помлатише,
Око Фоче страшно заплатише,
Од јунака од Црногораца,
А на Гацку од добровољаца;
Гдје шуцкори створише панику –
Не пјеваше Анђу ни Анику.
Тако исто на тврду Требињу –
Не пјеваше кнеза ни књегињу.
За Билећу ни говорит нећу;
Гдје се Швабе препадоше вома
Од Топића дугачког Тома.
Потјорека забољела глава,
Па не чини збора ни дивана,
Већ у војсци попуња одштету,
Да Србима учини освету.

ГАВРИЛОВ САРАЈЕВСКИ ПУЦАЊ

Сто година прође, време те још чува
са трајним Чертама, у трајноме Лету,
јер Плетиље света трајно за свет плету
и кад јесте стварност напола наглува,
јер не чује Пуцањ сарајевског днева,
којим твоја жеља српску песму пева,
докле Ништавила хладни ветар дува.

Са тим Видовданом видовитост вида
Гавриловим Пуцњем јасно се огласи,
свету беше стресно да су стигли часи
кад се серпска Кућа са Темељем зида,
како би с Временом рушевне Недаће
спремно дочекала, а стварности знаће
зашто трајност српске куће живот кида.

Славна настојања Принцип освежава
кроз реку живота, којом бескрај ходи,
да би сви Путници снашли се у води,
с којом је пролазна сва земаљска јава,
макар и на кратко, макар кроз поразе,
са којим Беспућем дневи нам пролазе,
а судбина српства под присилом спава.

Живећи животом свеопштега Склада
Гаврилов се живот сам намеће свету,
говором да смелост Плетиље оплету,
да се тим Плетивом свако своме нада
виђењу Стварности, са којом за Срећу
човековог стања у Стварност узлећу
Они чија Савест пред светом не пада.

Бесконачно трају Гаврилове страсти
да се заустави Зло свих светских зала,
јер би са Слободом Доброта клијала,
јер би са човеком Жеља могла расти
мимо дневне Жеље, сведене на ситне

Чаролије Дневног, кад свакога хитне
лимарија света, кад сан мораш красти.

Склад звоњавом Метка осећам у боји
светог Хлорофила, којим нада блиста
са чистим Озоном, кад Судбина иста
свакоме човеку с иним светлом стоји
као непрелазна Препрека свих хтења
што не дају да се сва збиљност измења
како је Гаврилов Пуцањ сме да кроји.

Гавриловим Пуцњем јачам Осећање,
али храброст немам за Пуцањ кад треба,
зато ми стиховно, снажније од хлеба,
сав мој свет прикаже, само не кајање,
ког с Гаврилом нема, да управља њиме,
зато снивам песме да га таквог приме,
и да смелост страсну његову не смање.

Кроз сву историју трајни су Подвизи,
а Гаврилов Подвиг вечник је вечника,
поготово песник кад га песмом слика,
јер Гледаност душе Никад не понизи
Рушитеље Зала, ма с ким да нам дођу,
јер Пуцањ за Правду тражи Путовођу,
јер су Суноврати слични нашој Бризи.

Обилићев Мач се у Пуцањ претвори
Гаврила Принципа, након шест векова,
јер тако се за све Стварности искова
што треба да светли у српскијој зори
од свих зора бивших, а тако се брани
вредност која цвета у претковој рани,
што српским временом изворски ромори.

У моме времену Пуцањ са мном кује
мимо дневне јавке, он напросто јечи,
јер казује Вишак све Божанске Речи,
јер живи са мојим сном у светле рује,
којим се притајим са буђењем мојим
у светлу мом дневном, од кога се бојим,
јер свет у ком живим моју бол болује.

Кораком се свако кроз свест уписује,
а Принцип и Пуцњем који не промаши,
као кад приноси светост пуној Чаши
душевнога пића, с којим склад Олује
с небеске тишине свет су спознавале
речи кад Пучина кроз несташне вале
све брижности тихе с бесом проболује.

После многобројних посрнућа наших
тај Пуцањ осмисли српски ход у време,
јер ће са тим Ходом моћно да калеме,
као када песник све калеми кроз стих
предачке подлоге, сазданом од хтења
безбројних Синова, да се живот мења
сатканим у Пуцањ, у стих ког се маших.

Тај Метак још лута, отровнога Кнута,
јер збуњени свет се треба да просани
кроз зорила Божја, да просветле дани
Оног што по Мраку невиделном лута
тражећи Пролазе своје светске Стазе,
јер не зна до кад ће с њиме да пролазе
Гаврилови Пуцњи и стварност скрајнута.

Гавриловим Пуцњем стигле ине вести
заспаломе мени, па се снен пробудих,
видех да ме стварност нагони на стих
у ком ћу са претком поново се срести
на стазама светлим, одвајкада стрмим,
кад ћу из свег Гласа морати да грмим
што своје својности сам не могу плести.

Гаврил својим Пуцњем домовину тражи,
видовданским видом тражи је у Ноћи
европејског Мрака, из ког треба доћи,
с којим лажносветске сазревају Лажи,
док Протува светска животом тумара,
да стварност живота гради из Немара,
с којим се Живљење никад не оснажи.

Ма шта да свет хоће, ма шта да учини,
сигурно је свагда, светом најважније,
кад услови стигну а свет спреман није,

да свет преокрећу, да Преокрет стари,
они што с рођењем за свет су Сањари,
јер су са тим светом на животној Бини.

Несвикнут на сновно сан му се догађа
у одјеку Пуцња, видовданског Днева,
свет се испретура, ништа се не снева,
немирном Пучином расклапа се Лађа,
ко ће до свог циља Мрклином да дође,
тог ће да помогне Страсно Благороће,
Гавриловим Пуцњем што се светом рађа.

Пуцањ је однео кроз свет просветлење,
па још и сад светли, и светлеће Свету,
ма какве, и злобне, руке да свет плету,
стаменост тог Пуцња лепотом се пење,
да с Божијом свећом небесима светли,
а путника тихог песмом храбре петли,
док мрклином света светли му знамење.

И стих се објави Пуцњем Гавриловим
из мог Сна сновитог, у коме проспавах
време када још је Свест давала Предах,
кад ћу Смелог Себе страсно да уловим
како следим Пуцањ што ме у Свет зове,
у ком ћу да живим и Стварност и Снове,
кад мирном Пучином својом лађом пловим.

ГАВРИЛУ ПРИНЦИПУ

Са Гаврилом из сна често се пробудим,
као што се Гаврил из свог Сна будио,
да у страшном свету нисам света дио
кад све Ветровима предајем сулудим
за које се све зна, с које стижу стране,
и да с њима за врат Невоља ми стане
па се кроз сне своје, и кроз јаву чудим.

С Принципом је у Сну невоља сневала
Свест невоље српске двадесетог века
и ја с том невољом знам да мене чека
да с Гаврилом живим немирноћу вала
којега с Отровом кроти смрад Недаће
из Вампирског Стегна, о којему знаће
Стихови у Песми, крвљу што је цвала.

Гаврилова Песма са крвљу процвета,
да из сновног Смисла све путеве моје
с путевима Божјим у сан једном споје
Принципове жеље, што су израз света
којем се Писмена тамничка не шаљу,
јер му Отрованост сва снатри у Мању
да леп свет човеков у Мрак се запрета.

Свет детињих снова из родног Обљаја
Гаврило вазноси, све до мојих Днева,
па песма тих снова мојом песмом пева
јер песма је спремна Времена да спаја
и мене с тренутком у ком Принцип пише
кад му, сем Надања, Ничег нема више
јер га од живљења сам живот раздваја.

Гаврилово са мном Страдање се нада
кад с њим преписујем стихове по Зиду
с којим се стихује с ким Људи да иду
када их Неправда мрачног света свлада,
ако снатре страсно у Братству по Богу,
где људи с Човеком Сан снивати могу,
кад божанска Песма човеков Стих склада.

ЗАТОЧЕНИК СВОЈЕ РАСПОЛУЂЕНЕ ДУШЕ

(Драгослав Вуковић: *Гнијездо на камену*)

Ова поетска збирка Драгослава Вуковића, поред асоцијативног наслова, као мото има умне Аристотелове ријечи: „Када смо будни сви имамо свој свијет, а када сањамо свак свој". Оне нас упућују на већ препознатљиве сањалачке заносе овог пјесника, заточеника своје располућене душе, која непрекидно пролази између честог сумрака и ријетких освјетљења. Ови нас стихови подсјећају на она осјећања која су већ имала чврста сазнања и интиму у претходним његовим лирским књигама. Чини нам се да је у новој збирци пјесама Вуковић тежио ка свођењу својих емоција и помисли на оно што је њему непобитно и утемељено на освједоченом, а властитом вјеровању да га окружују широки, немјерљиви простори заносâ, сумњи и исконског отпора сваковрсним дешавањима, која нису прикладна његовој осјетљивој души.

Изразите недоумице и искрена забритуност испољене су већ у првој пјесми своје збирке. Та пјесма није формално пролошка, али је истакла она осјећања која ће се, донекле преобликована, дискретно испољавата и у низу других Вуковићевих стихова. Њен наслов *Гледам* веома је прикладан за стихове, који иза њега слиједе. Из те пјесме издвајамо племениту, а неостварљиву жељу:

Кад бих могао имат анђела,
Поручио бих с неба благостање.
Кад бих могао да летим,
донио бих сунчев сјај, чист зрак,
оживио свуд у пепелу
многе ствари спремне да лете.

Већ у наредној пјесми (*Овај дан)* пјесник је стигао на ону границу, која је више стварна него имагинарна, па се једва брани од очаја пред привидом тјелеса, пред крикovима невољника, пред разбијеним прозорима и мрт-

вим кућама, након чега наступа „посмртна тишина”.У пјесми *Чекање* Вуковић настоји да овлашно сагледа своја протекла времена, да издвоји коначна сазнања у њима и да, без зазора и суздржаности, обликује свој „ животопис”. Иако су нам та сазнања тешко прихватљива и чак болна, ипак не сумњамо у пјесникову искреност: ”Сви моји путеви / били су само испретурани.”

Присјећање на давне љубавне заносе (у пјесми *Могао бих*) више су него пјесниково тренутно олакшање, јер му се враћају неугашене жеље, које подстичу поетске заносе, па он поуздано вјерује да би за њега било спасоносно: „ пјевати оном јуче, оном данас / цијелу вјечност, усто.”

Иако ти рани љубавни заноси нису без памћења и одјека у садашњости, ипак их надјачавају потмули тренуци безнађа, јер:

На тргу овог живота
слијепи празник и глува ноћ,
прогањају љубав;
отимају њену чедност,
руше свети мир.

Пјесма *Кажем* је пјесникова опомена, самопријекор и позив на буђење из кошмарног сна, на загледање онога што живот чини поетичним, као што су звијездана кола у ноћи са мјесечином и звуци гитаре и виолине. Према тим тајанствима пјесник упире своје свевидеће очи, па себи наређује:

Не спавај него гледај,
не тугуј, прошлости се сјети,
хора птица, рађање сна,
зријевање трешања.

У свеколиком загледању свега постојећег, у којем је човјек дио недокучивог микрокосмоса, неизоставно је и Вуковићево настојање да провјери смисао властитог бића. Непрестано наилази на загонетке, на тужне сјене које престиру и „часну молитву” и на претешку хладноћу која додирује његово срце. Ипак се он не предаје безнађу, јер је одлучио да пронађе оно „ друго, оно што је право” (пјесма *Знам).* А налази га у замислима да гази видиком, да се „догађају љубавни дани, а звијезде да само плешу с мјесечином на води”, да се чују свадбена пјесма и дјечији гласови.

Ова нас пјесма зари оном блаженом, а скривеном љепотом, јер је одиста поникла из човјековог прабића, који могу да схвате само прави пјесници, као што је то Драгослав Вуковић.

Она јасно показује сложеност његове психе, подложне патњи и сумњи, али и опирању и тражењу бар кратког опстајања на чврстим и драгим обалама (у пјесми *До подне).*

Као и за свако емотивно биће, а посебно за оно поетски надарено, тако су и за овог пјесника неизоставне успомене. Оне се из оживљеног сјећања преносе у његове стихове, да тамо остану и трајно упамћене. Тако му оне нису само почетна инспирација, већ сликовита визија онога што је било драго и што се не може, а и не треба да заборави. То означава већ сам назив пјесме *Успомена.* У враћању на оне тренутке које не жели да заборави пјесник се ослања на своје поуздано памћење, које се ипак испољава у поетској имагинацији, а не у упрошћеним и тврдим ријечима (пјесма *Памтим).* Његова сјећања су бескрајна, разуђена на безброј рукаваца сачињених од сјете, туге, сумње и бола; она се распростиру по путевима које обиљежавају празнине и на које се ступа по одређењу судбине или случаја, а не и по властитој вољи, а пјесниково *вјерују* сажима се у ове стихове из пјесме *Нема одговора*;

Посљедњег часа сјетићу се
увијек будне жудње,
лепршавих снова,
велике жеђи наде.

Сажимајући постепено битне поруке пјесама из ове збирке Драгослава Вуковића, долазимо до помисли да је његова невјерица најјаче преточена у суптилни песимизам у пјесми *Не може се.* Тај бесудни наслов одмах потврђују ови очајни стихови:

Не може се назад,
срце је огољело,
чекање исцрпљено.
У овој ноћи блиско је вријеме,
које је свуда пловило.

Када је осјетио да је отишао у незнан, одакле се тешко враћа, пјесник је у истој пјесми настојао да ублажи ту своју усамљеност и осјећање да му је и најбоље животне етапе отела надназравна сила. Зато је опет оживљавао оне тренутке који су значили симбиозу његовог бића и ведрог природног окружења. У томе не успијева онолико колико би и за нас било право охрабрење. У неизвјесности, док чека благословену поруку, док се над њим надноси стријепња и животни сумрак, док чује злогласне поруке, док се ослобађа и задњих илузија, он из дубине своје душе ипак

издваја и свој зрачак надања, у пјесми јасног наслова *Чекајући*: „Можда има неко рјешење за спас- живота на планети.”

Сву ту будну спознају неминовно допуњавају сновиђења, у којима пјесник доживљава не само привид, већ налази и исконски и спасоносни, али краткотрајни мир. У своме „лету снова” видио је љето, сусрео кишну јесен и у ноћи осјетио опасну хладноћу. Тако се пјесма *Тражим мир*, у коначној интонацији, своди на неизбјежно увјерење да слиједи неминовни, елегични животни завршетак.

Та тмурна осјећања претварају се у апокалиптичну слику у пјесми *Свуда*, у којој се спаја надреална игра оживљених мртваца са прољећним мирисима, славујским гласовима и заносним дјевојачким играњем и пјевањем. Пјесник осјећа „сановиту жудњу” оживљених бића, у којој жели да пронађе и своју поруку. Као неминован продужетак свога снатрења над несталим временом, Драгослав Вуковић не може да се ослободи мртвих особа, које насрћу у гомилама, а види их у сновима и на јави, удруженим са свим оним што означава људска крвава разбојишта прекривена костима, лешевима, гробовима и загушена посмртном звоњавом (пјесма *Размишљам*) .

У пјесми *Губитак* веома је упадљива ријеч *чама,* која је обузела читаву пјесникову усамљену и рањену душу, све његове узалудне снове и лијепе жеље, сву тјескобу која дави, па пјесник стиже и на ону апсурдну границу на којој је смрт неминовна утјеха, када не помаже ни молитва Свевишњем. Непрестано у недоумицама између безнађа и помисли на неминовно умирање, на „вријеме које некуд жури укорак самном”, кратку, али спасоносну утјеху пјесник налази у бујању прољећа у кафанском весељу када се „испијају пуне чаше пића”

Када покушамо да сажмемо суштину порука које се чују из пјесама ове Вуковићеве збирке, онда смо у правој дилеми како да одредимо границу између његовог песимизма и његове исконске потребе да му се одупре довољно разумно и сасвим оправдано. На такве помисли наводе нас пјесме *Питао сам, Немој, Април, Мјесечев дар* и *Кратко љето.* Обиљем супротстављених слика и асоцијација, које из њих извиру, издваја се

пјесма *Немој*. Она казује и оно што је противно изразитим сумњама, животном бесмислу испољеном у низу пјесама у овој збирци, па нам је прихватљив и чак веома драг пјесников захтјев:

Немој прихватити
ништа друго,
осим пролетни цвијет,
морски дах, посебно ноћу,
планинску висину,
будност извора.
Одбаци зле крикове
или опроштајни загрљај.

Пјесме Драгослава Вуковића у овој збирци настале су у искреном, сасвим условљеном и неминовном физичком окружењу и из потребе да се досегну тајне које би требало да буду откровења. Он у томе не тражи утјеху, нити олакшање, већ показује своју стаменост, трпњу и стоицизам. Учестало смјењивање ведрине и мјесечине са кошмарним сликама и сновиђењима најбоље означавају пјесме које смо овдје насловили.

Поруке више Вуковићевих пјесама могу бити означене оном људском и поетском ријечи – *чежња*. Она има велико и тешко дефинисано значење, ако га издвојимо из поетског контекста. У тој чежњи се узалудно тражи и човјек кога нема, а пјесник помишља да је можда с покојницима нестао; „можда је право отишао горе на небо / одозго гледа и смије се (пјесма *Скуп*). Узалудном тражењу таквог човјека, кога пјесник замишља као свевишње биће, придружује се и невољно сазнање да је остао без још једног ослонца – посебно онда када га је напустила „ сестра Спаса" (у пјесми *Сагорјевао сам)*. То га је нагнало да у очају, готово смирено узвикне: „Лаку ноћ животе, горка водо!".

Иако нас објективан приступ усмјерава да у овим пјесмама спознамо суштину и сву сложеност подстицаја који су их условили, ипак њихову поруку, ону песимистичку не треба схватити упрошћено и дословно. Ту нарочито мислимо на пјесме *На крају, Патња, Тако сад* и *Требало је.* Пјесму *Поглед* доживљавамо као мали помак од оног очитог песимизма из неких претходних Вуковићевих стихова. Он ту не скрива потребу да каже:

Ово што сам само ја на брду,
јесте живот да испуним,
и да ми се чини
како сам височији,
и од свјетлости.

Пролазећи тако преко страница ове збирке, остајемо у недоумици да ли смо довољно и исправно схватили суштину њених порука. Нарочито смо зачуђени горчином која је оптеретила пјесникову душу, а посебно је сажета у питањима у пјесми *Све остаде,* на која и нема правих одговора. Не може се рећи да се пјесник сасвим утјешио у нешто ведријим стиховима пјесме *Предвечерје.* Они су пролазног даха и трајања, јер их одмах потире пјесма *Кад пођем,* а посебно *Тамница,* која је симбол свеукупне људске невоље. Ко да је из неког прадавног времена стигла пјесма *Просјак*, јер њена порука крије у себи читаву причу, која подстиче и наше сродне доживљаје. Ту пјесму не можемо заобићи, јер је веома особена у овој збирци. Као да је та пјесма сасвим издвојено и случајно настала, па јој и не можемо придружити пјесму *Не знам,* која понавља ранију пјесникову запитаност: куда он то заиста иде.

Завршна пјесма збирке *Гнијездо на камену* има наслов *Посвета*, иза кога се још једном исказују пјесникова сновиђења, несаница и туга, које истовремено зраче радосно сјећање на драгу и недодирљиву особу и сањиво сједињавање са вјечном природом. Овдје не примјећујемо пјесникову коначност, већ свођење једне животне етапе на оне чувене просторе великог нашег претходника Лазе Костића: између јаве и сна. Ако то поновимо још једном, онда можемо поуздано рећи да су то и животни и поетски простори Драгослава Вуковића. Њих је видљиво обиљежила његова збирка *Гнијездо на камену*.

Војислав Максимовић

ВЕЧНА ЗУБЉА ВЈЕЧНЕ ПОМРЧИНЕ

(Јован Бабић: Прометеји сарајевског Видовдана, *Бесједа,* Бањалука 2011.)

Аутор чувеог романа *Старац и море* Е. Хемингвеј изјавио је да је "новинарство одлична ствар за писца под условом да се на вријеме откачи од њега". Али, свако правило има своје изузетке. Јован Бабић, новинар и књижевник, успио је да помири опречности ове двије сродне спи"сатељске активности, синтетизира оно што је најбоље у њима, да истинитост (догађаја, збивања, акциони и психолошки моменат човјековог испољавања) ослободи фактографске тежине и искаже стилом и језиком, литерарним поступцима расног приповједача.

Иако у већини дјела не измишља заплет, стања и ситуације, то не значи да је аутор редуцирао улогу маште, потиснуо је на маргину "истините приче" која се још зове и умјетничка репортажа. Машта долази од изражаја у деликатности избора теме. (Капор је тврдио да "писац не тражи тему, него она тражи њега!") Бабић је имао среће да су се за њега управо "лијепиле" велике теме какве су, нпр., атентати на Тита (ТВ филм "Сви агенти против Тита") или монструозни злочин усташа над недужним српским цивилима у Дракулићу, Мотикама и Шарговцу, када су упале у села својих комшија и не испаливши метка, камом и мањем, затрле све живо, чак старце и новорођенчад, па и псе да не би лавежом упозорили на помахнитале сијаче смрти. Залажући се да истина о злочину продре у свијет ("Дракулићи" су преведени и на енглески) аутор је истрајао у свом увјерењу да "ни једном народу нико нема право да намеће амнезију његове прошлости".

Истраживање једног од најстравичнијих злочина против човјечности који је икад извршен није у Бабићу затитрало енергијама мржње. Иако је страдање невиних надвисило праг издржљивости ("Мене све рана мога рода боле"), он је прихватио мудру мисао патријарха Германа да злочин морамо опростити, али да га не

смијемо заборавити да нам се, као много пута досад, не би поновила историја (хисторија репетитур) са свим трагичним посљедицама нашег заборављања.

Када се бави "малим стварима", обичним људима, њиховим маргиналним животима и великим (егзистенцијалним) проблемима, онда аутор показује несвакидашњи дар запажања, таленат психолошке карактеризације, конкретизације времена, мјеста, амбијента, атмосфере, самог језгра драматске људске ситуације, оплетене чврстом мрежом језика у којем се остварује индивидуална посебност и социјална одређеност јунака.

Као новинар бањалучког "Гласа", загребачког "Вјесника", а најдуже "Тањуга" из Београда, Бабић је потврдио своје креативне и професионалне домете низом најпрестижнијих награда републичког, али и југословенског ранга (Удружења новинара БиХ за 1982. и Тањугова новембарска награда за 1983!)

А онда, када је неко вријеме превагнула приповједна страст и када је својим именом потписао дјела изразите литерарне провенијенције ("Успеније Гаврилово", "Дракулићи", "Ждраловачке причке", "Црљени крув", или "Крезуби лавови"), услиједила су и књижевна признања па су ови "расходовани лавови" добили 2007. прву награду Подружнице Удружења књижевника РС и Града Бањлука.

Иако је, како би рекао Давид Штрбац, "свуда био и са многих врела воде се напио", Јован Бабић је, ипак, читавог стваралачког вијека, без обзира на ескалацију нових интересовања и другачијих стваралачких радозналости, остао вјеран једној теми – животу, страдању и апотеози свог земљака Гаврила Принципа, атентатора на хабсбуршког надвојводу, престолонасљедника Франца Фердинанда, који се (Гаврило), иако по годинама још дјечак, свјесно жртвовао за слободу свог погаженог и пониженог народа, прихватио мученички вијенац и још за живота, особито у свијести својих православних, српских, сеоских сународњака, прешао у легенду. Јер, Гаврило није био човјек, "он је био светац!"

Већ само име сарајевског Прометеја (мршуљавог сељанчета из Обљаја које је у свом идеалистичком заносу приложило себе на олтар будуће, срећније, заједничке

домовине Јужних Словена.) то име асоцијативно нас доводи до моћног архангела који прецизном вагом, на оном свијету, мјери гријехове и доброчинства људских душа кад "дођу Богу на истину". Гаврило ће први најавити безгрешној Дјеви рођење Богомладенца који ће, својом личном жртвом, људским дијелом себе, избавити род човјечији од пропасти и отворити му путеве спасења у Господу.

Бабић није могао да заобиђе тај хришћански, православни сигнум утиснут у име јунака предодређеног за остварење дуго потискиваног националног сна, али га је привукло и његово "сродство" (подударност судбина) са античким херојима и боговима, њиховим подвизима "којијем се пјане покољења".

Сарајевски Видовдан је обиљежен својом двоструком симболиком: сјећањем на највећу националну трагедију и вишестољетни мрак ропства и прометејске ватре оних који су, како рече пјесник, "горјели к'о ломаче на прагу новог доба". Бабић је о тим вјесницима будућности и нововјеким мученицима говорио са пијететом, не рангирајући их "по заслугама" јер је жртвовање за домовину ("Васкрсења не бива без смрти").

Свом земљаку и људском узору (Бабић је из граховског краја, у којем је један његов презимењак, Голуб, 1875. развио барјак босанскохерцеговачког устанка), писац се враћа више пута, његов подвиг овјековјечио је у драмској, као и приповједној и романсијерској форми ("Пут у вјечност", "Одбрана и смрт", "Успеније Гаврилово"), а "Прометеји" су, усуђујем се уствrдити, једна од најкомплетнијих и историјски најаргументованијих монографија о овом сегменту наше прошлости, који, без обзира на проточност времена и догађаја, како би рекао Ного: "наше убрзане историје", не губи на својој актуелности. Јер, о атентату, његовим протагонистима и далекосежним посљедицама написано је досад више од 4000 радова, али та прича још увијек није завршена. Много који детаљ је за сто година истраживања нашао своје мјесто у мозаику догађаја, али је ипак остало још "бијелих поља" јер још нису објелодањени сви архивски депои (турски, њемачки, руски...) у којима се још скрива по неки (можда важни?) "тренутак истине". (Тако, нпр., нису још

разјашњене околности загонетне смрти Марије Вечере и Рудолфа Хабсбуршког у дворцу Мајерлинг, Рудолфа, јединог чистокрвног принца владајуче лозе, ко је имао истинске разлоге за његово уклањање итд?.)

У свом приступу материји Бабић је на позицији оних историчара који сматрају да велики догађаји не могу бити иницирани (креирани) у главама појединца (без обзира на њихову изузезност), па чак и визионарство него да су они резултат врло сложеног низа околности, преплитања интереса, да је њихова покретачка снага колектив (употријебљен или злоупотријебљен, усмјерен или изманипулисан, интоксициран идејом која треба да допринесе побједи шачице силника – које онда историја памти као живе симболе епохе). У другом случају из бујице народног отпора издваја се појединац који, у свијести колектива, постаје "отјеловљење" борбе или, како рече С. Марковић, "пробуђени део народа и народна свест о себи самом и својим патњама".

Гаврило је био жива честица масе. Но, без обзира на његов горући патриотизам, хуманизам, прегалаштво и спремност на жртву, без обзира на његове интелектуалне и људске капацитете, снагу воље (и готово месијанско послање измирења дуга) он не би био у стању да покрене догађаје таквог интензитета и тако далекосежног одјека да се није појавио у право вријеме, у околностима напетог исчекивања кад су само два револверска хица у забитој К унд К провинцији Босни, "у земљи сељака на брдовитом Балкану", изазвали пропаст вјековних царстава, довели до 1. свјетског рата, највећег крвопролића у дотадашњој историји свијета, крвопролића у којем је чак 40 милиона људи изгубило животе и који је не само темељно измијенио политичку карту него и однос снага на ближим и даљим меридијанима глобуса.

Човјек изузетне храбрости и личног поштења, одрастао у духу витешке традиције свога подмјарљеног, али поносног народа, Принцип се, жедан знања и великих подухвата, нашао у Сарајеву у друштву оног дијела омладине (српске, хрватске, муслиманске, словеначке) која је за свој приоритетни животни и историјски задатак стављала рушење "црно–жуте монархије", "тамнице народа". Међутим,

ни "Млада Босна" ни друге групе и организације оваквих амбиција нису имале прецизније планове акције, визију будућности, међусобне повезаности, па чак ни јединствену идеолошку платформу. Младост је наступала под утицајем (револуционарне) нихилистичке, анархистичке литературе која је као доминантни облик борбе против "силе и неправде" отјеловљене у хабсбуршкој круни заступала "тираноубство", атентате на челне људе система, особито оне плаве крви. Атентатори при том нису кидисали на животе оних према којима су усмјеравали своје смртоносне циљеви, већ на друштвено зло које они собом оличавају. Крај ХИХ вијека забиљежио је четрдесетак оваквих дјела, а њихови починиоци редовито су завршавали трагично, најчешће од властите руке. Атентатори су међу омладином уживали огромни углед, постајали идоли и снажни подстрекачи нових патриотских покушаја. У Принциповој генерацији атентат Богдана Жерајића узиман је као примјер прометејства и "свесне жртве" за идеал друштвене правде, "за далеко неко покољење".

У Гавриловој одлуци и организацији атентата на аустријског надвојводу Франца Фердинанда, који је у својој бахатости дошао да "просипа силу" по Сарајеву баш на Видовдан, завјетни дан "крста од три прста", дошао је до изражаја не само низ објективних околности, него и младићев карактер и темперамент, интелигенција и снага воље, али и свјесност да "васкрсења не бива без смрти", да неко мора бити иницијална каписла будућег пожара. Принцип је свој животни кредо изразио стиховима: "Ко хоће да живи нек мре/ ко хоће да мре нек живи". Он је, као великомученик Лазар, "на убаву на пољу Косову", изабрао живот вјечни у који се улази капијама мартирства и смрти. И без знања Србије и српске владе, Принцип је извршио подвиг достојан дивљења. Слиједећи своје животно послање он се није плашио за себе, али је стријепио од крваве аустријске освете над Србима и то не само оним у границама царства, него и у слободној Краљевини Србији, која је бројним ратовима изборила самосталност, али није била спремна за сукоб са моћном империјом, која је све своје војне капацитете усмјерила према малој

земљи, која је мрсила њене планове у опсесивној тежњи продора на исток.

Бабић је подробно, са пуном психолошком увјерљивошћу, описао актере сарајевског Видовдана. Њихову младалачку понесеност, екстатично стање свијести, много година послије догађаја, посвједочио је један од ријетких преживјелих атентатора Васо Чубриловић, који је имао ту срећу да је догађај сагледавао изнутра,"из самог ужареног средишта акције" и из обрнуте перспективе, удаљених година и зрелог искуства, страсти и "пристрасне научне објективности" и који је психолошки пејзаж атентатора описао сљедећим ријечима: "Сви смо били као у некаквој екстази у оно вријеме. Додуше, душевну равнотежу смо ми имали, али као да је некаква магла застирала свима нама поглед и све што смо радили радили смо додуше према нашој вољи, али ми се сада чини као да то није била наша воља, него као да нас је неки други јачи нагон тјерао да радимо оно".

Међу атентаторима није било зрелије личности. Најстарији је био Илић, али и он је имао свега 24 године и био "још готово дете". "Мрзили смо Фердинанда", наставља Чубриловић,"исто као и Принцип, али ипак за такве ствари били смо још премлади. За то треба зрелости, хладнокрвности и опрезности што ми никако нисмо могли имати са својих 17 и 18 година". Но, без обтира на године, Принцип је од нас свију био најхладнокрвнији и најспремнији".

На ивици своје прекинуте младости атентатори су били заокупљени мишљу о будућности коју они неће дочекати. То је давало њиховим личностима дозу суморности, шутљивости. Али, то није била њихова права природа. Један од преживјелих, Иво Андрић, у својим "Идејама" из 1934. питао се: "Ја заиста не знам шта би ми који смо преживели требали да учинимо, па да им одамо достојну почаст. Кад их изазовем овако у сећању, видим их онакве какви су отишли испред наших очију и са овог света. То нису били зли фанатици ни мрачни борци него весели младићи који су волели живот, уметност и науку".

Са својим непријатељим Аустрија је поступала перфидно и суровo, по хитном поступку – вјешањем. Достојанствено држање уротника под вјешалима, истиче Бабић, импресионира чак и службеног професио-

налног аустријског егзекутора кога је Ранко Рисојевић описао у роману *Балкански џелат.*

Димензије људског херојства међу атентаторима и "велеиздајницима" као да немају границе. Стари Јован Митровић, неписмени сељак из Јапага, моли Владу Андрића, браниоца оптужених на Бањалучком велеиздајничком процесу да њега, преко везе, убаци у списак за вјешање јер ће њему, старцу, "остати свијећа", а спасити се једна млада глава.

Већини атентатора била је млађа од 20 година па по "европским законима" није могла директно бити осуђена на смрт. Ипак, они су за Царевину били избрисани са списка живих. Физичка и психичка тортура, глад, студен, атмосфера аустријских мучионица за кратко вријеме обавили су свој дио посла. Осуђени су умирали као снопље. А за то вријеме аустријска војска је грунула на Србију и спровела невиђени масакр на цивилним становништвом. Села су била опустошена, војска десеткована, наступило је вријеме очаја "кад су живи завидјели мртвим". Иако побијеђена, Србија није била и поражена. У њој су, као код Његоша, "нове нужде" рађале "нове силе". Побиједио је дух народа који је у својој историјској прошлости запамтио многе завојеваче, одупро им се и по цијену највећих жртава остао вјеран "части и имену". Да крв није вода, што вели народна пословица, свједочи моменат да се свијећа Принциповог јунаштва није са Гаврилом угасила. У ИИ свјетском рату, један други Принцип, Слободан, Сељо, исписивао је азбуком херојства и хуманиза нову историјску страницу свога народа.

Бабић је у свом дјелу снопом јаке свјетлости обасјао једно доба, насликао његову хероику и трагику, јунаке и мученике, на стотине њих, не препуштајући заборављу примјере чојства и јунаштва. Иако је догађаје приказивао са двије супротне стране, Бабић је увијек остао вјеран истини, одајући признање и онима који су се стјецајем околности нашли на супротним странама, али су, без обзира на досуђену улогу у сценарију историјске катаклизме, остали људи. ("Што је човјек, а мора бит човјек!")

Пером и оловком, оком фотокамере која је велика Бабићева љубав и средство трагања за расутим честицама живота, писац ствара портрете јунака једног доба. Његова прича је аутентична у цјели-

ни и дијеловима, дубоко доживљена и дата у наративном квалитету у којем се свједочење претвара у литерарни чин.

Слиједећи некакво своје посебно чуло, Бабић је успијевао увијек да дође до истине, да је ослушне на тананој жици сјећања које у приповиједању најстаријих учесника збивања све више поприма боју и мирис легенде. Осим живе ријечи још је евидентније Бабићево пасионирано трагање за писаним документима, а они су, обзиром на трагичне димензије догађаја и његове неизбрисиве посљедице у даљој повјестици свијета, бројни и врло разноврсни. Писац трага за новинским написима, архивским документима, записницима са саслушања, стенограмима судских процеса, тајним наредбама и депешама власти, потјерницама, али и записима личне природе играча "врзиног кола", шифрованим порукама заточеника, а највише за њиховим писмима, биљешкама које и откривају свијету људско лице "заточеника мријет навикнулих". Бабића не заустављају језичке баријере извора без обзира да ли се ради о личним биографским записима, дневничким страницама или одјецима атентата у умјетничкој литератури (код Хашека, нпр.)

"Прометеји сарајевског Видовдана" Јована Бабића је књига у којој су се плодно и надахнуто сусреле наука и умјетност, историја и књижевност, творећи дјело највише духовне класе.

"Прометеји" представљају подвиг устрајавања моралне и стваралачке досљедности. Јер, њих је Бабић носио у себи од најраније младости, а опсесивна личност Гаврила Принципа (који "није човјек него светац") мобилисала је пишчеве креативне енергије и интелектуалне капацитете, постајући стожер његове цјелокупне активности. Стиче се утисак да су чак и периоди када се окретао другим и другачијим темама, проблемима свакидашњице, били само међувријеме интезивног размишљања и скупљања снаге за нови скок који ће, макар у неком сегменту, надмашити претходне резултате.

И стотину година послије догађаја, видовданске ватре сарајевских Прометеја букте пуном снагом. Дјело Јована Бабића је искра оне "зубље" која "нит догори нити свјетлост губи".

Зорица Турјачанин

КРУШНЕ МРВЕ РИЈЕЧИ

(Милорад Павловић: *Лисица на пању,*
Задужбина "Петар Кочић" Бања Лука – Београд, 2010.)

Иако је давно напустио родни крај и отиснуо се, трбухом за крухом, у бијели свијет, Милораду Павловићу је успјело оно што је ријетко коме пошло за руком: да му је завичај увијек под руком и да га може дозвати једним откуцајем срца и потезом пера преко узбудљиве бјелине папира. Јер, Павловић, иначе рођени Змијањац, носи у својим горштачким жилама Кочићево крвно насљеђе. Он је, како с поносом истиче, *по мајци из куће Петрове и куће познатог говедара Лује,* јунака Кочићевог *Јаблана*, једне од оних проза у којима је маг српске писане ријечи досегао врхунац свог приповједног умијећа.

Одрастао у кући пуној чељади, у ширини и дивљини змијањског предјела у којем витлају мећаве, завијају вукови и гракћу гавранови, али и пуцају прољећни видици у *прозрачном тиморастом плаветнилу* Павловић је наслиједио многе црте горштачког менталитета: чојство, понос, тврдокорност и инат, импулсивност, страсни темпарамент, оданост етичким идеалима предака, љубав према слободи и отаџбини, језику – живој спони са коријенима и заједничком имениоцу народне душе, снаге и мудрости.

Живот је Павловића рано упутио у свијет, међу туђ народ да се тамо, верући се по скелама велелепних грађевина, жуљавих дланова али свијетла образа, бори за егзистенцију, за комад тврдог гастарбајтерског крува, за трачак људске среће и испуњености о којима будан сања.

Туђина је убила многе илузије. Велики градови Запада који су, из даљине, изгледали као чаролија свјетлости, бљештавих реклама, вјечити празници ситог и задовољног свијета, почели су да губе сјај, да тону у сивило, испразност, сулуду трку за профитом и све потпунију душевну празнину. Брђанин на велеградском асфалту се све чешће враћао у сјећањима предјелима и људима који су

остали на почетку његовог пута. Све је у бићу трајало интензитетом првотних доживљаја и снази језика који му је пружао утјеху и одбрану, отварао прозоре душе и омогућавао да се горчина и јад, али и пркос и милиње преобрате у конкретност умјетничког остварења, у пјесме и приче, па и романе којима је Павловић обиљежавао године живота и стварања.

Заступљен у новинама и часописима те бројним алманасима књижевних остварења наших радника у некадашњој домовини али и иностранству аутор је, иако само са основном школом, *велику матуру,* ону литерарну (*Роман је велика матура сваке књижевности)* успјешно положио 2001. када се појавио његов први роман *Ријеч ријечи Господње.* Наслов који асоцира на библијско стварање свијета (*И на почетку бијаше ријеч и ријеч бијаше од Бога, и Бог бијаше ријеч*) потврђује запажање да ријеч – језик није "*пуста игра",* него темељ и спона, битност националног бића, његов распознајни знак у "*народа силној вреви."*

Многи алманаси, настали очито тамо гдје се наш човјек нашао изван завичаја и допирања материнске ријечи, истичу својим насловима да нема те даљине која се језиком не може приближити и обиљежити људским присуством у времену, да се језиком може остати свој и у страном свијету захваћеном силама отуђења и дехуманизације. (*Језик нам је отаџбина, Језик рода мога, Матерња реч...*) У насловима тих алманаха, уз повјерење исказано језику, присутна је ријеч сунце (*Сунце завичаја, Корак ка суницу*) што, уз завичај, чини тропрст заклетве вјере и горштачког поноса.

Павловић се прихватио пера из снажне потребе да искаже себе и свијет око себе, да пјесмом и причом превазиђе наметнуту скученост и дочепа се простора слободе и оних идеала за које се његов предак и животни учитељ безрезервно жртвовао.

Кочић је, писао је меторни пишчев савременик, у литератури свога народа – *био један.* Павловић, наравно, није један од сада све бројније групе посленика инспирисаних ликом и дјелом аутора *Јаука са Змијања.* Времена су се значајно измијенила више у облицима техничко–технолошког напретка, него у погледу сузбијања насиља, расне и националне сегрегације, окрутне експлоатације. Данашњи Давид Штрбац, поготово онај који, гоњен биједом,

продаје снагу некадашњим окупаторима, предмет је тлачења, сада као и некада, *црних људи у бијелој кожи* који га упорно ломе, али га не могу сломити јер је та дреновина сувише жилава и отпорна, очврсла вијековним опирањем *сили и неправди* без обзира под чијом заставом оне наступале и какву идеолошку прашину бацале у очи. У тој *игри* Павловић се није дао сломити нити превести жедан преко воде. Он је у себи сачувао дурашност својих планинских змијањских предака чију унутарњу слободу нико није могао отети ни погазити. Снагу је, попут Давида Штрпца, црпио и из осјећања властите супериорности и презира према тлачитељима. Одбрамбени капитал, ону бајковиту кесу дуката без дна, налазио је у снази своје поруге, јетком подсмијеху и језику од којег је упредао канџије да њима ошајдари све што се супротсавља његовом урођеном осјећању правде и људског достојанства.

У Кочићевом дјелу, на једном мјесту, објашњавајући суштину своје *улоге* пред царским судом који доживљава као смијешно позориште на чијим ће даскама просути свој смијех, горак и отрован као *змијски уједа,* Давид говори да је чуо да су *Дворови неког чивутског цара Соломона имали 12 ћошкова,* а у његовом *еглену* их има 24, толико да *велевлажни суци у Бањој Луци* не могу ни да прате његову мисао нити да се уклоне пљуску одапетих сатирични стријела.

Павловић се сав увукао у панцир–кошуљу језика, а онда је, тако заштићен, почео да испреда своју причу, открива истину репресивног режима *највећег сина наших нарда и народности,* али и лош економски статус што су били главни узроци отискивања у свијет, туђину која је, гладним устима, пружала задовољство ситости, али само то.

Писац описује како су он и његови земљаци, испуњени бојазнима од оног што их чека, путовали у туђину и тамо *примани* на реверс као стока, како су отпремани у радничке бараке у којима је у истој просторији обитавало десетине људи, како су им утрпали у шаке лопате, сјекире, крампове и послали на грађевине, цесте, канализације и септичке јаме, пословима које представници *више расе* нису хтјели ни да омиришу ни да њима прљају руке. Под туђим небом човјек је тражио човјека јер је самоћа, попут подмукле бо-

лести, нагризла душу и тијело појединца, реметила његову имунолошку равнотежу и мамила га на странпутице.

Своје дјело закучастог наслова *Лисица на пању* Павловић је окарактерисао као роман. Овакав квалификатив могао би се прихватити када се зна да роман, истакли су теоретичари жанра, представља *антиципацију будућег развоја цјелокупне литературе,* дакле најшири и најслободнији облик литерарности. *Лисица* пружа низ лабаво повезаних опричавања неких догађаја, сусрета, ситуација које међусобно и немају везе и које, као једина кохезиона сила, на окупу држи личност писца који се и сам заклања иза пољаве своје при"че изаткане са хиљаду чворова. У ствари, причалац не да никоме да дође до (своје) ријечи... Кад не говори у ich форми, он туђе исказе пара, суче и упреда у своје реченице (отуда толико поновљени уметак – *каже*) у своју синтаксу и морфологију, свој *изријек* презасићен (мјестимице до неразумљивости) провинцијализмима и архаизмима, елиптичним сажимањем и метафоричким наговјештајима који, у зависности од читаочевог искуства и схватања ствари, могу да поведу различитим правцима разумјевања и споразумјевања. У пишчевом говорењу, осим локалних и етничких обиљежја његове духовне припадности, завичајне и језичке жице, одражава се и психолошка ситуација човјека у свијету пуном искушења и опасности. Тај говор је одраз истинског опреза. Ријечи се могу ваљати преко уста, оне, макар њихов звук, амортизују напрегнутост и опасност тишине, отвореног одмјеравања и залета за напад. Говори се да се не би казало ништа или се казало тако да речено заустави опасност или успори акцију противника. Јер на усамљеног појединца у туђини насрће управо друштвени отпад, да га опљачка, унизи, учини инструментом своје нечасне работе или напросто уништи.

На страницама Павловићеве књиге појављују се ловци у мутном, сумњиви политиканти, морални бродоломници, проповједници појединих секти, изгубљене душе или обични преваранти и лопови, продавачи магле устремљени на крваво зарађени гастарбајтерски новац.

Језик је и одраз живота и његових испражњених садржаја. Када кичма не пуца, када самоћа почне да затеже кајасе, излаз се налази у пићу или пијаним причама, најче-

шће о сексу огољеном на физиолошки чин. Али жене су или превише скупе или превише далеко, а пиће је увијек на дохват руке да распаљује машту и заплиће језик, или очи испуњава сузама јер је, некад као и сад, печалба туга преголема.

Лисица на пању Милорада Павловића је плод талента, искуства и сасвим посебне употребе језика који говори и својом шутњом. Она се не чита брзо. Захтијева споро и пипаво расплитање чворова, одгонетање метафора, довршавање оно што је писац наговијестио, али није довео до краја остављајући читаоцу да у ткање приче уплиће и своје властите нити негодовања, задовољства или чуђења што је (причу) чини богатијом и гушћом.

Зорица Турјачанин

ЗЕМАН ДОШЉО ВАЉА ВОЈЕВАТИ!

(Ђуро Вујасин: *Буна на Крајини*
Арт принт, Бања Лука, 2012.)

Иако читавог живота окружен књигама, између катедре и библиотеке, иако образован и даровит, Ђуро Вујасин је своје литерарне амбиције реализирао тек у зрелој доби. Објављивао је он и раније, али прави замах (истински подстицај) дошао је тек са ратом у коме је, и поред зрелих година, учествовао са пушком бранећи свој народ и простор вјековних српских огњишта.

У ковитлацу збивања која су га избацила из садржаја и ритма свакидашњице овај књигољубиви бојовник је открио да је вријеме његовог истинског креативног буђења управо дошло, да мора остати жив да би свједочио и писао, и остварио оне потенцијале које је дуго носио у себи, али који су чекали "удар" који ће пробудити "искру у камену".

Из непосредног доживљавања ратне збиље, али и наврелих сјећања потомака безбројних покољења којима је **истиријском** судбином, борба пружала једину могућност опстанка, у крају гдје се, докле допире памћење, "с крви руча и с крви вечера," он је у часовима затишја, на застанцима послије маршева, остављао пушку и посезао за биљежницом која је с нестрпљењем очекивала задихане редове потекле равно из срца.

Из таквог замаха настала је већина Вујасинових дјела: ратни дневник "Крај рата", збирка приповједака "Дан седми," роман "Мирис младог љета." Сан о завичају открива, пак, и нека другачија интересовања, дотичну библијски мотив "женском проклетству," али су амбијент и атмосфера, човјек и његова везаност за завичајно тле као црвена нит уплетени у ауторове приповједне (крајишке) таписерије, једноставне али истински доживљене и људски убједљиве.

Иако се најчешће запуњивао стазама исповједне нарације, Вујасин је најинтимније тренутке бића повјеравао стиховима. Стихове је писао од ране младости, али те посвећене тренутке није же-

лио ни са ким да дијели. Они су остали његова најдубља тајна.

"Бјекства и враћања" представљају избор из поезије, неку врсту поетског живописа. То је синфонијска поема у којој се укрштају и пјенушају, јецаји и тугују ведри и суморни акорди сјећања. Трепере боје све удаљенијих дјетињских пејзажа, допиру у слуху све тиши напјеви чије су се ријечи изгубиле у времену, а остали чудни рефрени сачуваних сјећања, цвјетају и гасе се љубави и најзад колоне избјеглица, на петровачким цестама, уплићу своје судбине у десетерачки бат наше епске наде која нас никада није напустила.

Али, иако је у дјелима показао приповједачку снагу, пажљивом читаоцу се наметао закључак да аутор није човјек једне љубави. Јер, у Ђурином тексту долазила су до изражаја два афинитета: онај који је тежио за литаризацијом животне грађе и онај који је био страсно заокупљен историјском димензијом појава, збиром узрока и посљедица, општих дешавања која су усмјеравала човјеков пут у судбински досуђеном времену. Ова два интереса, међутим, нису била у међусобном опозиту већ су се прожимала и узајамно обогаћивала попримајући квалитет надахнутог свједочења, свевидећег ока и заједничког настојања које потиче "из душе цијела народа."

Послије Дејтона којим је окончана још једна крвава епизода нашег страдања magistra vitae је интензивно налагала опрез јер, макар на овим просторима, историја се понавља тим подмуклије ако је (?) наше обзорје замагљена заборавом (?) Управо у оваквом сазнању откривамо разлоге појачаног интереса за прошлост, и то ону из средине и краја 19. вијека. Зависно од постављеног циља и прихваћеног обликотворног поступка бројни аутори су вријеме (или вријеме буна и ослободилачких акција маса описивали фрагментарно или у оквиру ширих литерарно–научних пројеката (Вељко Медић то чини у монографији манастира Рмањ, Мирко Врањеш описује Машићку буну у склопу низа монографија о поткозарским селима; исто то ради и Стојан Звонар у "Ножичким монографским путоказима." У аутобиографском роману "Било једном једно вријеме" Светозар Пуцар описује преломне догађаје с краја 19. вијека с дозом епског породичног поноса. Дубином и ширином обасја-

вања времена и људи издваја се дјело Јована Бабића "Прометеји сарајевског Видовдана", а сугестивношћу описа уласка аустријских окупационих снага у Бањалуку истичу се странице романа "Симана" Ранка Рисојевића.

"Буна на Крајини" пружа снимак положаја босанске раје, српског православног сељачког свијета који, притиснут економским израбљивањем и националним понижавањем од стране осиљених и разуларених ага и бегова "више глоба давати не може/ ни трпјети турскога зулума." Власт Порте је пољуљана, поједине земље су успјеле да се, крваво, искобељају из вишестољетног ропства (Србија и Црна Гора), а у тамном босанском вилајету "ко јачи – табачи", преко грбаче раје посљедњих кметова у Европи која је давно иза себе оставила феудализам, али коју сада муче други проблеми. Тиња ривалитет великих сила које се спотичу око "Источног питања". Ситуација је зрела за прекрајање политичке карте и прерасподјелу зона утицаја и територијалног простирања великих сила. Ослободилачки талас захвата широки простор рубних крајишких области особито оних насељених српским живљем.

Још као дјечак Вујасин је слушао причања своје баке која је у доба крупних збивања била десетогодишња дјевојчице. Године и деценије које су затим прохујале нису могле из њеног сјећања избрисати дане отпора, страдања, погибије и биједе раје која је покушала да узме судбину у своје руке, али је, остављена од свих, морала још једном да доживи судбину малог народа који служи као монета за поткусуривање великих сила.

Те приче заокупиле су дјечака таквим интезитетом да је он са страшћу почео да трага за свим изворима, писаним или усменим, који би му могли употпунити слику догађаја у којима је учествовала и његова породица. То се нарочито односило на рођака Павла, бистрог и окретног момка који је учио трговачки занат у Аустрији, био писмен и често путовао. Овај млади човјек је , увијек недалеко од првих линија сукоба и у близини људи који су руководили борбеним дејствима и дипломатским активностима, водио своје "Записе". У њима је биљежио све што је било од значаја за покрет и његове протагонисте, од турских зулумћара, страних дипломата и високо рангираних чиновника до народних првака, ус-

таничких четовођа, попова, трговаца, сеоских домаћина, добротвора, посредника и преговарача.

Страницама "Записа" креће се маса од више стотина поименице набројаних јунака, а посебно мјесто заузимају они који су још за живота ушли у легенду. Тако овдје сусрећемо праве мини портрете вође устанка Голуба Бабића, прослављеног хајдука Петра Пеције, народних четовођа Триве Амелице, Пере Креце итд. Са искреним поштовањем аутор говори о лику Петра Мркоњића, Карађорђевог унука, који је, понесен поштењем и снажним осјећањем родољубља, дошао да лично и материјално помогне ослободилачким напорима своје поробљене браће. Међутим, обреновићевски режим, у страху за своју династичку позицију шири гласине да потомак славног Вождa не гледа интересе раје него збир трагичних околности користи за властиту промоцију, и личне превратничке циљеве. Обреновићи су успјели да око Петра Мркоњића заваде побуњенике и он је морао да одступи са узбуркане историјске сцене.

Осим убједљивости аутентичног свједочења "Записи" посједују још један, веома значајан квалитет. Аутор је уносио у своју биљежницу карактеристичне одломке прогласа, наредби, изјава, али још више одломке новинских чланака који су, зависно од стајне тачке и стране са које су долазили, догађаје приказивали у вишеструком, често унакрсном обасјавању.

"Буна на Крајини" Ђуре Вујасина представља остварење у којем је постигнут склад аутентичног историјског свједочења, обавијештеност и приповједно умијеће које читаоца држи у константној напетости.

Зорица Турјачанин

ПОЕЗИЈА ТИШИНЕ

(Миленко Вујичић: *Шаптач тишине*,
Удружење књижевника Српске, Подружница Бањалука,
Бањалука, 2010.)

Шаптач тишине Миленка Вујичића обухвата одабране фрагменте пјесниковог дугогодишњег стваралаштва (1966–2010). Вујичић, пјесник тишине, умјетнички осликава али и истовремено дидактички упозорава на чари и тмине овоземаљског живота. Тишина је његов задатак, постулат ког се слијепо држи, вид комуникације са самим собом, са природом и Богом. Иако збирка представља пјесников монолог, она је и завјештење читалачкој публици, жеља да подијели наравоученије са свијетом.

Евидентно је да већи дио пјесама припада ауторовом зрелом периоду стварања. О томе нам свједочи тематика његове поезије. Двије су идеје које привлаче пјесникову пажњу – пролазнос и Бог, које прикладно осликава метафорама везаним за свијет природе и алузијама на њено увенуће као знак пропадања духа и тијела.

Пјесник види што људи не виде. Они бауљају у свом постојању, потпуно несвјесни бесмисла и пролазности. Вујичић јасно указује на ту пролазност, на повратак у бескрај и страх од одласка на ини свијет те чемерну и вјечну идеју о нестајању најјасније поја кроз стихове пјесме *Ружа*:

Ружо, уморна
од свога мириса
Од твоје љепоте
Цвијет се у земљу враћа,

Даљина у своју тмину бјежи.

Све се у ноћ сврађа.
Овдје се ништа своме
Мирису не враћа.

У Вујичићевом стилу се помало огледа радичевићевска слутња о сјенци смрти која вреба и тихо се надвија над живот, али и меланхолија као природна посљедица ране спознаје о краткоћи посјете овом свијету и скором путовању на други. Међутим, Вујичић није типични романтичар, песимистичан до сржи и претенциозан у жалу за животом, он је реалистичан и модеран у својим настојањима

да се помири са природом ствари. Пјесника краси свијест о механизму функционисања видљиве стварности . Зато он жели да отвори другима очи и упути их на искрене вриједности којима треба да се воде. Оно што видимо, оно што нам предочава наш ум, само је мали дио веће цјелине, заклоњене тричавим циљевима материјализма и тобожњег напретка. Пјесник скида ту мрену и указује на љепоту и једноставност ствари око нас. Вујичић нас уједно упозорава на пролазност како би што прије и што више искористили свјетлост дана и винули се у висине живљења. Не треба, ипак, идеализовати овоземаљски живот и препустити се ситним ужицима којима нас заварава јер наша стварност и постојање нису ткање саздано од наивних планова за будућу срећу. Сварност је сурова и наше бивствовање најјасније долази до изражаја у патњи и болу. Зато је Вујичићев тон *молебан*.

У пјесниковим стиховима се огледа зрелост и отужно исказивање части животу. О томе нам свједочи честа употреба израза попут *тмина, ноћ, тишина, крај дана, троми кораци, модра вода, празни ум, тамно звијежђе.* Његов монолог је заправо исповијест и признање људскости. Њиме се брани од језе коју изазива близина краја и очај због безначајности човјечанства и његових рукотворина.

Судбоносним и понекад мрачним тоном Вујичићеви стихови буде из устајалости и охрабрују. Није случајан парадокс и укрштање супротних емоција у његовој поезији. Пјесник је меланхоличан у ишчекивању сумрака али пркосан у својој смртности, и попут витеза бројно надјачаног, он одлучује да му не преостаје ништа друго него да се бори до посљедњег часа. Тада његовим стиховима бљесне срчаност и дјетињи пркос смрти:

Волим вјечну воду
јаук своје руке
малу вијест
да сам пролазан
док блиста
једна заустављена звијезда
волим тугу свога дана.

Пјесниково казивање је одраз његових унутрашњих емоција и бојазни. Његов монолог је исповијест, разговор са Творцем. Увиђајући да се ближи јесен, крај дана, и да наступа тмина, Вујичић се, уморан, обраћа Богу. Јер и пјесник је људско биће, рањив и смртан, подложан искушењима. Он призива *мину-*

ле часе, шапће молитве и скупља храброст да се суочи са јединим истинским суцем и процјењивачем наших овоземаљских дјела. У осамљеним тренуцима пјесник чврсто вјерује у покајање и снагу опроста:

Шапћем себи, пјесмо неопојана,
Док усуд под грлом стеже.

Свевишњи помилуј
То мене заборављеног дан тмином веже.

Вујичић је шаптач и симболиста тишине. Стиховима нас приближава истини о крају и подстиче нас да користимо драгоцјене часе да их не би минуле жалили. Пјесник је дорастао немогућем задатку да споји лијепо и дидактичко и укаже на дивоту и једноставност *круга ствари*.

Мињa Штрбац

СЕОБЕ КАО СРПСКИ УСУД

(Милица Бакрач: *Арсеније Чарнојевић по други пут међу Србима*, Интерпрес, Београд, 2010.)

Милица Бакрач, млада поетеса из Никшића, нас увијек и изнова изненади и обрадује новим поетским достигнућима. Такав је случај и с њеном најновијом збирком пјесама "*Арсеније Чарнојевић по други пут међу Србима"* Но, сад је пјесникиња знатно контеплативнија, дубље улази у круцијалну проблематику коју обрађује, долази до болнијих спознаја које се дешавају њеном народу, па отуда и код читаоца наглашеније присуство слутњи, страха од нечег катаклизмичког. Неугодан предосјећај. Да ли зато што је пјесникињин народ осуђен на вјечне номадске сеобе, а снаге су већ на измаку. Отуда, ваљда,и вапајна молба Св. Николи (да ли само њему?!), заштитнику путника да приведе ове номаде у мирну луку, да им подари "кутак на земљи, за кућу нову,/ још мало ватре, воде и хлеба,/ и белог табака црноме слову,/ за незаборав рођеног неба". Вапаји Богу: "Пошаљи, Господе, кише и наде/ за оне што се од сутра боје."

А, ако већ морају бити та "хожденија по муках", ако се родитељски страх и слутња претворе у стварност, ако њен син ипак пође стопама Арсенија, мајка је ту да га сустопице прати, да га, вођена руком Свевишњег, коју је у молитви испросила, доведе "негде– где ћемо опет моћи/ живети тихо, вероват верно,// негде– где нећемо носити жига,/ негде– где неће да нас броје.../ Овде ће остати Наша књига:" Остаће свједочанство да смо ту постојали, трајали и– ишчезли. Свједочанство о крвавом мачу и коцу, али и опомена, боље– заповијест предака да "док певаш, не смеш спустити чело,/ због себе, Оца и целог Рода."

Остаће, ако Арсеније и крене на нежељени пут, и везено платно по коме је исписана мучна и славна прошлост, остаћи буквар, прва и најсветија књига која нас је учила ко смо и чији смо. Но, то је болно. Болно је и сазнање да смо разасути свијетом, али и утјеха да нас има. Да ли ће доћи вријеме повратка,

вријеме кад ћемо почупати зове из напуштених кућа и развалити гнијезда сова, кад ће се наново извити димови из оронулих кућа? Надање је, канда, у старцима и старицама, јер они су ти који "завет дадоше да док су живи,/ никуд одавде крочили не би." Ваљда ће зов њиховог вапаја чути заблудјели (да ли својом вољом?!) синови и вратити се на изворишта. Морају схватити да Арсенијев пут води погинућу. Много шта је у завичају пупчана врпца која се лако не кида. Дједовина се не продаје, али се, нажалост, отима, што показују најновија дешавања на Косову, нпр.

На срећу сјећања нам нико не може отети. А она су понекад довољна да нас сачувају у трајању.

И кад говори о дому, о крштењу, о манастиру, о завичају..., пјесникиња је метафорична. Како је само виспрена порука "покиданог кањона" који је допустио да манастир побјегне од дубине Пиве, кад каже "нек' споје се обале размакнуте,/ и подигну завичај који клечи."

Растанци су болни. Сви, а посебно они када син оставља оца, дом, завичај и кад креће у недођију. Оставља ли то наша пјесникиња терет арсенијада на плећима стараца који су укоријењени ту, на тим стаништима и не дају се покренути. А тамо, у туђини, нови Арсенији, немају уточишта, нема наших шума, крчмарица и јатака. Туђина тугом мори. Једина узданица у тој туђини, у тим злопутима, је нада у Богомајку и њеног сина, у ону Трећу руку која је, ваљда, понајвише намијењена као прихватилиште оним сталним номадима и страдалницима. И у српског светитеља– Светог Саву, у његову поруку и поуку да се изгнаници врате "тамо...где народ твој српски јужи".

И стално тако: испреплетени су код пјесникиње страх од путовања која за собом остављају пустош, и молби да се не покрећу са станишта. Мора ли се кренути, онда је и мајци мјесто уз сина да га прати, да му буде заштитница:

"Устани, мајко,
чедо да пратиш!
Однеси стручак од моје руке!
Није сад време да
клонеш, патиш,
Већ видај ране и древне муке!

Да пођеш!Стопе
његове пратиш!
За сином нека корача мајка!
Можда га једном и
Њиви вратиш,
Кад прође доба језивог хајка..."

Да, Мајка! Зато је и "Песма о мајци" тако и толи-

ко топла, емотивна, али и носталгична. Помијешан је ту жал за напуштеним огњиштем, бол што је допуштено да "сама...на нашој божурној Њиви!/ Танким прстима још кукољ треби", са мајчиним допуштењем да копље носи и Милошевом сабљом коси. Распетост и мајке и њеног сина између нужности и жеље.

Пјесма "Један сан о завичају" је чудан сплет мита, надреалности историјске легенде, али и историјских догађаја који су црна мрља у иначе сјаном огледалу њеног националног бића. Снови се овдје претачу у болни крик, јер "Војводу опет однесе јутро бело".

Арсеније је странствујућа парадигма, невољни путник из зла у горе, који више оставља него што добија. Јесу ли наде у повратак само пусте жеље и оних који одлазе и оних који их чекају. Сусрети се одгађају од года до года, а са њима и страх "Зар да опет чекам хладна Митровдана?"

Сјетна и чежњива су сјећања на Косовку Дјевојку. Апокалиптична је визија пјесникиње коју је додијелила Арсенију (посљедња догађања су крцата Арсенијама!), па отуд и болни крик "Зови ме, Косово, себи зови." То је беспомоћни вапај, пуста жеља да се овидовданимо, да се поново и изнова нађемо на том српском Атосу, макар на њему одмах морали оставити кости.

У многим пјесмама Милице Бакрач вјечно дамара антејски мотив. Пјесникиња је снажно везана за завичај: за дом, за њиву, за потомство које је истицала земља на којој су, али одакле увијек вреба опасност да ће колоне страдалника кренути на пут посртања и страдања. На Арсенијев пут. А у таквим путовањима њен национ није оскудијевао. Да ли је узалудан вапај пјесникиње, да ли је њен глас глас вапијућег у пустињи када тражи , моли, богоради на све стране да већ једнон стану прогони њеног народа, да престану хајке на његове светиње, међу којима је на првом мјесту, или бар у врховима вриједности, његов језик, Вуково писмо, оно што га је одржало у трајању. Јесу ли потребни посредници између ње и Свевишњег , каква је поетеса из Бранковине која је вична тражењима *помиловања.* Зар је њеном народу суђено да само пјева тужбалице, да њима опјевава српске Видовдане, Косово и *вечере тајне*, да призива Косовку Дјевојку и лијек из њене руке. Има ли још светог напитка у њеном кондиру који

ће привући ратнике, нове ратнике, јер "Косово је место краја и почетка". Но, зар нам није превише рака и суза. Лијепи су косовски божури, али они су из крви никли и њоме су обојени. Није ли та проливена крвца заслужила спокој под земљом. А потомство косовских удова, ако дође послије крвавог боја, ако косовски ратници за собом сјеме оставише, носиће име Лазара или Милице. Лазар ће "у стопу оца да прати", а буде ли кћерка, биће Милица, "она двором да царује".

Једна од најболнијих пјесама циклуса "Косовски сонети" је, без сумње, "Дамјанова рука". Чини се да само жена, само мајка, каква је наша поетеса, може исказати, а прије тога осјетити, бол за изгубљеним материнским породом, бол мајке која ће остатке своје среће– Дамјанову руку с бурмом, у скутима понијети у опустошени дом. Ту велику жртву може поднијети само српска мајка, а да при том не заплаче: "Ја не плачем, мили моји, но ме издаше очи..." Не плачу очи, али срце, срце... "Распукни срце до зоре, собом води ме, сине".

Тај бол се наставља у "Лазаревој везеници", у везеници свиле и ријечи, бола и захвалности, али и мучног сазнања да "везем сузом и муком, данас нам нема тог цара". Утјеха је, ипак, да ће се скрити у имену лик "немоћне да нас прати", јер "ено у кући, у њиви, рођење се његово чека".

Не бјежи пјесникиња ни од мањкавости свог народа. Зна она да у свакој пшеници има уредице, да ће се уз славно име Милоша спомињати и срамно Вуково име. Али, "И многа лета кад мину, отац причаће сину–/ ћивота светих врлине, а ти се склони, сине.../ Усред косовских мука , Лазар оста без Вука!" Зна она да је поред Косовке Дјевојке, поред Мајке Југовића, било у њеном роду и љуба, попут Страхињине и Момчилове, које су ушле у епску пјесму, или с опростом мужа, или са заслуженом казном. А све што је усвојила народна епика заслужује да се и лирски обради. Ако ни због чега другог, а оно да се укаже на ону другу страну, да се освијетле ликови попут Бановић Страхиње и Војводе Момчила.

Имагинарни сусрет цара Лазара с Косовом послије шест вијекова више је него болан. Сва његова надања да ће видјети нешто што је остало за њим , да ће се сусрести с косовским витезовима– Југом, његовим синови-

ма, Топлицом, Косанчићем... прекривени су маглуштином кроз коју само божури пробијају.

"Царица Милица" је нешто дужа пјесма која нагиње поеми. Апострофско–дијалошког је карактера, јер се царица обраћа Лазару, подносећи му "извјештај" о стању на Косову, јер "знам да увек мотриш Метох и Косово". А извјештај је поразан. Ту се пустош на бол наслања, ту су залудна трагања за Рељом, за Миланом, за Дамјаном, ту смјерну Јефимију треба тражити међу брезама. Јасно, послије свега што је "чуо", Лазару не преостаје друго него да изнад завичаја склопи руке и жално прозбори:"Још крвари биће моје – ко Косово".

Циклус од двадесетак пјесама "Дијалог с песницима" је жива спона између пјесникиње и њене сабраће, доказ да пјесма и пјесници не знају за границе, просторне ни временске. Је ли тај призив српских пјесника и јунака из Његошевог "Вијенца" позив за помоћ у овим тешким пјесникињиним временима када се спрема и остварује страшни егзодус њеног народа, када Косово вапије за Видовданима и за Обилића руком. "Ја песмом овом браћи шаљем гласе... Отимам се, зовем да ме спасе". Потребан је мелем из кондира Косовке Дјевојке, потребна нам је пјесма да оживи успомене, да укаже на непролазне љепоте појединих пјесничких врста (сонета, нпр.).

Пјесникиња уткива стихове других пјесника у своју пјесму и на тај начин ствара јединствени и нераскидиви свевременски вијенац. Видљиво је да тражи и пјеснике и њихове стихове који су прожети српском прошлошћу, а напосе који су везани за Косово, ту, чини се, непреболну пјесникињину рану. Ту се посебно истиче "Сонет–саће свих матица", инспирисан стиховима Милана Михајловића. Болна је пјесникињина констатација да "Силази нам светлост са Кнежеве круне./ Апсиде сисају божурима вене."

Сурова је, дакле, судбина, као што је сурова и оне "Вучице" Ранка Радовића која је инспирисала Милицу Бакрач да кроз "Вучје видалиште" покаже сву своју поетску разиграност, метафоричност, али и истрајност у ријешености да се, колико је то могуће, одупре злу.

Карактеристика њене поезије је актуелност савре-

меног тренутка. Боље– свевремена актуелност. Јер оно што се дешавало Србима прије неколико вијекова, дешава им се и сада. Ту се, прије свега, мисли на Косово. Ништа није мање болна рана ни савремене јој Црне Горе, њене расрбљености и расправослављености. Довољан примјер за то је језик и понашаља Мирашеве Цркве.

Личности из "Горског вијенца" (игуман Стефан, Мандушић, владика Данило, Драшко...) послужиле су пјесникињи да укаже на неке битне разлике у моралним кодексима између садашњег тренутка и времена владике Рада. Шта би новог Драшка дочекало у његовој и пјесникињиној Црној Гори по повратку из Латина? Јесу ли то замијењени "јунаци"? Нужно је овдје напоменути да је створена изузетна хармонија, склад између Његошевих стихова, узетих као сентенције, и надоградње коју је дала млада пјесникиња.

И као шлагворт, на крају Миличине збирке су пјесме посвећене судбини дукљанског (зетског) краља Владимира, његово ропство у тамници бугарског цара Самуила, љубав цареве кћерке Косаре и младог краља, подло Владимирово погубљење, те касније Косарина преданост манастирском тиховању. Има ли у овим пјесмама и симболике? Није ли Милица Бакрач ова догађања с краја X и почетком XI вијека довела у везу с оним догађајима с краја XIV вијека, а и једне и друге са савременим судбинским догађањима? Погибије, удовице, жална тиховања у манастирима. Косово (опет Косово!), разрушено и обезглављено као што су обезглављени Јован (Владимир) и Лазар, разрушено и окрвављено као Троја.

"У сан ми ми ноћас наша
Троја беше!
И Поље Косово пред зору се јави!
Свилу и кадифу даше и узеше,
Само део неба над нама се плави!"

Мрачне и језиве ствари. А о њима поетски вез Милице Бакрач, топао, људски, из дна душе. Још један, ко зна по који пут изречен, суд да може постојати усклађеност ружног у животу и лијепог у умјетости. Тај срећни спој пјесникиња је направила у овој својој збирци. Отворила душу, по оној "Рекох и спасих себе!" и дала частан допринос нашој књижевности.

И ИСТИНИ!

Момчило Голијанин

ПУТ ДО ДОМА У СВОМ СРЦУ

(Снежана Писарић Милић: *Варљива игра светлости,* АРТЕ, Београд, 2010.)

Роман–првенац Снежане Писарић Милић (1964. у Сребреници) остварен је у форми исповедног, крајње искреног и непосредног казивања о најдраматичнијим, судбински преломним деловима из живота две жене: Емине, централног лика која је из овог, и деведесетогодишње старице Јулке, из "оног" доба, дијаметрално потпуно супротних животних назора / ставова у односу на све, а посебно у погледу на љубав, веру, породицу, надасве у погледу разрешења енигма: како унутар себе сабрати и усагласити многе противуречности чији је узрочник, превасходно, у утицајима најближих, као и шире друштвене средине, током узрастања и мукотрпног зрења и у околностима кад се од младог бића напросто захтева да се определи не за оно што сама прихвата као нераскидиви део себе, што јој једино и обезбеђује осећај аутономности, слободоумног бића, већ за оно традицијом, верском или националномном припадношћу "судбински" задато, а што ће јој, и то само привремено и привидно, обезбедити штит од страшне, неминовне јаве, као што је време грађанског рата у Босни крајем минулог века, чије се кобне последице трауматичним ожиљцима такође чине видним при дубинском, веома сложеном психолошком нијансирању унутрашњег портрета главног актера ове веома сугестивне приче знаног узрочника, али (ни кртајем књиге) незнаног епилога.

Усудним сусретом Емине, од рођења изложене хладноћама свих врста, подељене између многих крајности у себи и око себе, и старице Јулке и укрштањем њихових животних путања и то само током једног дана, колико траје она главна нит у предочавању оквира догађања на Еминином путу до самоосвешћења у старичином трошном, али и топлом дому украј пута при бегу брисаним простором из паукове мреже до светлости, макар и варљиве јаве, обе

жене стижу до оног што их, у инат свим супротностима, чини сродним, а што је засновано на исконском захтеву: одупрети се осипању, сурвавању у саму себе, што је Еминино животно а мучно, готово обезглављујуће искуство, стварати а не разарати свој живот, ослободити се терета прошлости, преживети многе ломове и у томе, са науком и под притиском тешког бремена властитог суноврата, након пораза/пада у свим правцима, пронаћи извориште лековитог знања и незгасле наде, а њима, ведрином окрепљујуће самоспознаје, пронаћи изнова сву ону снагу неопходну за спасоносни искорак и извеснији ход од ничег, што је Емина дубока депресија, осећање очаја и безнађа, ка нечем што човека чини усправним и потребним, најпре самом себи а потом и свима око себе. Почетак хода ка онмом што се не види и не чује, али права вера, она у себи проинађена и препозната, води ка избављењу из таме неверја у себи затомљеног. Коначно, након самоспознаје/одгонетнуте тајне, уз сазнање другог, потпуно друкчијег а ни мало лакшег животног удеса жене која изазива њено дивљење, поверење и готово родитељско поштовање, у чему је, за сваког посебно, смисао живљења после свих пораза, могуће је доспети до пресудних одговора: Како надмашити себе и то све са пртљагом од претешких ожиљака, оних у души, на дну себе саме? Где и како пронаћи тачку ослонца за нови корак, нови лет?

Иако без знатнијег књижевног знања, у погледу стваралачког умећа, реч ли је о потпунијој стилској доследности у стваралачком поступку/путу до књиге сложенијег жанровског, стилско–језичког уобличења, али очито богатог читалачког/-животног искуства, с талетном приповедача који уме, рекли бисмо више интуитивно и емотивно, а што је оличење даровитости, да пронађе добру ововремену, актуелну причу и да је са осећајем за меру и формом модерног наративног исказа, исприча и то без сувишних залазака, или крајње ризичних искорака у оптерећујуће прозне рукавце/ споредне приче, којима се, најчешће тако, само знатније "испуњава" обим књиге, Снежана Писарић Милић потврђује се као ауторка која има чиме да ступи и зна да се са већом сигурношћу креће по књижевној сцени. Творењем и

објављивањем овог реалистичког психолошког романа поетског наслова "Варљива игра светлости" успела је у искреном и пажње вредном науму: посредством питког, најпре налажења и одабирања, а потом и састављана мозаика од оних најпотребнијих главних делова/нити од којих су саздане животне путање две жене, творењем наоко једноставног мозаичног романа да реконструише животе главних актера, али тако да обе коначно дођу до оног што ће читаоцу бити, без искључивости и оптерећујуће дидактичности, предочено као могуће (раз) решење/ одговор пред вечном енигмом: Шта је живот? Какво је моје место у свему ономе што се, само с поља гледано, пред очима посматрача дефинише као стварност и именује мојим животом, а у мени самом ишчитава се као моје место у властитом животу, мој корак на само мојој животној позорници?

У Еминиој и Јулкиној самоисповести која наизменично траје само током једног и то оног видног дела дана (од "случајног" застоја услед квара на колима до поправке, не само кола, него и оног путника/возача (Емине) који је намерио да возилом отисне правцем супротним свим бившим/датадашњим неповратима у себи и око себе) садржане су приче о три судбинска споја на путу до, показаће се, крајње трауматичних брачних ложница.

Док је за Емину пут од искрене љубави (све три љубавне повести су питке, језгровите, свака на свој начин занимљиве, драматичне), о три везе са младићима потпуно супротног менталног склопа, друкчије верске и националне припадности, три крајње супротна погледа на жену и на могућност стварања породичног гнезда, крајње супротни њој неприлагодљивој и неприхватљиви њихови погледи на љубав, на оно еротско, ничим спутано, божанско лудило, на претке, традицију, веру, нацију, веома битним у време ратних збивања и свакојаког раслојавања, а што се у роману само овлаш спомиње, деоба и (не)људског разврставања, погледа на живот уопште, до оног што јој се до краја прве половине животне путање (реч је о жени која се примакла четрдесетој години) тако суровo догодило. А све јој се, као у магновењу, у свему без чврстог ослона, без разумевања са оним коме би тре-

бало највише да се верује, неподношљиво самотној међу хладним, непрозирним зидовима у налетима, као у магновењу, збило управо тако да се чини како јој сем бега "из реда у којем се срећа само чека", а не догађа у дослуху с другим, или у складу са својим надањима, својим искреним чежњама, без подилажења и залудних компромиоса, сем бекства небитно у ком правцу и докле, ништа јој друго у лавиринту од животних странпутица и не преостаје. Све што чини и у шта је уложила све своје знање, умеће, сва осећања, сва одрицања, чему се без остратка приклонила, за Еминуи је у знаку жеље и напора да оствари властити идеале и својој природи сагласне циљеве и то на начин у коме ће, са осећањем да је то њен прави пут до среће, постварити искључиво своје снове, своја младалачка надања и хтења, своје вјерују у јединственост саме себе, свог јасно препознатог а не оствареног ега.

У другој, такође повесној паралели овог романа сатканог од две у целости потпуно супротне животне хронологије, реч је о старици Јулки чији псхихолошки профил може да послужи као узор при излазу из кључних животних несмираја након што се догоди нељудскост, пакост, кукавичлук, или животна неминовност, као што је смрт вољеног бића, или највећи животни добитак, као што је рађање детета. Као пандан свјим бродоломима, који ће је одвести на дну од сваког другог понора далеко безизлазнијег, јер пакленијег, непрозирнијег и неизвеснијег од оног осећања бездана "на дну самог себе" засигурно и нема, Емина ће чути приче о три старичине брачне постеље. Испричане су тако да буду схваћене као оличења оног за њу (Јулку) вишем силом / судбином унапред одређеног, што се, ма каква да је, мора прихватити као Творчевом вољом дата. У Јулкином начину промишљања односа жена–човек, нема тог, као у Еме, духовног исклизнућа, нема осећања живота као празног хода, нема изгубљеног, залудно прохујалог времена, уинат такође драматичним и болним животним удесима Нема ни таквог животног суноврата иза којег није могуће избављење, опоравак, наук злата вредан којег ће попут мелемне травке Јулка крајем романа да понуди Емини да га, али само на свој начин, употреби као могући путо-

каз при ходу ка оном што јој у светлости ходом / новим почетком тек следи. – *У проблемима сам које не могу да решим и са жељама које се не испуњавају*.– казује Емина старици а следи њен мудри одговор: – *Ако се не могу решити, немој их ни решевати. Мирније живи! Терај бес из себе, у пропаст ће те одвести... Живот јесте игра, али треба научити кораке...И веруј, никада није касно за нову игру. А када научиш кораке, онда ћеш праву игру и одиграти.*

Снежана Писарић Милић је на самом старту по ововременој књижевној сцени романом–првенцем "Варљива игра светлости" успела у оном што је, иначе, одвајкада предуслов за настанак и остварење читалачке пажње занимљивог, потом и доброг дела: пронаћи по нечем јединствену животну причу а потом је на себи својствен начин, у погледу концепта, односно стилског уобличења/конструкције читатељу и предочити. Теме, мотиви стваралачки изазови за стварење овог дела: депресија – болест савременог човека у експанзији; несигурност и неоствареност у љубави; жестоки сукоб између конзервативних захтева који произилазе из традиције, верске и националне искључивости и модерног схватања живота које води ка потпуној слободи, ка томе да човек/жена не буде епизодиста него централни лик/главни актер, па и диригент у свом једном и непоновљивом времену чије је име "мој живот". Уз све те вечно актуелне теме /стваралачке књижевне изазове, овај роман пружа интригантно сазнање о судбинама, проклетству живота на балканском тлу у свим временима, и прошлим и садашњем, никад довољно спокојним и по живот безопасним, о погубним вредносним критеријумима, о моралу, посебно када је реч о конзервативном погледу на жену, на однос међу половима, о терету религија, слепог веровања, оног без остатка, без сумње у оног "који је на небу као и на земљи", и о животу по захтевним правилима давно исписаних/изречених догми и која траже само повиновање, покоравање, слепи след старих правила, живот без права на властитост, на својевољност, а тек на свој став у односу на себе а што се у очима другог "препознаје" и жиговше као безверје...

Занимљивим, помало и бајковитим садржајем романа "Варљива игра светло-

сти", за кога се, без двоумљења, може рећи да је помало и интригантна, знатнијер и психолошка, па и егзистенцијалистичка проза прожета медитативним нитима о вери, љубави и нади, с приметним дослухом/утицајем наука стеченог из књига владике Николаја Велимировића, Јована Дучића, оног што у громадама налазимо на страницама дела Иве Андрића, свим пажљиво издвојеним а у погледу драматургије и језгровитим причама, у чијем је средишту или оно што је за Емину вртлог/разлог више при одласку у понор, у стање депресије/безизлаза, или што је калем више у Јулкином науку о животу виђеног са сунчане стране, разазнајемо оно суштаствено у прозном стилу ове ауторке. Њена мозаична проза одраз је доброг познавања психологије еманциповане жене која би да влада собом а да се не осећа губитником због свега оног што освајањем слободе у себи самој неминовно, бунтовништвом против традиције, радикалним помаком као оном без чега не види (нити га има) смисао свему од чега је живот знатно више него трпљење, жртвовање, драма са унапред задатим садржајем, током и исходом.

Прозним мозаиком, сазданим од делића /животних тренутака такозваних граничних стања, добили смо дело које и током, а тек након читања изазива промишљење о много чему чиме је човек током готово целог живота заокупљен. У младости је то енигма чије је име љубав, а њоме (љубављу), или у њој (у младости) трагање за оним што ће се, оствари ли се у потпуности, показати као делом који нам је недостајао и без којег нисмо никад ни ни цели, тиме ни своји. У зрелијем, средњем добу, то је задовољство остваренима а у шта се "прелио"сав наш дотадашњи осмехнути, снажни, полетни, плодни живот: живот у миру, у материјалној сигурности, деца као изданци љубави и заједничког, исконског хтења, осмехнути повратак кућном прагу, а не бег, из било ког правца и са које год даљине да му се, свом дому /животу, довољно у себи и пред оком другог постојани, увек за живот довољни спремни враћамо. У старости, после свега што нам се и ма како да се збило, охрабрујућа, стожерна мисао: Имам чега да се сећам! Имам шта осврtом, погледом у минуло да видим и да се не кајем. После свега што

се и како се преживело, осећај, као у Јулкином искуству, да би се још три живота овако могло живети мирно и од у мукама сакупљених тренутака среће.

Постајући свесна да јој ни једна љубав није била целовита, а захваљући уверљивости мелемне речи дуговечне и бистроке старице, о љубави, вери, породици, надасве о оном у чему човеку нема спаса без помоћи самом себи и без погледа у оно из чега живот проистиче и у шта се, попут свих река коначношћу слива, из Јулкиних животних драма и приче у којој су животи и знања свих њених предака и од свих њених љубави, Емина коначно у самој себи проналази "своју веру". "*Дом је нашла у свом срцу и у једну целину спојила старо и ново. Још само да у себи*"– вели ауторка при крају дела– "*нађе прави однос према две различите личности* (карактеристика депресивних, психички крајње лабилних)"*, а да се не додирују као живот на два колосека."*

Стиче се такође утисак да је ауторка, посредством овог прозног мозаика од лапидарних, ипак, "женских прича" (са одликама карактеристичних за такозвано женско писмо), збирањем само оног у чему је специфичност њихових судбина, оног најбитнијег што се као сазнање, са ослоном у стварности, реално може препознати, јер и делују крајње уверљиво, истовремено читаоцу, уз делимично и бајковиту причу, посебну у Јулкиној животној повести, желела да повери и ризницу, бревијар знања неопходног сваком и у било којем животном добу. Отуд на страницама романа "Варљива игра светлости", најчешће између (ли након) динамичних, врцавих дијалога две жене, које су из сата у сат једна другој све ближе, све драже, све потребније, топлије, "уденуте" као најлогичнија спона, и мисли које се могу ишчитати/ослушнути као одраз оног што се знатније и потпуније може пронаћи на страницама Библије, у књигама поезије њој драгих писаца, максиме верских мислилаца, поетскофилозовски цитати, понајвише христијанског духа, али и оног знања које се одупире граничницима/исклучивостима било какве друге, понајвише верске, или слепе националистичке, мрачне припадности. Све води ка оном што ће понорнику, Емини и њој по животном удесу сродних, битније помоћи да се, као у

борби са снажним виром, властитом снагом најпре одупре дну и доспећем на животну површ, изнова у светлост, снагом обрнутог вртложника, обезбедити вољу, њоме и снагу за први корак. Реч је о упоришту у сазнању: *Идемо даље! Најважније је преживети! Никад се не предај! Не кукај над својом судбином! Не бој се ни ни живота, ни смрти Све на овом свету иде у круг, све па и душа. Све велике истине су једноставне, само је пут до спознаје компликован*. Коначно, реч ли је о смисаоности свега оног што својим животом себи и другима желимо да достигнемо и постигнемо, ту је и она за Емину спасоносна мисао пронађена у светој књизи, Христова реч упитности у којој је иистовремено став/одговор: – *Каква је корист човеку ако сав свет добије, а души својој науди.*

Прозно остварење "Варљива игра светлости" Снежане Писарић Милић знатно је више од солидног, иако почетног стваралачког наговештаја појаве врсног приповедача. Оног који долази само са својим птрљагом за нову књигу и ходи само својим кораком. Усклађеног са ритмом свога срца.

Давид Кецман Дако

СЕЋАЊЕ НА БОЖАНСКИ ПРАЛОГОС

(Никола Вујчић*: Докле поглед допире и нове песме,* Културни центар (Друго допуњено издање); Нови Сад, 2012.)

Као да је реч о леку, тако и при отварању књиге песама *"Докле поглед допире"* Николе Вујчића[1] (1956. у Великој Градуси, на Банији, Хрватска), ваља пажљиво, дакле, лагано и с предумишљајем, уз оно обавезно упозорење "*пре употребе добро промућкати*", ишчитати обе целине пролошког лирског слова "*Читање песме*". Јер, не само да је читаоцу предочено као " упутство за употребу" оног што се из песме у песму а све с горчином касних спознаја белином хартије, кап по кап, невидним током многих путања слило у ову мелемну књигу самооткровења, већ је то истовремено и смело, па и ризично ауторско предочавање оног што и сам поима под појмом добра песма ("*кад је песма цела лепа*"), или успело је и кад је песма "само" делимично добра (" *кад јој заискре стихови/ кад налетиш на неку слику/ уђеш у њу, и/ дуго,/ дуго,/ не можеш да се вратиш./*

На страницама овог дела седам је лирских кругова луцидно остварених као седам телескопом оку најпре из свих даљина откривених, па приближених, а у њима, светлошћу препознатих и тек потом одабраних тренутака/белутака ослобођених сувишне, оптерећујуће наративности, небитних детаља при опису предела, на пример, или неуверљивости при предочавању блискости са оним што га је у времену дечачке немогућности да схвати свет и своје место у том свету, обележило остављајући оком невидне, али увек и саму њену знане ожиљке. Из песме у песму и увек нови поглед у делић сопственог незаборава, али сада *са дна самог себе* (*Васко Попа*). И бива, изнова бива

[1] Књига песама *"Докле поглед допире", објављена најпре у издању СКД "Просвје* та", у Загребу, 2010. године, током 2011. овенчана је са три престижне књижевне награде: "*Мирослав Антић*", у Новом Саду, "*Ђура Јакшић*" у Српској Црњи, те "*Бранко Миљковић*" у Нишу.

потпунија, дакле, животнија стварност доживљавања оног трајног, иако с годинама све теретнијег себе у себи. Песма бива лирском сликом потпуно обелодањена и речима које размагљују видике разоткривена истина/-одговор на питање: ко сам, иако увек самотан, у том свету од немира, од трептаја и дрхтаја, неодбрањен од неспокоја, рођењем/доласком под светлост намах и неминовно усмерен ка коначности у тамнини, принуђен на кретање ка непробојном зиду... Тек кад је повратком у слику, која се васцели живот носи испод очног капка, све минуло у њу сажето разбистри/размагли погледом оног који је прешао обе стране живота и обе преживео, песмом као одразом у огледалу, стиже до самооткровења. И то не ма каквог, него оног погледа у себе који је ослобођен готово свих зебњи, сумњи, свих илузија...И у свих седам лирских кругова, на шта аутор отварањем књиге/пролошким словом "Читање песме" указује, упозоправа, а на шта се истовремено и (само) обавезује, знатнији је број песама на страницама књиге "Докле поглед допире" које су *целе лепе* и толико *добре* да им се више и нема шта ни избрисати, а ни придодати.

Ово су доиста песме које након читања искреношћу и сугестивношћу изазивају/призивају на дуго читалачко преслишавање које се *улажењем у слику* остварује као огледање песмом, као виђење себе у средишту нечијег ока, као у капљици росе на листу или на длану... Предложак, или предуслов таквом читалачком доживљавању као огледање у слици од речи, јесу само песме које су *целе лепе*, дакле, целе мудре, дубоко мисаоно искрене и до краја испуњене капљицама горчине изазване треном изнова доживљених прелома/боли у самом средишту до краја незацељивих рана, или жигова испод само песнику/вечитом дечаку видљивих ожиљака. Поетске слике су му често и немило импресивне толико да оног који им се, дубоко удахнувши, с поверењем и отвореним очима преда, вртложном спиралом готово магичне лирске (ис)повести односе до самог дна прећашњег недовида/понора у себи. Изроном, након што се у трену додира дна сачуваним зраком оствари услов за повратак, могућа је изнова светлост а њоме и суочавање са собом садашњим,

можда још и т(р)ајни(ји)м: "*Светлост је брза. Напете зраке падају као стрелице. Волео бих да видим оно што и оне виде. Поглед ме вуче/ у даљину. Отуда незадрживо, навиру слике./ (...)/ Скучени углови се расветљавају./ Из црних опни просипа се шаренило боја./ Светлост мили и мами. Осећам радост и страх./ (...)/ Гледам оно што сам већ гледао./ Да ли ћу се нагледати?* ("Дани 2 ", стр. 73).

Полазиште свих погледа у свих седам лирских кругова књиге "Докле поглед допире" Николе Вујчића "скривено" је у изнова пронађеним и препознатним сликама/призорима у простору/даљинама његовог детињства. С тога не изненађује пропратна мисао, као одраз читалачког доживљаја при одгонетању оног суштинског у нити која повезује све кругове/вртложнике, у њима и све погледе из времена прошлог у трен садашњи, да је управо овом књигом, књигом потпуног стваралачког зрења, на себи својствен начин, искуством личног удеса вечити дечак, а сад песник/човек горког животног искуства, наравно, и на свој начин, самосвојношћу поетског концепта којим се поодавно издвојио из мноштва, поткрепљује Фројдову тврдњу да је *детињство родитељ човекове личности*. Истовремено, негде из прикрајка, из увек отрежњујуће хладовине крај оазе читалачког незаборава у мисли аутора ових редака при ишчитавању ове Вујчићеве, и у његовом опусу јединствене књиге, "чује се" и глас/наук саздан у стваралачком кредоу *Антона Павловича Чехова*, тог мага у откривању људске душе и зиду људске равнодушности: *Сав смисао и сва драма човекова је у њему самом, а не у спољашњим манифестацијама*.

Фројдовско одређење човековог самороћења, али и могућа одгонетка упитности откуд у нама и оно знање које од никог до нас раније учењем није стигло, а без чега, засигурно, не би било ни креативне/поетичне самосвојности, па и изузетности, јединствености у мноштву, садржана је и у овом лирско–медитативном запису *Марине Цветајев* призваног из аозе незаборава управо захваљујући дубинској осећајности којом је проткана ова збирка раног непребола:"*Осећање израније и боље све зна...Осећању не треба искуство, оно одраније зна да је изгубило./*

Осећање нема шта да ради на периферији видљивости, оно је у центру,/ оно само је центар./ Осећање нема шта да тражи на путевима,/ Оно зна да ће доћи и довести– у себе.//

И доиста, у многим Вујчићевим песмама заискре стихови/мисли које су сплет/рој искрица касних спознаја себе трајног а из времена давнопрошлог, којег, попут Сизифа, непрестано пр(а)ти, или погледом из дубине изнова одгонета, као у песми "Из детињства*": "Далеко је стабло крушке о којој би ти најрадије/ говорио. Храпава, накострешена опна хладноће од/ удараца сада има другачији дуборез./ О, како сам сићушан у том дворишту./ Трошио сам се као сјај на ствари, успут гледајући,/ приближавајући се прозирности./ Да ми речи све знају!/ кликтао сам у скровишту склопљених длланова./ Терету мој, да ли ћу те моћи вући?/ (...) (Боже, кад си стварао, да ли си се замарао?)//* (стр.13*)*. Ипак, или за разлику од митског волшебника, то песник речима, интуитивним погледом и *осећањем израније*, чини тако да му се заборавом, све са нераскидивом сенком и камена и човека са теретом у себи, у амбис не стропошта. Неминовност је то, јер, казује Вујчић у песми "Мера" (која није на страницама ове књиге): *Прошлост не престаје да долази./ Тече из будућег. Нахрупљује!/ (...) Смањио се размак до онога у шта гледам./ А шта он мери?/ Тај милиметар, у овом бескрају.//*

Врсног писца, било да је реч о приповедачу или о песнику, а тек о проницљивом есејисти са добрим осећајем за метафизички п(р)оглед у скривено, у хамвашевско *невидно збивање*, а Никола Вујчић је управо од таквог стваралачког соја, одликује/открива ванредно умеће да пронађе, одабере и расветли оне тренутке/детаље на којима се темељи целина од приче, песме, а тек доброг есеја, који је неостварљив без алхемичарског умећа писца–мудраца, без јединства/садејства Мистеа и Мага. Управо на такав, хамвашевски начин, и с таквим лирско метафоричким, али и веома присутним и у питку личност утканим метафизичким нервом, Вујчић твори песме са примесама и есејистичког, аналитичког. С мером остварeног приступа у предочавању оног суштаственог у поетском призору, (про)налази а

сведеном и питком лирском сликом предочава само онај драматични, али садржајем довољно уверљиви трен из времена прошлог и у простору завичајном/детињем. То је онај трен кад и слика њиме остварена бива искра која настаје као да је удар кременом о кремен. Судар је то, изнова сучељење са давним призором при наставку хода лавиринтом свог једино горким сећањем од незаборава сачуваног доживљаја живота. Оног његовог делића када је "само" осећао а није знао да је песник, па је време и оно теретно у њему које непрестано носи а именује га као "мој живот", дечак "мерио" само погледом у далеки циљ и не знајући да је смисао кретања не само у достизању циља, него у путовању до места после којег више нема ни простора, ни времена, тиме ни погледа. Јер, пред сумрак, трен уочи уласка у таму, у мрклину, сугерише искуствену мисао песник Вујчић, веома је битно с каквим се сећањем на дан одлази у свет неизбежног Несмираја: *"Поглед ми је истопила даљина. Остала је/ само црта која реже небо./ Излећу искре и/ односе светлост. Стабло јабланa спаја земљу и висину. Боли ли то место, где се забио/ његов шиљати врх?* (*Сумрак*, стр. 54) То место, или тај трен коначности до нас никад не стиже, индиректно упозорава песник док расветљава језу оног трена када се први пут детињом знатижљношћу упитао "*Где почиње небо*", при сећању на мирис липе у време јунског брања "*жућкастих минђуша*", "*причвршћен погледом за грану која се љуља, јер се плаши испружене руке",* увек намеран да *"само обрађује свој врт да бих живео од мириса ружа*". И непобитно је: какав је у лепоти, у пуноћи, или у сртепњи био тај детињи доживљај света, такав занавек у нама и остаје.

Иако смрт (као појам је ту и тамо присутна) није средишни лирски мотив у овој Вујчићевој књизи, лирско слово о неминовном ходу/пролажењу и незаустављивом пристизању/приступању у оно где ћемо се неминовно наћи, у простору испуњеног тишином, (поимајући тишину као средиште свих душа, лирским словом изазваним осећањем о властитој, као и о трошности свега оком видног), песник Никола Вујчић одражава/рефлектује понајвише оно тешко одгонетљиво у себи. Погледом у себе/про-

мишљајем након свих препознатих даљина, истовремено трага и за одговором на питање смисла, најпре свог, потом и свеколиког доласка на светлост. Поетске, лирско–медитативне слике/-призори из завичајног простора, стазе детињства, родни дом, затрављено двориште, ("*О, како сам био сићушан у том дворишту.../*) погледом из средишта ока изнутра обасјани непрегледи и тренуци у њима, призори у које песник изнова, из садашње даљине, као и увек до сада – самотан улази и из којих, очито је, не може миран да се врати у свој трен садашњи и у простор сваком видљив... И такве слике туге, страха и незаборава, као и те тренутке несавладивог бола могуће је стварним сагледати, а тиме и разумети, тек под пуном светлошћу а која бива сажимањем свих даљина, оним *иза* и оних *сада* – свуд око себе.

Светлост, даљина, поглед, тишина, време, реч(и) и *зид* кључне су речи у песмама (не само) ове књиге Николе Вујчића. Готово да и нема песме на страницама и ове, доиста, ванредно добре, у сваком погледу зналачки остварене књиге "Докле поглед допире", (за кратко време, током 2011. године овенчане са три престижне књижевне награде), а да је без речи *светлост*, или да синонимом, слутњом/сенком не допире, ма и посредно, кроз исказ о даљини, о тузи или о жељи, о ћутању или о додиру, па и о самом свом погледу у све што успут сагледава, па и у само своје лице, макар то био одраз у води-/барици на улици, у капљици јутарње росе на листу, кад се у истом трену и истом простору, истовремено, огледа и делић небеског свода и лице оног који је на трен, сензацијом овом заустављен/ слеђен застао несигуран/упитан: На коју ће страну? Горе, где више нема неба, или доле, где више нема земље?. Јер: *"Између погледа настаје прича. Тишина је/ развучена и светлост је глача, па се љеска./ Неко, најсличнији мени, као да је мој близанац,/ претворио се у мене. Тако сам ушао/ кроз тај отвор, чак до дна, мерећи га./ Па, да! Прошао сам кроз стакло и лед,/ кроз то, видљиво, до/ невидљивог"//* (из песме "Огледало", стр. 24). Светлост, како је мирски а христијанским духом поима песник Вујчић, није, међутим, та која открива, него оно што нам она чини да *препознамо* то *докле поглед допире*. Поглед који крс-

тари пределима душе која је једна, у свим временима и у свим просторима, вечно детиња, јер у забрану је, ушушкана од свакојаког осипања, бедемом недогледа заштићена од сваког истека. Она је сам живот, као што је и сам живот *стање душе* (Нацуме Сосеку у роману *"Душа / Кокоро"*).

Како су лирски п(р)огледи постварени као интроспективни одјек/одраз тихог непребола и од исцељујуће носталгије, те се и доживљавају (и тиме потврђују) и као странице тајне књиге чије је име човек, песме са страница дела "Докле поглед допире" одраз су и оног што *Тин Ујевић* у једном од својих есеја дефинише као *касна спознаја*. Погледом из трена неминовног (садашњег, самотног) у оно двориште одакле је немиран, свега жељан измаглио, отпловио, одлепршао ка далекој светлости, ка огњу од живота и где се, као и све друго чега се ватра дотакне, *распепелио*, песник стиже до оног суштаственог у својој судбини, у свом бићу. До сазнања да се *речи прозори*, да је све од Творца задато, *све што је на овом свету ситно / нестало је од суза./ Овај каменчић, видиш га,/ моја је суза.-//*. Тиме, или тако стиже до самооткровења да су речи и разговор *наше огледало*. Дальина је најнепрегледнија ако је у нама самим/теретним препознајемо. За њу *праиљају речи* и присвајају је, те тако стижемо до истине да су речи попут мехурића на води, *зачас и на сам дах, прсну* и *оставе празнину*. Следи, не само песнички наук/сазнање, као сукр(и)вица из изнова касном спознајом отворене ране, мелемна поука: *Зато/ заћутимо,/ да из речи ништа не процури./ Да у њима, тек зашушти, то/ далеко, сасушено сећање/ од кога смо саздани.//* (песма *Лице места*, стр. 18).

Најбоље Вујчићеве песме су оне у којима су (или: кад су) у њој сабране све у његовој поетици кључне, рекли бисмо и усудне, већ издвојене речи: *светлост, даљина, поглед, суза, реч, зид*, а између свега докле *поглед*(*ом*) најпре аутор, потом и читалац *допире*, дише, такође једна од кључних речи у метафоричном, снажно симболичном песниковом вокабулару, реч *тишина*. Погледом, у тишини, у све што му је, ма како далеко, и стварносним треном, надасве у самоћи, сећањем занавек тако блиско, а доживљено је изнова и без ропца, као да је и оно што у

песму није стало такође читљив, чујан и једино стварни ехо свему што се може "чути" при разговору са Свевидећим у самом средишту васељенске немости, или све/-мирске немуштости. У том погледу, чини се, најбоља је, и као примерена поткрепа овој тврдњи, песма "Пут". Пут као синоним за живот који је дуг, јер води кроз невоље, непроходе и неповрате, кроз блато које оног што кроз њега ходи у даљ загледан успорава, крати му корак, у себе би да га слије...А кад све мине, простором оним докле поглед допире: *... Сијају трагови/ стеже ме поглед. Отиснут, тако у даљину/ носим све што имам. Мокре су ми очи,/ свака суза/ отвара нову слику (...)/ Погледом мерим само даљину,/ размаке њених набора,/ Оооо! вичем, и ослушкујем докле то допире. Шире се дрхтаји...//.* (ПУТ, стр. 45).

Све на том пут/животу, Post festum виђено, личи на облутке (што је само привид), а уствари су *плодови* које је време окаменило. Личе понајвише на исколачене очи које виде како *један камен испод другог завирује*, *јер тесно му је место*. И ма како негостољубив, пуст, бежживотан био простор којим води тај пут, другог му нема. Само ту се, на том путу, може чути да *шушти светлост.* При осврту, из угла, или са места одакле се пређени/преживљени пут/ простор и ход/траг њиме, властити живот најбоље види, а све докле поглед допире, (можда управо треном самоће, кад *светлост сасече дан на пола* и кад соба бива *дубока пећина* у којој песник управо у том трену "*проналази остатке прошлости*" ("Ноћи", стр. 67), слика се, у понеким нијансама, детаљима боље осветљеним, увек изнова друкчијом показује. И бива само даљина, никако сећањем изнова живот. Бива само *дно даљине.*

Даљина, једна у низу кључних речи, у песмама Николе Вујчића бива и другим именом са значењем све пуније, све теретније, али и све даљег (властитог) живота, истовремено је и оно одакле смо (одавно) отишли, па се даљина доживљава и као *давнина*: "*Погледом* – вели песник – *мерим само даљину, размаке њених набора.* Могуће је, дакле, "измерити је" само ехом оног што је из нас отишло и вратило нам се као неминовност, као једини поуздан доказ да смо јаукнули, кликнули, огласили се тишином и невиделицом, макар и дрхтајем. Иако

му је тешко то кретање у самоћи, у свим правцима, још је несношљивије то стајање у месту. У кретању је исход/пут будућих успомена: При крају пута, осврtом/сећањем све бива даљина, а нама у њој – ми сами дно даљине.

Лирски записи о даљини, о светлости, тишини, о смрти, тескоби, самоћи, непрегледу, о невидном и нечујном, о завичајном простору који је погледом у даљину (у свим правцима) занавек упијен и сећањем сачуван од промена, од неминовности/нестајања, о јутарњој роси, о снази светлости, онај небеској, као и оној која увек зрачи из људског а драгог нам ока, надасве и сам начин на који песник *залеђене слике* свог живота, свеједно да ли стварног или сневаног, изнова проживљава, а све виђено/доживљено овом књигом у једно ткиво уткано, сугеришу мисао о блискости Никола Вујчића, у погледу осећајности према невидном стању, оном нечујном и недодирном а свемирном, само наизглед, имагинарном, са поетиком и филозофијом *Беле Хамваша*, који, у делу "Невидљиво збивање", осим осталог, и ово записује: *"Сваки песник поново, изнова и испочетка почиње и мора да проживи до краја судбину која је њему посебно намењена... Светлост се претвара у благослов само ономе ко и другима од ње даје... Срећа је оно из чега су рођени богови"*.

Блискост са Хамвашем и по томе како је јасним сликама, без апстрактног, или разговорног/сувише наративног, у погледу стила и без тешког *иродијанског језика* Вујчић сачувао у себи оног који се, као и дете, сваким погледом и радује и стрепи, који се виђеном/изнова доживљеном и чуди и одгонета га, ишчитавањем ожиљака коначно разазнаје и ставља на место где му је (у властитом) животу недостајао.

У седам лирских, а безимених кругова књиге *"Докле поглед допире"*, светлошћу жудње за животом, из песме у песму до препознавања/обелодањења (без речи које творе свет невидне) велике лирске ниске остварене дајмоновским језиком. Јер, песник је, по Хамвашу, *оно биће које користи језик. Ни разговорни језик – поремећено средство; ни стерилни језик, иродијански језик апстрактне невиности којега се Маларме толико ужасавао. Песнички језик је дај-*

монички језик, који традиционално песник чува у себи сва имена Сила свемира, чува у себи магијске, чаробне знаке којима се ослобађају или обуздавају Силе – чува у себи сећање на божански пралогос. А пралогос – вели Хамваш – је *реч која твори бивство, која твори свет.*

Сродно Бели Хамвашу, али на свој начин, песмама/-сликама које се ишчитавањем доживљавају као светлост која стиже из дубине неба, Никола Вујчић у песми "Молитва", где је и стих из чијег је делића и именослов књиге, "Докле поглед допире", казује: – *Додирујући се. То пуни језик./ Длановi су моје небо. Неко ме зове./ Одјек ме односи и тако/ мерим даљину... Далеко,/ докле поглед допире. При малој/ светлости, припијеној за капљице,/ готово прозирне–дугуљасте које су/ заиста моје сузе.*

Давид Кецман Дако

УЗБУДЉИВ РОМАН О СМРТИ И ЖИВОТУ

(Ранко Павловић: *Небеске кострнице*, Прометеј, Нови Сад, 2011.)

Ових дана, готово истовремено, појавиле су се двије књиге Ранка Павловића, изванредна збирка пјесама "Монашки сонети", у издању *Арт принт* Бања Лука и роман "Небеске кострнице". Роман "Небеске кострнице" представља убједљиву осуду бесмисла рата и ратовања. Ријеч је о аналитичној прози, којом се истражује рационално и ирационално у трагичном животу човјека и једног дезоријентисаног друштва, прози о времену када, преживјели, раздирани боловима и очајањем, по скорим ратиштима и стратиштима траже расуте кости својих најмилијих. У непрегледном узрочно–посљедичном ланцу бола, пате многи, али варљивост и непредвидивост су надмоћне силе у људским животима од којих нема лијека ни одбране.

Тема романа је мрачна величанственост рата, у задњој деценији двадесетог вијека на југословенским просторима и његове посљедице, тема дубоко укоријењена у збиљи. Међутим, то не спречава аутора да се повремено удаљава од реалистичног модуса, тежећи сложенијим функционалним облицима, па тако долази до изражаја његова инвентивност и маштовита поетичност.

Главни јунак књиге је Василије Кантар, у чији живот су се угнијездили бол и туга, не остављајући ни најмање простора за макар и најнезнатнију радост. Рат му односи муком изграђени драги породични свијет, лишавајући га и посљедњег животног задовољства. Судбина га је довела до тренутка у коме остаје сасвим сам. Допире до краја оне трагичности, која човјека само ријетко може задесити. Његова зла судбина је савршен примјер потврде народне мудрости која каже: "Несрећа је свачија".

Пензионисани столар Василије Кантар је жртва и страдалник још из Другог свјетског рата, времена у коме је изгубио оца, не знајући

ни како ни гдје, а онда наилази нови рат у коме губи сина и унука – јединце. Ту, поред њега, свако са својим независним болом, још су и његова снаха Даница и дјевојка или вјереница унука Предрага, Јаворка. И баш када је почео заборављати безуспјешна трагања за очевим гробом и костима, нови рат удвостручује му муку – почиње трагање за несталим унуком и сином. Најприје обилази ратишта и стратишта, а онда и костурнице: "Има тамо у Граду, говорили су му, у заједничкој костурници, много земних остатака оних који су по чукама и кланцима остављали наде и љубави према својима..." Посјећује и канцеларије разних комисија за тражење несталих. Када ни то не даје никакве резултате, а нада се све више топи, он, иако зна да "сви они само зарађују на туђој невољи", одлази хоџама, који пишу чудотворне записе, видовњацима, па Циганима, односно Циганкама, чија љепота "рано бљесне, попут мартовског сунца, чим се задјевојче, али рано и спласне, повуче се пред налетом тегоба", које се баве прорицањима и обмањивањем лаковјерног свијета.

Послије ишчезле и посљедње трунке наде, да ће му се син и унук живи вратити, Василија највише мучи што им ни за гробове не зна и то му раздире душу. Живи живот без жеља, планова и потреба, сив и некористан. Сасвим је окренут прошлости и служби мртвих. Кроз читав роман, као главна нит, провлаче се његове дилеме и несношљива неизвјесност као највећи облици људске патње. Једино што би још могао да учини за своје најдраже јесте да им пронађе кости и сахрани их. Али ни у томе не успијева и умире на путу тог узалудног трагања, остављајући властите кости у једној од оних многобројних безимених и непознатих гробница на трагичним јужнославенским просторима.

Василије Кантар је, у ствари, персонификација, односно оличење многих несрећника које је задесила кобна ратна судбина, ако је то уистину била судбина. Аутор романа покушава, и успијева, да уђе у психу особа, којима је рат заувијек одузео будућност, а које, упркос свему, нијемо прихватају свој трагични усуд са извјесном невјерицом.

Поприште радње романа је несигурни и промјен-

љиви босански простор на коме нема мирне старости. Тренуци среће на њему су кратки, временски ограничени и готово непримјетни. Тек је прошло пола вијека од како "су се људи, махом старији мушкарци и жене, лица окованих у тамним сјенкама и болом, у потрази за костима синова, унука, браће и мужева" мало примирили, а онда се то поновило. Међу новим несрећницима, поред Василија Кантара, су и десетине хиљада оних који немоћно очајавају: "... док душа човјекова по бескрајним модрим сазвјежђима трага за прецима, кости одолијевају црвима и иловачи, да би и послије ко зна колико вијекова свједочиле да се и он, мрвичак од мрвице, по овим врлетима носио са невољама и људским пакостима".

Овдје је ријеч, можда, о најгорем виду страдања: када људи остају сами, без својих најближих, које не могу чак ни достојанствено да покопају. Не знају ни гдје, ни како су нестали и узалудно трагају за њиховим неопојаним костима и неосвећеним гробницама. У свему томе је и једна једва примјетна жишка наде и крхке вјере, да су њихови најмилији можда живи и да ће једног дана однекуд изненада банути. Али, баш то је и она несношљива слика, која им не даје мира ни починка "јер неизвјесност је гора и од најгоре истине".

У префињеном описивању карактера јунака овога романа, до изражаја долази дубоки психологизам њиховог унутрашњег свијета, а посебно мелодичност ритма, динамичност и топлина. Живот својих јунака аутор схвата као скуп супротности и описује их са различитих, понекад супротстављених стајалишта. Заокупљен је етичким питањима моралне одговорности у оквирима човјекове судбине. Његов поглед на ратна друштвена збивања је негативан, те му стога морал и филозофија носе трагове песимизма, али и нијема питања: Да ли је, поготово овакавог рата, морало бити? Ко је крив? Хоће ли за то икада ико, и коме, полагати рачуни?!

Ранко Павловић пише читко, аналитично атомизирајући догађања, ситуације и карактере личности. Он дубоко продире у психу људског битисања, трагајући за његовим суштинским смислом. Описујући људска страдања, он читаоцима предочава сложену слику рата и послијератног времена ис-

преплетеног мутним сновима, надањима и стрепњама. Све те распарчане и дјелимичне слике, на крају се слажу у мозаичку цјелину. Сваки од тих сурових натуралистичких призора рата и посљедица рата, ма колико то изгледало неупоредиво, личи на узнемиравајући сан у коме видимо: "Куће без кровова, многе и без забата, из рушевина стрше димњаци... По пољима лутају краве, понегдје се види и по неколико оваца, нагонски збијених у групе... Вране са огољелих крошњи слијећу на земљу, ...кљуновима и канџама чупкају месо из свињске утробе. Преломљени звоник православне цркве насред села крхотинама се болно забада у тмурно небо... Расути надувени лешеви...Човјека нигдје."

Неријетко, Павловићева афористична реченица подстиче читаоца на размишљање или да потражи оловку и запише је: "Наше је да трпимо... а Творац одређује гдје је граница тог трпљења...", "Кад људи подивљају, животиње постају питомије...", "...ваља градском човјеку све што се може ставити у уста или обући и обути." Мислећи на оне које тражи, Василије Кантар, каже: "Препознаће ме по ћутању, а ја њих по питањима која су хтјели да ми поставе за живота, а нису стигли." А у истинском животу је и најчешће тако, да се најближи остављају са много прећутаних ријечи, а живот у нереду.

За овај роман су карактеристични богати и сугестивни описи природе, која је увијек равнодушна према човјеку и његовим патњама, а понекада и изразито непријатељска: "Ведар је мартовски дан, ближи подневу него јутру. Свјежина влажне земље наговјештава клијање и бујање. Између крпица снијега, испод трулог прошлогодишњег лишћа, понегдје стидљиво провирује понеки тек пробуђени шумски цвијетак. На осунчаним мјестима разбокорила се јагорчевина..."

Павловић брижно пази на сваку ријеч, настојећи да буде одговарајућа и тачно употријебљена. Задивљује, рецимо, рационалност описа послова сеоског слуге, који је у Шиљеговцу, од раног прољећа до касне јесени: "развлачио ђубре, орао, сијао, окопавао, жео, косио, сносио, брао и успремао љетину..." Његова реченица неријетко блесне снажним сјајем због које и вриједи ишчитати и цијелу књигу да би

се до ње дошло: "У Предраговом оку видио је прозрачну плавет неба и прамичак облачка, сличан јагњећем руну."

Могло би се казати да је ово дјело модернистички конципирано, с низом унутрашњих монолога, разбијеном композицијом и оргиналним рјешењима временских односа и са отвореношћу према ирационалном и духовном. Аутор се служи персонификацијом, сложеном композиционом структуром, супростављањем конкретог и алегоријског, те густом алузивношћу и стилизованом дикцијом и гномском поједостављеношћу. У овој књизи, у којој се говори о љубави и смрти, преплићу се стварност, фантазија, сан, имагинарно и трагично.

Снага овога романа је и у драматичном унутрашњем конфликту главног јунака и дубокој психологији и поступцима ликова освјетљеним на нов, савремен начин, те у обиљу запажања из наше духовно опустошене стварности, запажањима које се стапају у широку слику једног трагичног доба. Затим, у промишљању, стилизованој нарацији и аргументованој критици поремећених друштвених односа. Посебна његова вриједност је у изразу, који је крајње економичан, као и способности аутора да, уз минимум радње, нијансираним дијалогом, предочи снажне натуралистичке слике рата и његове посљедице. Али, упркос једноставности и прецизности, стил му се одликује и употребом симбола и вишезначне алегорије, натприродним мотивима и психолошком проницљивошћу. Језик романа је и необично субјективан, лирски везан за осјећања.

И на крају, рецимо и ово. Након што је висок умјетнички домет остварио у дјечијој књижевности, а потом и у поезији, сада је Павловић томе, изгледа, дефинитивно придружио и своје романе. Штива овакве врсте, у којима аутор показује живу осјетљивост за социјалне теме, могу да се испричају на много начина али, чини се, да је овај аутор одабрао најбољи.

Момчило Спасојевић

ДУХОВНИ ФОРЕНЗИЧАР

(Драган В. Јеротијевић: *На светлост кућног прага*, изложба, Чачак)

Раз (гледајући) слике Драгана Јеротијевића - Јеротија, на изложби у Чачку, осетила сам једно ново лице туге. И туга може имати лепо лице, ако је оно окренуто према лепоти коју призива. А слике Драгана Јеротијевића баш то јесу: лепота и призив.

Када гледате његове изузетне слике које Вас обујмљују и прозрачују најчеднијом лепотом, не можете а да не приметите да се испод те, ведрином озрачене лепоте, крије носталгични тен који најављује скори нестанак. Ишчезнуће. Метаболичку друштвену промену у којој нововремено гуши и оне традиционалне вредности без којих друштво губи идентитет. Лични и колективни. Урања у метаболизам безимене свеопштости, скоројевићког менталитета који егзистенцију поистовећује са **имати све и сад**, по сваку цену. **Постојати и бити**, углавном се своди на **узети што више**, **а дати што мање**, или нимало, ако је и када је то могуће.

Од умирања и одумирања националног стабла са укорењеним духовним богатствима, али и етносржним есенцијама спашавају нас, пре свега, и пре свих, уметници. У њиховим делима остају сачуване непоновљивости и трајне вредности једног народа, и света у целини.

У етносликама и етнопејзажима Драгана Јеротијевића – Јеротија, осим очараности визуелним ефектима, дубљим зароном, испод епидерма ликовне визије, откривамо посвећеност уметника великој теми − враћање сржним егзистенцијалним изворима породичне среће. Враћање разједињених пчела у матицу заједнице. А посебно враћање живота, запуштеним и опустошеним селима.

Јеротијев опус, на овој изложби, мотивима и темама, и пре свега именовањем опуса, упућује нам јасну поруку: да чувамо "СВЕТ-

ЛОСТ КУЋНОГ ПРАГА". Животом и делима. А он то чини кроз повест у сликама.

Зато је на једној Јеротијевој слици један оронули кућерак: "Кућа старица", како ју је сам аутор именовао, сведок уверљивији од ијединог говорног исказа. И сам аутор подупирао је и спашао те куће старице да преживе што дуже, да би сведочиле о нама, нашим породицама и животима. Понегде је и ограде мењао да новом енергијом окрепе опустела дворишта, напуштена и запуштена кучишта, закоровљене прагове.

Томе у прилог и слика: "Само опанци остадоше", на којој у врх прошћа − ограде преплетене, врбовим прућем као, стражар на граници између прошлог и будућег времена замишљена сврака, и опанци са врпцама увезаним у пруће. Нераскидив спој: дрво, птица, опанци – заједништво флоре, фауне, човека. Или боље рећи обрис тог заједништва, траг у времену.

Познати и признањима овенчан, сликар Јеротије на својим платнима осликава ону најсушаственију, свевредносну, егзистенцијалну бит из које се рачвају и са које полазе сви путеви људских живота: светињу и свесадржајни смисао кућног прага. Са кога закорачујемо у нове светове, у искушења, у авантуру свеживота, да би му се опет вратили, обогаћени и оплемењени искуствима и доживљајима, великим и малим делима узвишени.

Заборављајући почетак пута, невраћањем физички и духовно на праг родне куће, на праг детињства појединца и нације, ми прекидамо круг, у који треба, дописати наше животе и повезати их тако да свесажимно и непрекидно успостављају конекцију са Васељенским круговима.

Отргнути од заборава, симбиотички, људско-фауно-флорално-божански спојеви тренутака, на Јеротијевим платнима осликани су кичицом сликара – форензичара, ликовног ствараоца који на свом радном месту обавља послове форензичара.

Несумњиво, та животна прожетост овим двема врстама сведочанстава, читања и дешифровања трагова и отисака, предодредила је и усмерила његов ликовни исказ.

Сажимајући та два драгоцена искуства, Јеротије на својим платнима, убедљивим ликовним изразом и исказом осликава, оно што

једног сликара чини великим − трајне и неизбрисиве трагове. Трагове који не бледе. Помоћу којих се и након миленијумских наслага времена може открити припадност ДНК-ткиву. ДНК-грани. Оној ДНК грани цивилизације на којој уметничким делима форензичари духа проналазе баш те неуништиве трагове и отиске.

Најуверљиви докази за то су отисци кругова на огромним Будиним ножним прстима. Као ни на једној, досад знаној скулптури, нису тако велики и тако јасни. Просветљују нам мисли тако што те кругове увек треба имати на уму када тражимо везе сопственог живота са Васељенским линијама и круговима. Ако их прекинемо, рушећи и заборављајући све оно што нам је у традицији велико, и може бити обесмрћено, прекинули смо и везу са сопственим животима и трајањима. Нисмо описали онај круг започет на прагу свих прагова − родним кућама − повратком: сећањима и делима у светлост и светост породичних завета. И заувек бисмо угасили пламен и жар прадедовских огњишта која су нас грејала и из којих је зрачила светлост.

Та огњишта осветљавала су и тло на коме је расло и развијало се наше етничко стабло, на чијој смо грани, можда само лист, али лист без кога крошња не би имала пуноћу облика. А сваки лист, у свом кратковеком животу, може много тога да улепша и обогати. И да у неизбројју мртвог лишћа сачува живот своје приче.

На сликама, које су вечерас изложене, не видимо провиђење и будући пут, али видимо Божанску хармонију. У њој препознајемо, или само назиремо, Божанске очи, које на нас непрестано мотре.

И управо је те погледе, за наше спољашње чуло вида неухватљиве, а негде у души спознајно и емотивно отелотворене, па сходно томе и тајанствене, на радару својих мисли и сензибилним ликовним досегом на сликама овековечио Јеротије. Из свега што је насликао гледају нас очи, децидно обелодањене у облицама посечених стабала. У дрвима спремним за зиму. То су "Очи које греју".

Рекла бих да су очи носталгије и очи које су загледане у лепоту која нестаје највидљивије на платнима Јеротијевим. Тај поглед, упућен свима нама, читљив

је и јасан. У њему можемо прочитати:

Чувајмо од заборава сваки тренутак наших живота и живота наших предака, кроз њихова дела и кроз предмете које су дотицали, који су им служили за личну и друге врсте употреба!

Будимо ми музеји свих садашњости које неминовно хрле у заборав и смрт ако их не сачувамо у нашим срцима и нашим делима!

Верујем да су и други овако дешифровали ликовне поруке Драгана Јеротијевића Јеротија, и наш је задатак да их умножимо и за такав животни став придобијемо што више следбеника.

На изложби нису биле приказане иконе на карлицама, али је приказивањем филма, сигурно недовољно упечатљиво − ако бисмо то мерили са могућношћу гледања слика уживо, директно, када би оне зрачиле енергијама боја и уметникових емотивних озрачја − али опет довољно за представу о тој, потпуно новој врсти фрескосликарског писма.

Књижевник Милијан Деспотовић, који у телепатском преносу мисаоних флуида, назире пренатални обрис Јеротијеве слике, а сликар прочита оно што још није литерарно изрекао његов пријатељ, што ће рећи да се ове уметничке двородне идеје рађају из заједничког фетуса, овако описује свој доживљај са изложбе: "Реч је заправо о тежњи за повратком кући, у јединство са окружењем, како природним тако и друштвеним, жал за неком врстом колективног и појединачног раја... Јеротије је (...) путник кроз време, сликар, духовни носталгичар" ...

Најбитнији закључак из тог описа, мени се чини, је онај у коме се тврди да аутор слика верује "да је универзум флоре и фауне, живот у руралним пределима, она снага која нас може обновити.".

Карлице у које се некада, а негде и сада разлива, или тачније, улива млеко − тај пријатнопитки, чеднобели напитак, чији се најукуснији слој згусне у јоганчић кајмака и исплови на врх да застре млечно језерце, су вишеструко оплемењен материјал. Флором, фауном, људским начином живота, уметничком креацијом аутора и на најнепосреднији начин спојеним небеским и земаљским релацијама. На иконама слике светаца су то што спаја људски рад, обичаје, живот са небеском светошћу кроз божанске ликове

и "орелоносце из српског рода".

Дрво је најплеменитији материјал и један од најлепших животних облика флоре, па трава коју једу краве овце и све животиње од којих се добија млеко, а са њом и мирисни цветови и небеска роса, минерални и сви други укуси из благодушне питомине земаљског стомака, прелазе у млеко и кајмак, а млеко и кајмак оплемењују дрво − карлицу од које, и у којој, уметник фрескопише своје визије и поруке. Све је то прича о хармонији и нераскидивој вези природе и свих постојећих бића. И о споју материјалног и духовног, емотивног и колективног. Прича о једном народу.

На Јеротијевим платнима пасторалне панораме, гледано у целини, увек неко неког чека: овце чобанина, дрвене качиће планинку да у њих сложи сир, сврака јато с којим би се винула у висине; буклија окићена најмирснијим цвећем, јабука и шарена торбица позив за свадбу; кућа старица неког да јој спасе живот, млекар да у њега уђу мириси и енергије човека и хране, топлог млека и људског срећног даха; замешен хлеб топлу рерну да нарасте и порумени, празна буца да је вода испуни свежином, дрвене кашике да их опет сласно принесу устима људи, Хиландар да се људске душе обоже и постану кроткије и питомије, благочестиве и племенитим побудама испуњене.

На прошћу је сврака, са црно – белом бојом која је коктел песимизма и оптимизма, носталгичне сете и наде у спас. Није, дакле на огради црна птица − гавран која оплакује и наговештава суморан крај. И сви пејзажно обухваћени призори на Јеротијевим сликама одишу надом, вером у повратак пуноће живота у којој ће сваки садашњи трен, или бар онај најважнији, бити преточен у незаборав.

Ликовно осимбољена нада је у ономе што сликар додаје напуштеним огњиштима, пределима, заборављеним завичајима и отаџбинама. Двориштима снежну белину, кућама делове који недостају. "На неке ливаде вратио је сено и збуњене овце на снегу које очекују домаћина да сено разврши".

Без наде, ни људски живот, ни уметност, ни било која судбина, не би имале сврху постојања.

Нада је бесмртни еликсир људске егзистенције. Она је најсјајнији зрачак светлости. Семе спокојства. Чаробни напитак за обесхрабрене.

А наде има довољно на Јеротијевим сликама да се њоме надахнемо, и бар за трен, будемо ведрији и оптимистичнији.

Слика и фрескопише слике и иконе у две технике: уљем на платну и на карлицама. Излагао више од двадесет пута, у разним градовима. Добитник више награда, а документарни филм о Јеротију: "СЛИКЕ У КАРЛИЦАМА" добитник је "Златног витеза" у Москви, 2000.

Живи и ствара у Београду.

Верица Тадић

БОЈЕ ЗА МЕТАФИЗИЧКИ АКВАРЕЛ

(Милијан Деспотовић: *Несванице,* Свитак, Пожега 2013.)

Онај ко обнавља нечији живот,
живи два упоредо.

Милијан Деспотовић

У новој књизи поезије **Милијана Деспотовића**, удомљеној у вишезначан наслов: ***Несванице***, већ, на самом почетку, суочавамо се са великим изазовом.

Уводни наговештај **Све је у реду** упућује нас на песму „Узалудна пловидба". На први поглед изгледа чудно да је све у реду, ако је пловидба узалудна. И јесте.

Чему, пловидба, питамо се, ако су наши животи пролазни. Чаролија је у трагању, а наши животи су само путеви. Ми јесмо пролазни, али су наша путовања део вечности. То што остављамо на путу смо ми, то је наше, и зависно од тога колико је племенито, велико, узвишено и истинито, толико ће то наше, на том путу, бити присутније и трајније.

„Узалудна пловидба" у првој песми ***Несваница***[2],

[2] Будући да су вишезначни појам *Несванице*, анализирали рецензенти ове књиге, сувишно би било додавати тој анализи и моје промишљање. Рећи ћу само да би једна студија, или барем есеј, који очекујем да ће неко написати, требало да се бави неологозмима и Деспотовићевим изнедрицама, из чега се види колико је Милијан понирао у језичку суштину и колико је наш језик обогатио баш тим неологизмима и изнедрицама.

У овом осврту нећу анализирати ни везе између самим наслова књига, које показују како једна књига извире из друге и како књиге као породица учествују у заједничком акцији, помажу једна другој да дођу до жељеног циља. Ево само једног примера: Књига есеја: ***Прозор на кожи*** и књига поезије: ***Несванице***, у суплементарном су односу. Шта би Несваницама било потребније од отвореног прозора и то још на кожи. Колико пута смо желели побећи из сопствене коже? И колико смо пута остајали заробљени у себи, пред затвореним прозорима живота?

има нешто заједничко са свим Аргонаутима – сањарима, а то је лоцирање замишљеног места из кога се отискују на пучину неизвесности.

У овом случају, то је двориште. И то што се у то двориште улази на „сумњива врата", заједничко је за све сањаре.

Незамислива су та врата без „лука самоће":

На та сумљива врата
у углу замишљеног дворишта
улазило се кроз лук самоће
која није показивала ни сенку.

Шта је ново, другачије, узбудљивије у овој песми, у односу на друга путовања?

Свакако, то што самоћа, из које се на пут креће, не само да је вишеструко непрозирна, него нема чак ни сенку, као путоказ.

Циклус: **Из једних у друге очи** отвара песма „Услишена молитва", посвећена Ержебет Томин.

Док је цвећа грејаће сунце / у нашим очима, исписује ову сјајну, мисионарску поруку Милијан, као доказ да енергија лепоте, непрестано, обнавља оптимизам у нама и гарантује да ћемо кроз њу и без сенки наћи путоказ.

За разлику од неизвесног пута у песми, коју смо управо анализирали, у којој је, како песник саопштава, његов брат *тражио пут до Христа / и без обзира на резултат, / би главом / рекавши – све је у реду*, „Услишена молитва", открива круну трагања – лепоту и доказ о трајању. Размену енергија, између свега постојећег, у овом случају, између сунца, човека и цвета. И та размена енергија је најузвишенији смисао живљења и постојања. Она је, неизбрисиво, мастило, којим стварање нових лепота записујемо:

Кад суве латице загрле платно
оне не пристају на на тишину.

Ова је песма њихов говор. Овде је, наравно, реч о уметности сликања. А то се односи на све врсте стварања, у којима живи и дише душа племенитих енергија. *Све друго нема век*. Мудро закључује Милијан. Лепота створеног дела, или тачније живот створеног дела, је доказ да се живот наставио, јер се *преноси из једних у друге очи*. Из оних које су исконску лепоту виделе и кичицом душе и духа, њен делић у нову лепоту преобликова-

---

У свему што радимо, ми тражимо излаз у отворен простор и време, излаз у осветљену будућност.

ле, у оне које ће гледати одуховљену слику.

Одуховљени тренутак, на слици, могу да виде очи из садашњег, али из будућег времена, ако временска димензија, уопште, и постоји. Баш се у томе вечност и показује, у бесмртности створеног дела, јер вечност и није ништа друго него, непрекидно стварање. Кад се то стварање заустави, остајемо у пролазности, тј. Нестајемо у пролазности.

У овом циклусу су неке песме посвећене песницима и сликарима. У другим циклусима глумцима и још неким славним личностима.

Из, скоро, сваког стиха говори стваралац и његово стваралаштво, па можемо, можда, и да кажемо да је цела књига једна велика посвета стваралаштву. Оном стваралаштву које оставља светао траг на животном путу, појединца и нације.

Издвајамо још и посвету Пауну Петронијевићу, исказану у песми „Расковна вода отиче", јер и она наставља ону нит „Услишене молитве":

У очима се свет не свршава
он се претаче у песму
која од тебе до мене шета...

И тако се песма претвара у дијалог између два песника, ововременог, и овде присутног, и песника који, већ, одавно насељава небеске просторе. Наравно, нису видљиви дијалози оба саговорника, јер је један унутрашњи, кога откривамо у сликама из завичаја Пауна Петронијевића. Дијалог и отпочиње у Пауновом завичају, кроз поетску слику:

Сад те сањају птице
које над бистрим виром
љуљају небо.

Човек се сели у дела, из дела у друге људе, у друге просторе и друга времена. Мисаоно, духовно, емотивно, бојом, сликом, речима, као што се у „Услишеној молитви" природа сели у слику, а слике у људске очи. Тако се и у овој песми (посвећеној Пауну) , Милијанова песма сели у Паунову песму да сачува и оживи сећање на песника:

Ова расковна вода отиче
и чува глас из „Доброг лета".

А то нам говори да Милијан у својим песмама спаја просторе и времена, претварајући их у флуидно платно на коме бојама овдашњег света осликава метафизички акварел.

Ако време не меримо Земаљским годинама, приметићемо да су суживоти

бивших и садашњих спојени и испреплетани тако да између њих нема границе која их дели.

То оживљавање минулих живота обогаћује и онога ко у садашњости живи:

Онај ко обнавља нечији живот
живи два живота упоредо.

Тако смисао живљења осећа и разуме Милијан.

У песми „Браман", из циклуса: **Ђаволји поводац**, песник се директно и алузивно обраћа „уранијумским вампирима", и потсећа их да ће и после најгушћег мрака, у коме убице царују, сванути нови дан. За све оне који за водича бирају љубав.

„Уранијумски вампири" су храбри, кад смрт сеју, али мудрости дорасли нису, да правој истини могу прочитати смисао. Они и не виде њено лице, а да га виде, знали би да ће њихов сваки будући дан бити део вечите ноћи, из које, никада, неће изаћи.

Песма „Капут" из истог цилкуса, отвара непојмљиве и неуништиве животе вечности, које уништитељи не могу да угрозе:

Нису песници улудо
премештали васељену
носећи је у свом оку
и измичући стално
од оних који иду натрашке.

Сви они који се за *ђаволји поводац* држе, не знају да им је он и будућа омча.

Осетити душу свега што живи и дише најмање могу, тачније, никад не могу они који чак и извесним цивилизацијама право на живот одузимају.

Песник има сензибилитет који је урођен у живот свепостојаности, тј. у делове, њему доступне свепостојаности.

У песми посвећеној Михаилу Ћуповићу („Пуче зора") Деспотовић експонира слике у којима је душа природе, на много начина повезана са људском душом, па самим тим и неодвојива од ње. Кад нестаје људски живот туга је обострана. Исто је и кад нестаје било који живот у Васељени. Тугују и људи и природа:

Све се узнемирило
иглице бора хоће за тобом,
смола се топи, сузи,
сунце пре сумрака окреће зраке за тобом...

Светлост и сенке прате нас на сва путовања:

„Помислих светлости да је
макар у оном ковчежићу који
на небо носимо"...

Колико носталгије у овим стиховима!

Тужне су и праисконске балерине – сенке, које са

нама исту судбину деле. И о нашем постојању сведоче. Кад остану без плесног партнера и покретача игре – светлости, оне нас у тишини „носталгично дворе", још трепераве, и последњим искрама светла у води оживљене. Само светлост може да их реинкарнира и оживи.

Без сенки и светла нема ни садашње, ни будуће слике света. Ни метафизичког акварела на коме и пејзаж садашњости живи и дише.

Верица Тадић

ЛУНАРНИ ОБРИСИ НА ПЕЈЗАЖИМА ДУШЕ

(Ђоко Стојчић: *Немоћ одгонетке*)

Религија песника је она вера у којој се, у у цркви срца, под покровитељством и уз благослов *патријарха свести*, душа моли и исповеда. Та молитва јесте интимни чин појединца, суоченог са безброј загонетки и искушења, али је она, истовремено, и отварање прозора између себе и других.

Наше загонетке и искушења су баш ти други, са чијих се емотивних територија у наше животе слива мноштво зачуђујућих токова и повезује нас са њиховим судбинама. Боје и обриси тих судбина за нас су ухватљиви само ако широм отворимо сопствене прозоре, које бисмо могли назвати и з е н и ц а м а м и с л и, јер су само осветљене мисли флуиди будућих преображаја. Могућност дотицања заједничких истина.

Ако се сложимо са оцем Јустином да је "молитва просфора умешена од суза и срца", онда бисмо за поезију могли рећи да је посебна врста духовног и душевног есперанта којим се изражава лично осећање тескобе и стрепње, егзалтације и меланхолије, али и космополитска осећајност за општељудске проблеме.

Наш персонални чулни и искуствени доживљај јесте важнији од свега на свету, али тек сједињени у истом болу осећамо колико је наша лична патња незнатна у односу на цивилизацијске катастрофе.

Поетске поруке које исписује **Ђоко Стојичић** у књизи ***Немоћ одгонетке*** преточене су у једно велико Сунце људскости и упућене свима нама. Поклонити део себе и ововековним номадима, чија је огњишта угасило нељудско безумље, а породице као споре развејао ратни вихор по непознатим и беспутним пределима, то је оно што увек можемо да учинимо. Ублажавање свеколике људске патње смисао је и нашег живота, и ткање неуништиве христолике нити која нас спаја са другим људима.

Дубоко убеђен да:

"Негде у нигдини, негде
у бескрају,
Сваки се откуцај нашег
срца броји"

па сходно томе и обзнањује не само она повест коју сами стварамо, него и део опште тајне. Стојичић је у својој најлепшој песми, химничног облика, "Ластавичје гнездо на фресци Хиландара", стиховима одуховио једну такву обзнану.

"Иверак свечеве кости", у лику ластавице чије су гнездо на фресци монаси чували све до великог пожара, који је готово потпуно разорио ову нашу велику лавру, Стојичић је сачувао у стиховима, да га и после нестанка има, као што, уосталом, у песми увек довољно има много тога, чега одавно нема: одбеглог детињства, недосањане или изгубљене љубави, давно одлетелих птица, пресахлих дамара хлорофила, сенки цветних олтара, одломака легенди и епова.

У песми је и вулкан који се већ гаси, шапат воде који замире. Ту су и кости историје, на чијим ће ожиљцима будући археолози читати записе о страдањима и ускрснућима, а понекад и "о човековој срећи, која се никад није обистинила". Кост је исконски везник између човека и Б о г а. Она је *фитиљ несагорив*. Из њене се сржи смрвљени делови и ћеле-куле у *ребро небеса* претачу. Тај исконски везник у поетској визији Миодрага Павловића, Васка Попе и Злате Коцић прераста у свесмислени садржај и елемент сталне метаморфозе, и у себи носи и семе живота и семе смрти. Док једно клија, друго већ трули, да би опет проклијало у неком новом дану.

Но, ма колико трагали за пореклом загонетних појава, не можемо наћи јасне и поуздане одговоре, јер је у бескрајном простору све променљиво и непостојано и у сваком тренутку другачије, а наше знање само делић освешћене и осветљене временске путање. У том огромном просторно-временском координатном систему у коме је, како је сјајно закључио Хегел, "све променљиво и само је промена стална", остајемо заробљени и недоречени. Ипак, *Немоћ одгонетке* не значи крај трагању.

"Верујући да је љубав
одговор на све
Што под Сунцем има
своје место... "

и да "измишљена географија" понекад може бити не само врста духовног егзила, него и нова држава у којој се окупљају сви занесењаци који верују да могу бар мало променити сурову стварност и, енергијом мисли која путује кроз сва времена, додирнути она лирска и узвишена места у још неосвешћеним деловима људске психе. Њихова су дела попут графита на зидовима историје.

У Стојичићевој поезији има доста топонима који нас упућују у области, условно речено, виртуелне географије. Условно зато што питање над питањима је: да ли то што сањамо и маштом додирујемо, заиста негде постоји? Или је тај нови континент, на коме се наше биографије стапају са животописом цвета, створио *етички* и *поетички ентузијазам* песника, како закључује Саша Радојчић?

Од које год претпоставке да кренемо, дођићемо до исте (п р о) ц е н е : само хуманистичке идеје Ђоке Стојичића могу нас одвести у лунарне пределе, у којима и цвет има своје светилиште. Изнедрен из људске крви, као блиски сродник, он заједно са нама твори онај део несагоривог фитиља који ће обасјати графите на зидовима историје, чак и онда када се уруше и смрве.

"Геолошко истраживање подземних самогласника на месту ишчезлих" векова омогућиће ново оживљавање.

Распоред песама у збирци *Немоћ одгонетке* конципиран је тако да сликовито симболише људски ход кроз живот. Шест циклуса асоцира на магичу бројку везану за стварање света, која је овде само шифра, кључ, подсетник. Мада Стојичић указује на опасно идолопоклонство према бројевима као мери свега постојећег, мерљивог и немерљивог, јер се тако замагљује суштина, губи смисао субјективне процене и укида различитост, која је најважније обележје сваког живог бића, он поетским пропламсајем дотиче магију оних бројева који су основа хармоније и склада у васколикој Васиони и имениоци чудесних појава, као што су пре свега: настанак и нестанак.

У уводном циклусу "Дажд" све је још кап, обрис, зрно слутње, потрага за аркадијским пределима. Оно што је у сликарској техници енформел, још нетакнуто и неразливено: мрља, тачка,

линија. Наговештај из кога ће се тек оформити права слика. Трептај листа који није пренет у реч и растопљен у етру душе. Неодгонетнут "језик којим ћуте хоризонти" и неоткривена нијанса која нас сједињује са цветом. То је, у ствари, она неопходна припрема "за велико путовање у земљу заразну од доброте".

"Замке" су оно што нас на том путу чека. Сусрет са сопственим и туђим несавршенством. Пролаз кроз изазове: "хоћу-нећу, смем-не смем".

На том путовању има и освита у благородној клими југа, птица које у златним кљуновима носе "дозивање срећних путника".

"Ехо" је одјек сваке наше мисли, пратећи вокал сваког корака. Повратна информација о ономе што чинимо и не чинимо. Одјек људског и нељудског, божанског и безбожног у нама. Траг искуства. Хоризонт спознаје.

А "тај ехо, свесмислени" у златни летопис нас уписује само онда ако вратимо "деци империје игре и цвркута" и палимо искре и тамо где ни камен на камену остао није. И ако умемо "да се одселимо у детињство и заварамо смрт (...), да отмемо од заборава још неку мајчину реч", и да у лековитим гејзирима бајки лечимо болесни презент.

У циклусу "Сливови", поетска слика се разлива по разуђеним делтама искуства, а филозофска расправа са собом истиче као доминантна тема. Ту углавном лично, своје, персонално, излази из општих и колективних сублимација, дестилише се у сугестивно и искуствено ја. Оно ја које је, тек после многих сазнања, стекло представу о себи. О себи јединственом и непоновљивом. О јединки којој ни болна, ни узбудљива општа искуства не помажу много. Не спашавају је од општег усуда и пролазности.

Но, упркос свему, песник не прихвата улогу губитника, јер зна да постоји и нешто веће од омеђене линије живота, а то су "сунчана претраживања заборављених лепота".

У последња два циклуса, "Лозинке" и "Миљокази", Стојичић нам открива те заборављене лепоте које струје у праречи, праелементу, у световном кутку бића. То су оне вредности похрањене и сачуване у светињама, човеку, природи. Извори и воде, флорални обриси и мириси, и упорност памћења, то је оно што у песнику живи, ма ко-

лико друга обала била недокучива и несазнајна.

"Бити истинит,
Седети крај извора
И понављати речи
Своје мајке,
Као лозинку,
У случају да доспеш
У непознату земљу,
Где не знаш ни људе,
Ни путеве."

Научити тај универзални језик, у коме се у гласовима природе препознаје предачка реч, из кога извире снага заједничког осећања узвишености, значи бити препознат и тамо где су сви други језици привремени и недовољно обухватни и јасни.

Урезани трагови у памћењу су једини поуздани знаци да је за потомство остало нешто лепо и неизбрисиво. Нешто очаравајуће, као што су лунарни обриси на пејзажима душе, које смо открили у књизи *Немоћ одгонетке,* Ђока Стојичића.

Верица Тадић

САДРЖАЈ

У зениту

Боривоје Минић
ПИТАЊЕ 3
ПОСЛЕ СВЕГА 4
МАЛА ПРОДАВНИЦА УЖАСА 4
ОПОРАВАК 5
ЗАГРЕВАЊЕ 6
SUMMERTIME 7
УРАДИ НЕШТО 8
УЧЕНИК 9
НЕВИДЉИВИ 10
ГОТИКА 11
ЛЕТОВАЊЕ 12
ПОКЛОН 13
ОСМИ ДАН 14

***

Милисав Буца Мирковић
БУНТОВНИК СА МАЛОГ ВРАЧАРА 16

Вук Крњевић
О ПЈЕСНИШТВУ БОРИВОЈА МИНИЋА 20
ЗАГРЕВАЊЕ 22
ЧЕСТИТКА 23

Виђења

Војислав Максимовић
ПОДРЕЂЕНОСТ СВЕСИЛНОМ ВРЕМЕНУ 25

Браџо Ковачевић
КУЛТУРА И КОНТРАКУЛТУРА 35

Миња Штрбац
ХЕНРИ МИЛЕР: ПОТРАГА ЗА ИНТЕЛЕКТУАЛНОМ
И ЕСТЕТСКОМ АВАНТУРОМ 60

Сретен Вујковић
У ПОТРАЗИ ЗА ГОВОРНОМ ХАРМОНИЈОМ 77

Поезија

Бојан Максимовић
ВРАН-ГАВРАНЕ 85
ТУЖНА ЈЕ ОВА НОЋ 86

ЗАСТАВЕ ПОРАЖЕНИХ 86
КЛИНИКЕ 86
НЕЧИСТА КРВ 87
ОКУПЉАЊЕ СЛЕПИХ 87
ВЛАСТЕЛИНУ 88
КРАЈПУТАШУ 88
ОНИ 88

Проза

Љубомир Зуковић
АФЕРА ЛИФТ 89

Слободан Јанковић
НАША ЛАЂА 104
КРЕВЕТ 109

Далибор Гаћеша
ЦРНА ДЕВОЈКА СА ОБАЛЕ ВРБАСА У
КАЛУЂЕРОВОЈ МАШТИ 112

Жељко Кувач
ТАМНОВАЊЕ 119

Ранко Павловић
С ПОГЛЕДОМ НА ПУЧИНУ 132

Интервју

Сретен Петровић
УМЕТНИК И УМЕТНИЧКА КРИТИКА 137

Сретен Петровић
О АУТОНОМИЈИ УМЕТНОСТИ 142

Хоризонти

Бранимир Куљанин
БЛАГОДАТНО-САБОРНИ ДУХ
РУСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ КУЛТУРЕ 147

Бесједе и записи

Рајко Кузмановић
ДА КОЧИЋЕВО ЈУЧЕ НЕ БУДЕ НАШЕ СУТРА 181

Витомир Поповић
КО ЖИТО СА КУКОЉЕМ СИЈЕ И КУКОЉ ЖАЊЕ 188

Јубилеји

Гаврило Принцип
У КАЗАМАТУ 195

Милош Црњански
СПОМЕН ПРИНЦИПУ 196

Љубомир Зуковић
ГУСЛАРСКЕ ПЕСМЕ
О ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ 197

Алекса Гузина
ПРВА ВАРНИЦА СВЈЕТСКОГ ПОЖАРА 208

Сретен Вујковић
ГАВРИЛОВ САРАЈЕВСКИ ПУЦАЊ 225
ГАВРИЛУ ПРИНЦИПУ 229

Критике и прикази

Војислав Максимовић
ЗАТОЧЕНИК СВОЈЕ РАСПОЛУЂЕНЕ ДУШЕ 231

Зорица Турјачанин
ВЕЧНА ЗУБЉА ВЈЕЧНЕ ПОМРЧИНЕ 237
КРУШНЕ МРВЕ РИЈЕЧИ 245
ЗЕМАН ДОШ`О ВАЉА ВОЈЕВАТИ! 250

Миња Штрбац
ПОЕЗИЈА ТИШИНЕ 254

Момчило Голијанин
СЕОБЕ КАО СРПСКИ УСУД 257

Давид Кецман Дако
ПУТ ДО ДОМА У СВОМ СРЦУ 263
СЕЋАЊЕ НА БОЖАНСКИ ПРАЛОГОС 271

Момчило Спасојевић
УЗБУДЉИВ РОМАН О СМРТИ И ЖИВОТУ 281

Верица Тадић
ДУХОВНИ ФОРЕНЗИЧАР 286
БОЈЕ ЗА МЕТАФИЗИЧКИ АКВАРЕЛ 292
ЛУНАРНИ ОБРИСИ НА ПЕЈЗАЖИМА ДУШЕ 297

Ликовно рјешење
Марко Ћеркета

Лектор и коректор
Сретен Вујковић

Технички уредник
Љиљана Кајкут

Штампарија
Markos design&print studio
Бања Лука

За штампарију
Игор Јаковљевић

Тираж
300 примјерака

Адреса
Бања Лука, Прва кућанска 154
Е-маил: cezak.udruzenje@gmail.com
Тел: 000387 51 385 421; 000387 65 902 627

Рјешењем Министарства просвјете и културе Републике Српске број: 07.030-053-160-10/10 од 14. 05. 2010. године, гласило "Ревена", Бања Лука, уписано је у регистар јавних гласила под редним бројем 595.

СТАЛНИ ПРИЈАТЕЉИ
часописа Ревена

Миленко Девура (Бања Лука)
Бранко Ковачевић (Бања Лука)

Изван садржаја - уредников избор

АВЕТНА ПОШАЛИЦА
(о црногорском језику)

Пројекат тзв. црногорског као политичког језика, тј. језика у чијим критеријумима идентитета нема ниједног научног критеријума, у својој гротескности полако достиже врхунац. Црногорски је једини језик у свету у коме се фонемама проглашавају гласови који немају дистинктивну (разликовну) вредност, какви су умекшано Ш и Ж ; то је једини језик на кугли земаљској чија је граматика настала тако што је само промењен наслов граматике хрватског језика у граматику црногорског језика; то је једини језик на свету у коме нису могли да се нађу стручњаци који би му могли написати граматику и правопис, него су они увезени са стране: из Украјине и Хрватске, или су филолозима проглашавани филозофи да би се међу писцима, ето, нашао и неки Црногорац, а и тај није домицилни, него је увезен из Новог Сада; то је једини језик на свету који је у самом уставу проглашен службеним језиком, али није сврстан у језике у службеној употреби, њега дакле црногорски устав сматра службеним језиком, али не и језиком у службеној употреби. И ево сад то постаје једини језик на свету који укида разлику између дијалекатске и стандардној језичке лексике, па језичке специфичности српских говора у Црној Гори проглашава специфичностима тзв. црногорског језика.

Зачуђујуће је да иза тог пројекта стаје ЦАНУ. Значи ли то да је филолошко одељење ЦАНУ прихватило, како би рекао Д. Петровић, критеријуме аветне лингвистике, које одавно пропагира тзв. Дукљанска академија наука (ДАНУ), или је ЦАНУ одлучио да постане проводилац лингвистичког науковања ДАНУ, како би се једнога дана прикључио ДАНУ, сматрајући да је дошло време да се одрекне научних зарад политикантских критеријума. Најављени речник, попут већ објављених правописа и граматике тзв. црногорског језика, тако ће само потврдити у лингвистичким круговима одавно присутно мишљење да тзв. црногорски језик представља непресушни извор за лингвистичке пошалице и шпрдње, да заправо представља, строго научно гледано, лингвистичку шпрдњу.

Милош Ковачевић

Вечерње новости, петак
1. август 2014

ISSN 1986-8030